

**AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN
DEVÂÜ'L-MÜSLİMÎN ADLI ESERİNİN
TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ**

Rıdvan YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

AĞRI-2023

Her hakkı saklıdır.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

ANA BİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

Rıdvan YILMAZ

**AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN DEVÂÜ'L-MÜSLİMÎN
ADLI ESERİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

AĞRI-2023

TEZ KABUL VE ONAY FORMU

**AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN DEVÂÛ'L-MÜSLİMÎN
ADLI ESERİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ**

Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU danışmanlığında, Rıdvan YILMAZ tarafından hazırlanan bu çalışma, 23/06/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalında Yüksek tezi olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Abdülkerim SEBER

İmza :

Üye: Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK

İmza :

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

İmza :

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... tarih ve / nolu kararı ile
onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî’nin Devâü’l-Müslimîn Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirmesi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

23/06/2023

Rıdvan YILMAZ

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY FORMU	iii
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖZET.....	x
ABSTRACT	xi
ÖNSÖZ	xii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	2
II. Araştırmanın Amacı	3
III. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED ZİYÂUDDİN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin Hayatı	5
1.1. Doğumu	5
1.2. İlim Tahsili	6
1.3. Tasavvufa İntisabı	9
1.4. Tekkesi	11
1.5. Seyahatleri.....	12
1.6. Evliliği.....	13
1.7. Osmanlı-Rus Harbine (1877-1878) İştiraki	13
1.8. Vefatı.....	14
2. İlmî Kişiliği	14
2.1. Hocaları.....	14
2.2. Talebeleri	17
2.3. Eserleri	21

2.3.1.	Tasavvuf ve Ahlâka Dair Eserleri	21
2.3.2.	Hadis İlmîne Dair Eserleri	23
2.3.3.	Fıkıh ve Akaid'e Dair Eserleri	25
2.3.4.	Gümüşhânevî'ye Nispet Edilen Eserler	26
3.	Gümüşhânevî'nin Tasavvufî Şahsiyeti	26
3.1.	Zühd ve Takvası.....	28
4.	Gümüşhânevî'nin Yaşadığı Dönem	29

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN DEVÂÜ'L-MÜSLİMÎN ADLI ESERİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ

1.	Devâü'l-Müslimîn'in Gümüşhânevî'ye Aidiyeti	34
2.	Eser Hakkında Genel Bilgiler	34
3.	Eserin Yazılış Gayesi	34
4.	Devâü'l-Müslimîn'nin Kaynakları.....	35
5.	Eserin Muhtevası ve Metodu	36
6.	Eserin Tahlil ve Değerlendirmesi.....	36
6.1.	Ana Hatlarıyla Günah Kavramı	39
6.1.1.	Sözlük Anlamı	40
6.1.2.	Terim Anlamı	40
6.1.3.	Günah Kavramı ile Yakın Anlamlı Kavramlar	41
6.1.3.1.	Kebîre/ Kebâir (كبيرة- كبائر).....	41
6.1.3.2.	İsm (اثم)	41
6.1.3.3.	Zenb (ذنب)	42
6.1.3.4.	Hata/Hatîe (خطأ).....	43
6.1.3.5.	Vizir (وزر).....	43

6.1.3.6. Hûb (حُوب).....	43
6.1.3.7. Hins (حَنْث).....	44
6.1.3.8. Seyyie (سَيِّئَة).....	44
6.1.3.9. Lemem (اللَّمَم).....	45
6.1.4. Günah Çeşitleri.....	45
6.1.4.1. Niteliğine Göre Günahlar.....	46
6.1.4.1.1. Büyük Günahlar	46
6.1.4.1.2. Küçük Günahlar	46
6.1.4.2. Muhataba Göre Günahlar.....	47
6.2. Günahın Tezâhürleri	48
6.2.1. Günahın Tevbe İradesini Zayıflatması	48
6.2.2. Günahın Allah'ı (c.c) Zikretmeye Engel Teşkil Etmesi.....	49
6.2.3. Günahın Sabretmeye Mani Olması	50
6.2.4. Günahın Ömrün Bereketini Azaltması	50
6.2.5. Günahın İnsanı İlimden Mahrum Bırakması.....	51
6.2.6. Günahın Muhabbetullaha Engel Teşkil Etmesi.....	52
6.2.7. Günah-Manevi Lezzet Münasebeti	54
6.2.8. Günahın İnsanı Sıddîk Kimselerden Uzaklaştırması.....	54
6.2.9. Günah-Amel-Takvâ Münasebeti	55
6.2.10. Günahın Allah'a (c.c) İtaat ve İbadete Engel Teşkil Etmesi	56
6.2.11. Günahın Yeni Günahlara Sebep Olması	57
6.2.12. Günah-Geçmiş Ümmet Münasebeti.....	58
6.2.13. Günah-Saygı Münasebeti.....	59
6.2.14. Günah-Melek Münasebeti.....	60
6.2.15. Günahın Manevî Kokusu	60
6.2.16. Günah-Gaflet Münasebeti.....	61

6.2.17.	Günahın Manevi Bünyeyi İfsâd Etmesi.....	61
6.2.18.	Günahın Hayâ Duygusunu Yok Etmesi.....	62
6.2.19.	Günahın Allah'ı (c.c) Unutmaya Sebep Olması	63
6.2.20.	Günah-İhsan Münasebeti	63
6.2.21.	Günahın Nimetlerin İnmesine Engel Teşkil Etmesi	64
6.2.22.	Günah-Nefis Münasebeti	65
6.2.23.	Günah-Şeytan Münasebeti.....	68
6.2.24.	Allah'ın (c.c) Lanet Ettiği Günahlar	69
6.2.25.	Günahın Latif Sıfatları Yok Etmesi	72
6.2.26.	Günahın Aklın Zayıflamasına Neden Olması.....	72
6.2.27.	Günah-Maneviyat Münasebeti.....	73
6.2.28.	Günahın Türölü Bereketlerin Sonlanmasına Sebep Olması	74
6.2.29.	Günah-Ahlâk Münasebeti	74
6.2.30.	Günah-Hayr-Şer Münasebeti	75
6.2.31.	Günahın İmanı Zayıflatması	76
6.2.32.	Günahın Mü'mini Helake Sürüklemesi	76
6.2.33.	Günah-Ceza Münasebeti.....	77
6.2.34.	Günah-Gizlilik-Alenilik Münasebeti	78
6.2.35.	Günah-Kalp Münasebeti	78
6.2.36.	Günah-Ahiret Münasebeti.....	85
7.	Günahın Zaman ve Mekâna Göre Derecesi	85
8.	Günah Hastalığından Kurtulma Yolları	87
8.1.	Sabır ve Bu Hususta Bilinmesi Gerekenler	89
8.2.	Tevbe ve Bu Hususta Bilinmesi Gerekenler.....	94
8.3.	Muhabbet ve Çeşitleri	99
8.3.1.1.	Aşk ve Çeşitleri	107

8.4. Hakiki Aşk ve Çeşitleri.....	110
SONUÇ	115
KAYNAKÇA.....	119
EKLER.....	131
EK 1. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin (k.s) Türbesi	131
EK 2. Devâü'l-Müslimîn Sayfa 2-3	132
EK 3. Devâü'l-Müslimîn Sayfa 4-5	133

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN DEVÂÜ'L-MÜSLİMÎN ADLI ESERİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ

Rıdvan YILMAZ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

2023 sayfa: (xv+133)

Jüri: Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK

Jüri: Prof. Dr. Abdülkerim SEBER

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî, XVIII. asırdan itibaren Anadolu coğrafyasında adından en çok söz ettiren mutasavvıflardan biri olmuş, mensup olduğu Halîdî kolu içerisinde Ziyâiyye kolunun oluşmasına öncülük etmiştir. Nitekim çok yönlü bir mutasavvıf olması hasebiyle kısa zamanda sohbet halkaları genişlemiş ve müritleri artmıştır.

Muhtelif alanlarda birçok eser telif eden Gümüşhânevî, içinde yaşamış olduğu toplum üzerinde derin izler bırakmış ve bırakmayada devam etmektedir. Nitekim o, şeriâtın zahirine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve eserlerini bu minvalde kaleme almıştır. İşte o eserlerden biri olan ve çalışmamızın konusunu teşkil eden *Devâü'l-Müslimîn*'de günah mevzusunu, kurtulma yollarını ve bu yolda dikkat edilmesi gereken hususları etraflıca açıklamıştır. Çalışmamızda, Gümüşhânevî'nin veciz üslûbunun ve özverili gayretinin mahsülü olan bu eser titizlikle çözümlenerek tahlil edilmiştir. Giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşan araştırmamızda müellifimiz hakkında bilgi verilmiş, günah kavramı etraflıca izah edilmiş, eserin muhtevasındaki bilgiler ayet ve hadisler ışığında tahlil edilmiştir. Bu çalışma yapılırken eserin yazıldığı dönem ve mevcut ilmi birikim göz önünde bulundurularak eserin tasavvuf ahlakına yansıttığı usûl ve esaslar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Hâlidîyye, Ziyâiyye, Gümüşhânevî, Devâü'l-Müslimîn, Günah, Ahlâk, Tevbe, Muhabbet.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

ANALYSIS AND EVALUATION OF AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'S DEVÂÜ'L-MÜSLİMÎN

Rıdvan YILMAZ

Thesis Advisor: Dr. Lecturer Mikail DURLU

2023 : (xv+133)

Jury: Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK

Jury: Prof. Dr. Abdulkirim SEBER

Jury: Asisst. Prof. Dr. Mikail DURLU

Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, XVIII. since the century, he has been one of the most mentioned sufis in the Anatolian geography, and he pioneered the formation of the Ziyaiyye branch within the Halidî branch to which he belonged. As a matter of fact, because he is a versatile sufi, his conversation circles have expanded and his disciples have increased in a short time.

Gümüşhanevî, who has copyrighted many works in various fields, has left deep traces on the society in which he lived and continues to leave them. As a matter of fact, he strictly adhered to the appearance of Sharia and wrote his works in this way. In Devaul-Muslim, which is one of those works and constitutes the subject of our study, he explained the subject of sin, the ways of salvation and the issues that should be taken into consideration on this path in detail. In our study, this work, which is the product of Gümüşhanevî's terse style and selfless effort, has been meticulously analyzed and analyzed. In our research consisting of introduction, two chapters and conclusion, information was given about our author, the concept of sin was explained in detail, and the information in the content of the work was analyzed in the light of verses and hadiths. While this study was being conducted, the procedures and principles that the work reflects on Sufi morality were revealed by taking into account the period in which the work was written and the current scientific accumulation.

Keywords: Sufism, Hâlidîyye, Ziyâiyye, Gümüşhânevî, Devâü'l-Muslimîn, Sin, Morality, Repentance, Love

ÖNSÖZ

Hamd, kâniatın Rabbi olan Allah’a (c.c), salât ve selâm âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber Efendimize, ehl-i beytine ve ashabına olsun.

Geçmişten günümüze dek İslami ilimlerin çeşitli alanlarında, topluma rehberlik eden, İslam’ın doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayan ve insanları derinden etkileyen birçok eser telif edilmiş ve edilmeye devam etmektedir. Bugün kütüphanelerimizde gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen nice nadide eserler bulunmaktadır. Tasavvuf ilmi, birçok önemli ve değerli eserin yazıldığı ilimlerin başında gelmektedir.

Tasavvuf, İslami ilimler içinde bir ilim dalı olarak usul ve esasları geç teşekkül eden bir disiplin olmasına rağmen toplumsal hayat dâhilinde süratli bir şekilde yerini almıştır. Tasavvuf, muhtevastaki hoşgörü ilkesine dayanarak farklı görüş ve eğilimlere sahip Müslümanları aynı çatı altında bir araya getirmiştir. Zira bu husus, tasavvuf yolunun birleştirici ve kaynaştırıcı özelliğine işaret etmektedir.

Tasavvuf, bireyi manevi açıdan eğitmeyi ve onu iyi bir insan olarak yetiştirerek insan-ı kâmil mertebesine yükseltmeyi gaye edinmektedir. Nitekim tasavvuf, bir zühd hareketi olarak başlamış olup kendi usul ve esaslarını ortaya koyarken Kur’an ve sünnete bağlı kalmış ve onlardan teşekkül etmiştir. Mutasavvıflar, her daim sünnete ehemmiyet vermiş, ona tabi olmanın Müslümanlar için zaruret arz ettiğini defaatle dile getirmişlerdir. Bid’atten, hurafelerden, nefisten, şeytandan, heva ve hevesten sakınmayı; Kur’an ve sünnete ittiba etmeyi emreden mutasavvıflar, bireyin dünya ve ahirette kendisine fayda sağlayacak olan bilgiye Kur’an ve onun şerhi olarak değerlendirilen sünnet ile vasıl olunacağını, imanın lezzetine o vakit ulaşılacağını ifade etmişlerdir. Bundan ötürü onlar ilim ve amel dengesini korumaya gayret etmiş, öncelikle ilmin öğrenilip daha sonra amele dökülmesine önem vermişlerdir.

Gümüşhânevî, XIX. Yüzyılda yaşamış ve Osmanlı toplumunda dikkate değer tesir bırakmış âlim ve sûfi bir şahsiyettir. O, zahiri ilimleri okuduktan sonra tasavvufta intisap etmiş, bir yandan dersler okutarak eser talifatıyla meşgul olmuş, diğer yandan tarikat neşri, sohbet halkaları ve müritlerini yetiştirme çabası içerisinde olmuştur.

Birçok alanda telifâtı bulunan Gümüşhânevî, yaşamış olduğu döneme etki etmenin yanı sıra günümüzde dahi tesirini sürdürmeye devam etmektedir.

Gümüşhânevî hakkında birçok doktora ve yüksek lisans tezleri, kitap çalışmaları, çok sayıda sempozyum¹, makale ve bildiri bulunmaktadır.² Bu çalışmalarda Gümüşhânevî'nin hayatı, etkileri, tasavvufî görüşleri ve eserleri araştırılmış ve yazmış olduğu telifatın ekseriyeti tercüme edilmiştir. Ancak bizim çalışmamız onun hayatına dair detaylı bilgiler vermekten ziyade yazmış olduğu *Devâü'l-Müslimîn* isimli eseridir. Nitekim onun bu eseri daha önce hiçbir şekilde çalışılmamış ve tercüme edilmemiştir. Bu ise yapmış olduğumuz çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Gümüşhânevî, bir sûfî şahsiyet olmasından ötürü onun tasavvuf alanında yazdığı eserler ayrı bir öneme haizdir. Kanaatimizce bireysel ve toplumsal ahlakın ayaklar altına alındığı, birey ve toplumun ahlakî bir çöküş yaşadığı çağımızda Gümüşhânevî'nin yazmış olduğu ve *Devâü'l Müslimîn* diye isimlendirdiği eserin anlaşılması bu hususta insanlara fayda sağlayacaktır. Nitekim tasavvuf, insanları ahlaken eğitmeyi ve insanlara Peygamber ahlakını kazandırmayı hedeflemektedir. Müellifimiz de bu esasa bağlı kalarak insanların günah neticesinde dâhil oldukları ahlaki hezimetin sonuçlarını ortaya koymakta ve onlardan kurtuluş yollarını izah etmektedir. Bundan dolayı böyle bir çalışmanın gün yüzüne çıkarılması ilim dünyasına ve topluma katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

“*Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin Devâü'l-Müslimîn Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirmesi*” ismiyle hazırlanan çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, önemi ve amacı belirtilmiş; araştırmanın metodu ve istifade edilen kaynaklar açıklanmıştır.

Birinci bölümde Gümüşhânevî'nin hayatı ve eserleri anlatılmıştır. Hayatı ele alınırken; onun nesebi, ailesi, ilim hayatı, tasavvuf yoluna intisabı, dergâhı, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın ana konusu *Devâü'l*

¹ İhsan Günaydın-vd (ed) *I. Uluslararası Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhanevî Sempozyumu*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.

² Detaylı bilgi için bakınız: İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020, 25-27.

Müslimîn olduğundan müellifimizin hayatı hususunda ayrıntılardan kaçınılarak genel malumat ile yetinilmiştir.

İkinci bölümde, asıl konumuz olan *Devai'l-Müslimîn* eserinin tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışmamız tamamlanmıştır.

Bu çalışma yapılırken önemli katkıları ve bilgileriyle bize yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU hocama, çalışmanın konusunu belirleme evresinde kıymetli bilgileriyle bizi yönlendiren Prof. Dr. Abdulkerim SEBER ve Prof. Dr. Abdulcebbar KAVAK hocalarıma teşekkürü borç bilir saygılar sunarım. Ayrıca kıymetli vakitlerini ayırıp tezimizi baştan sona okuyarak gerekli düzeltmeler hakkında bize yardımcı olan Öğr. Gör. Mehmet SALİH ve Arş Gör. Emrullah BOLAT beylere ve çalışma esnasında bazen bilgisine başvurarak danıştığım arkadaşım Arş. Gör. Mübarek ÖLMEZ beye çok teşekkür ederim.

Bilhassa dualarıyla her zaman en büyük destekçim olan kıymetli anneme şükranlarımı takdim eder, hürmetlerimi sunarım.

AĞRI-2023

Rıdvan YILMAZ

KISALTMALAR

As:	Aleyhisselam
b:	Bin
ra:	Radıyallahu Anh
Bkz:	Bakınız
c:	Cilt
DİA:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız:	Hazreti
İFAV:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM:	İslâm Araştırmaları Merkezi
AÜİFD:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v:	Vefatı
s.	Sayfa
Sav:	Sallallâhu aleyhi vesellem
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik
Tsh.	Tashih
ty:	Tarih yok
yyy:	Yayın yeri yok
vb:	Ve benzeri
vd:	Ve diğerleri
Çev:	Çeviren
Ed:	Editör

GİRİŞ

Tasavvuf, hem dinin hem de toplumsal hayatın inkâr edilemez bir gerçeğidir. Zira o, İslamî hayatın ve medeniyetimizin önemli bir parçası, ortaya çıkışından günümüze dek insanların teveccüh ettiği bir ilim dalı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu ilim dalı da diğer İslamî ilimler gibi İslam'ın ilk dönemlerinde ismen teşekkül ve tedvin edilmiş değildir. Nitekim Hz. Peygamberin vefatından yaklaşık iki yüz yıl sonra müstakil bir ilim dalı olarak adı, usul ve esasları meydana gelmiştir. Her ne kadar isimlendirme sonradan yapılmış ise de gerek Hz. Peygamber döneminde ve gerekse de ondan sonraki devirde pratik olarak Müslüman toplumlar tarafından yaşanmıştır.

Tasavvuf, kural ve kaidelerinin tamamını Kur'an-ı Kerim'den ve Hz. Peygamberin sünnetinden iktibas etmiştir. Tasavvuf ilminin itinayla üstünde durduğu zühd, ihlas, takva, tevbe ve rıza konularına Kur'an ve sünnet'te önem atfetmekte; bunun zıddı olan, günah, dünyaya tamah, isyan, kanaatsizlik, hırs ve çıkarıcılık şiddetle yerilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, insanlara günahın zahirinden ve hafisinden uzak durulması gerektiğini bildirmiştir.³ Zira Kur'an ve ondan müteşekkil olan sünnet, riya yerine ihlas; isyan yerine sabır; gaflet yerine zikir; kibir yerine tevâzûyu emretmiştir. Bu ve bunlara benzer kavramlar tasavvuf ilminin üzerinde durduğu konulardandır.

İnsanlık tarihi boyunca devralınan bilgi ve kültür mirasının bir sonraki nesle ilettilerek aktarılması konusu mühim bir vazife sayılmaktadır. Geçmiş dönemlerde yaşamış nice ilim adamlarımız vardır ki hem hayatları bilinmemekte hem de bir hazine olarak kabul edilen eserleri günümüz Müslümanlarının istifadesine sunulmayı beklemektedir. Mazi ile istikbal arasındaki kültürel bağların korunması; bahsi geçen bu tür eserlerin günümüze kazandırılmasıyla mümkün olmaktadır. Zira bu eser ve şahıslar geçmiş ve gelecek arasında köprü vazifesi görmektedirler.

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin *Devâü'l-Müslimîn* adlı eseri üzerine yapmış olduğumuz çalışma, bu mülahazalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Gümüşhânevî, çocukluktan itibaren İslam kültür ve mirasının içerisinde yetişmiş ve kendini geliştirmiş sufi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. İlme olan merakı

³ Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Ankara: DİB Yayınları, 2020, el-En'am 6/120.

onu dönemin ilim merkezlerinden biri sayılan İstanbul ile buluşturmuştur. Buraya geldikten sonra tasavvufa intisap eden Gümüşhânevî, sarf etmiş olduğu çaba neticesinde derin bir ilmi müktesebata vasil olmuş, muhtelif alanlarda eserler telif etmiş, kısa sürede tasavvuf erbabı şeyhlerden almış olduğu ders ve icâzetler vesilesiyle sohbet halkaları oluşturarak tasavvufî bir çevre edinmiştir. Birçok alanda eserleri bulunan müellifimiz, kurmuş olduğu matbaa ile bu çalışmalarını halkla buluşturmuş, toplumun ilmen ve ahlâken gelişmesine katkı sağlamıştır. Bütün bunlar onun kendini toplumdan ve sosyal hayattan soyutlamadığına işaret etmektedir. Bundan ötürü böyle bir şahsiyetin eserlerinin çalışılması ve günümüze kazandırılması önem arz etmektedir.

Yapmış olduğumuz bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellif hakkında genel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde ise araştırmamızın ana konusunu teşkil eden *Devâü'l-Müslimîn* eserinin tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır. Gümüşhanevî'nin bu eseri Kur'an ve sünnet ekseninde İslam ahlâk usul ve esaslarına göre yazmış olduğu bir eserdir. O, bu eserinde günah mevzusunu etraflıca açıklamakta, ondan tezâhür eden durumları izah etmekte, kurtuluş yollarının ne olduğunu belirtmektedir.

Mezkûr eser çalışılırken günah nedir? Günah insanı nelerden mahrum bırakmaktadır? Onun tezahürleri nelerdir? Hastalık olarak tarif edilen bu derdin bir devası var mıdır? Gunahtan kurtulmanın yolları nelerdir? Bu hususta nelere dikkat edilmelidir? Gunahtan kurtulma yolu olarak tarif edilen muhabbet ne anlama gelmektedir? vb. şekilde sıralanan soruların cevabı ikinci bölümde aranılacaktır. Bu bağlamda söz konusu eser baştan sona taranarak eserin tahlili yapılacaktır, daha sonra eserin tahlilinden elde edilen sonuçların yukarıda sıralanan sorulara cevap olup olmadığı görülebilecektir.

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmanın konusu gerek İslam dünyasında ve gerekse de Anadolu toplumunda yazmış olduğu eserler, yetiştirmiş olduğu talebe ve müritler ile Osmanlı toplumunda derin izler ve etkiler bırakan “*Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin Devâü'l-Müslimîn Adlı Eserinin Tahlil ve Değerlendirmesi*” şeklindedir. Müellifimizin de ifadesiyle bu

Çalışma, irkin ve pis kabul edilen Şeylerin sebep olduğu günah hastalığı, o hastalığın devası, hakiki ve sahte aşk konularını ihtiva etmektedir.

Eser, bireysel ve toplumsal ahlakın ifsat ve tahrifine neden olan günahları, onların tezahürlerini, sebep-sonuç dairesi içerisinde ele almakta; Kur'an ve sünnet merkezli mler getirerek insanları hastalık diye tarif edilen günahlardan kurtarmayı gaye edinmektedir. Zira bireyin nefsini ıslah etmesi; toplumun salaha ermesi manasına gelmektedir. Bireysel ve toplumsal ahlakın bu denli tahrif olduğu günümüzde sûfî ve âlim kiŐiliėiyle ön plana çıkan GmŐŐhnev'nin getirmiş olduğu mlerin son derece faydalı olacağı kanaatindeyiz. Nitekim bizi bu çalışmaya sevk eden en büyük etken de budur. Bunun yanı sıra eserin daha önce hiç çalışılmamış olması, müellifimizin böyle bir eserinin ilim dünyasına kazandırılmasında bir diğer etkindir.

II. Araştırmanın Amacı

Yukarıda nemi üzerinde durulan, bireysel ve toplumsal ahlaki bir problem teşkil eden günaha olgusuna getirmiş olduğu mler ile araŐtırılmaya değer olan *Devai' l Muslimin* adlı eserin akademik camiaya kazandırılması önemli amaçlarımızdan birisidir. Ayrıca tasavvuf ilmiyle ilgilenen herkesin yararlanacağı eserlerden biri olan GmŐŐhnev'nin bu telifinin tanıtılması hedeflenmektedir. Bunun yanı sıra günaha bulaşan bir kimsenin ondan nasıl kurtulacağına dair bilgiler ihtiva etmesinden ötürü insanlara fayda sağlayacağı aŐikrdır. Söz konusu eserin tahlil ve değerlendirmesi yapılarak bu hususların verilmesi gayelerimiz arasında sayılmaktadır.

Tasavvuf ilmiyle ilgili yapılan detaylı araştırmalar ve okumalar neticesinde *Devai' l Muslimin* adlı eserle ilgili herhangi akademik bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Daha önce önemi zikredilen bu eser; araŐtırılmaya, üzerinde emek sarf edilmeye haiz bir eser olarak görülmektedir.

III. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Yapılan bu çalışmada sosyal bilimlerde kullanılan dokümantasyon ile veri toplama yöntemleri kullanılmıŐtır. Eser ncelikle Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiş daha sonra tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır. Tahlil ve değerlendirme yapılırken müellifin diğer eserlerindeki bütüncül düşünce yapısı dikkate alınarak anlatılmak istenen verilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken yeri geldikçe konu âyet ve

hadislerle desteklenmiştir. Yapılan değerlendirmelerde müellifin yazmış olduğu esere bağlı kalınarak yapılmaya çalışılmıştır.

Bu minvalde birinci bölümle alakalı araştırma yapılırken çoğunlukla biyografik eserler ve tasavvuf ilmiyle alakalı diğer eserler kaynak olarak istifade edilmiştir. Bu bağlamda Mustafa Fevzi b. Nu'mân'nın *Hediyeü'l-Hâlidîn fî Menâkıb-ı Kutbi'l-Ârifin Mevlânâ Ziyâü'ddin b. Mustafa el-Gümüşhânevi* ve *Menâkıb-ı Haseniyye*; Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî'nin *el-Hadîkatü'n-Nediyye fî Âdâbi't-Tarîkai'n-Nakşibendiyye* ve *'l-Behcetü'l-Hâlidîyye*; Muhammed Murad b. Abdullah el-Kazânî'nin *Reşahâtu Ayni el-Hayât*; Mehmed Zâhid b. Hasan el-Kevserî'nin *İrğâmü'l-Merîd* ve *et-Tahrîrü'l-Vecîz Fîmâ Yebteğîhi'l-Müstecîz*; Bursalı M. Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*; Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Keşfü'z-Zunûn'u*; Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın *Sefînetü'l-Evliyâ Şerhi Esmâr-ı Esrar'ı*; Harîrîzâde M. Kemâleddîn Efendi'nin *Tıbyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyân-ı Selâsili't-Tarâik* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Araştırmamızın asıl konusu olan *Devâü'l-Müslimîn* ikinci bölümde ele alınarak tahlil ve değerlendirmesi yapılmıştır. Eser hakkında herhangi bir çalışmanın olmaması çalışmanın özgünlüğüne işaret etmektedir. *Devâü'l-Müslimîn* eserinin değerlendirilmesi yapılırken müellifin düşünce yapısının dışına çıkmamak kaydıyla yeri geldikçe *Necât'ül-Gâfilîn*, *Câmiu'l-Usûl*, *Câmiu'l-Mutûn* ve *Râmûzü'l-Ehâdîs* eserlerinden istifade edilmiştir.

Bütün bu kaynakların yanı sıra çalışmanın ilgili yerlerinde bazı makaleler, tezler ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* gibi birçok kaynaktan yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin Hayatı

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî; hayatı, fikirleri, ilmî ve tasavvufî şahsiyeti ile temayüz etmiş, yazmış olduğu eserleri ve yetiştirdiği halîfeleri ile gerek yaşadığı devirde, gerekse vefatından sonraki devirlerde derin izler bırakmış önemli bir mutasavvıftır.

Gümüşhânevî, bilgi ve birikimiyle İslam'a ve Müslümanlara hizmet etmiş, yaşamış olduğu dönemin sıkıntı ve problemlerini göz önüne alarak Anadolu coğrafyasında birleştirici ve bütüncül bir bakış açısıyla siyasi, ekonomik ve eğitim alanlarında etkisini hissettirmiştir.

Gümüşhânevî, intisap ettiği tasavvuf geleneğinde öncü şahsiyetlerden biri olmakla beraber diğer ilim dallarında da göstermiş olduğu gayret ve çaba ile birçok eser telif etmiş, ilmi alanda etkinliğini ortaya koymuştur. O, Kur'an ve sünnete tabi olan ve hayatını buna göre ikame eden bir şahsiyet olmakla beraber kadim mirasımızı koruyup kollayan bir şahsiyet olmuştur.

Gümüşhânevî, İslam medeniyetine hizmet etmeyi vazife saymış, hayatını bu değerleri muhafaza etmeye ve yaşatmaya çalışan bir rol model olmuştur. Bütün bunlarla beraber fikriyatı çağının üstü ve devirleri aşan düşüncelere sahip olan bir mutasavvıf olması hasebiyle araştırılması ve anlaşılması gereken bir şahsiyettir.

1.1. Doğumu

Tam ismi, Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhânevî⁴ olan müellifimiz, tevellüt etmiş olduğu Gümüşhane ilinin Emirler muhitine binaen Gümüşhânevî ismiyle ün bulmuştur.⁵ Doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda çeşitli bilgiler

⁴ Mustafa Fevzi b. Duman, *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, İstanbul: 1895, 16.

⁵ Zahid el-Kevserî, *İrğâmu'l-merîd*, y.y., h.1320, s. 90; *Tahriru'l veciz fî mâ yebteğî'l-müstecîz*, Kahire: Matbaa-i Enveriyye, h. 1360, 26.

olmakla beraber 1813 tarihinde doğduğu kabul edilmektedir.⁶ Ailesiyle ilgili detaylı bilgiler bulunmamakta, künyesinden babasının isminin Mustafa, dedesinin isminin Abdurrahman olduğu ortaya çıkmaktadır.⁷ Bu ailenin Emirler mahallesine adlarını verecek kadar güçlü ve köklü olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁸

1.2. İlim Tahsili

Gümüşhânevî'nin ilme olan muhabbeti henüz çocuk yaşlarda kendini göstermiş olup eğitim ve öğretim hayatına erken yaşlarda başlamıştır.⁹ Onun ilmi kabiliyeti daha beş yaşındayken Kur'an-ı Kerim'i hatmetmesi ve sekiz yaşına bastığında *Kâsaid, Delâil, Hizb-i A'zam* gibi eserleri okuyarak bu hususta icâzet alması ile ön plana çıkmaktadır.¹⁰ On yaşına kadar Gümüşhane'de ikamet eden Gümüşhânevî, daha sonrasında ailesinin ticaret maksadıyla Trabzon'a taşınmasıyla, ilim tahsiline orada devam etmek durumunda kalmıştır.¹¹ Gümüşhane'de ilim tahsili almış olduğu hocalarının kendisinin verdiği icâzetnamelerden, *Şeyh Ali, Şeyh Ömer el-Bağdadi, Şeyh Salim ve Şeyh Ömer el-Vefâi* olduğu anlaşılmaktadır.¹²

Gümüşhânevî, Trabzon'a taşındıktan sonra burada ilim tahsiline devam etmiş, birçok âlimden başta sarf, nahiv ve fıkıh olmak üzere dersler okumuştur.¹³ Fakat ağabeyinin askerlik vazifesini yapmak üzere Trabzon'dan ayrılması akabinde babası, Gümüşhânevî'nin kendisine yardımcı olması için bir süre dersleri bırakıp ticaret ile

⁶ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2006, 333; Feridüddin Attâr, *Tezkiratü'l-Evliya*, İstanbul: 1980.

⁷ Sabri Özcan San, "Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz", *Gümüşhânevî, Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, 1992, 52.

⁸ M. Fevzi, *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, 16.

⁹ San, "Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz", 52.

¹⁰ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, t.y., I. 102; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lam*, t.y., y.y., 242; Hocaşâde Ahmed Hilmi, "*Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî*", *Ceride-i Sûfiyye*, 8-24, h. 1330, 6/288. Kevserî, *İrğâmu'l-merîd*, 91; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 333. Duman, *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, 16.

¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 102. ez-Ziriklî, *el-A'lam*, 242.

¹² Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, İstanbul: Seha Yayınları, 1997, 12.

¹³ M. Fevzi, *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, 17.

uğraşmasını talep etmiştir.¹⁴ Bunun üzerine Gümüşhânevî, babasına yardım etmekle beraber gizlice *Şeyh Hâlid es-Saidî*, *Şeyh Osman Efendi* ve *Laz Hoca*'dan dersler okumuştur.¹⁵ Gümüşhânevî'nin ilme olan bağlılığının farkında olan babası, kardeşi askerlikten dönünceye dek kendisine yardım etmesini ve kardeşi döndükten sonra kendisini ilim tahsili için İstanbul'a göndereceğini ifade etmiştir.¹⁶ Babasının sözüne binaen Gümüşhânevî, bir taraftan babasına yardımcı olmuş diğer taraftan İstanbul'a gitmek için para keseleri örerek onları satmış ve para biriktirmeye çalışmıştır.¹⁷

Gümüşhânevî, 1831 yılında ticaret maksadıyla amcasıyla beraber İstanbul'a gitmiştir.¹⁸ Burada aramış olduğu ilim ve marifet çevresini bulmuş ve bir daha Trabzon'a dönmek üzere Bayezid Medresesi'ne kayıt yaptırmıştır. Bu medresede ismini tespit edemediğimiz bir şeyhe intisap ederek tasavvuf, hikmet, ahbâr ve fen ilimlerine dair dersler okumuştur. Daha sonra Mahmutpaşa Medresesi'ne geçmiştir. Dönemin meşhur âlimlerinden Sultan Abdülmecit'in hocası Hafız Mehmet Emin, II. Mahmut'un hocası Abdurrahman Harputî ve Laz Osman'ın Süleymaniye Camii'nde ki ders halkalarına katılarak, burada dört yıl boyunca derslere devam etmiştir.¹⁹ Mahmutpaşa Medresesi'nde ilim tahsili yaptığı süre dâhilinde hocalarına vekâleten henüz icâzet almamış olmasına rağmen akaid dersleri okuttuğuna dair bilgiler bulunmaktadır.²⁰ Zira onun bu durumu talebelik yapmış olduğu yıllarda bile büyük bir kabiliyet ve başarısının olduğuna işaret etmektedir.

Gümüşhânevî, sonraki yıllarda Bayezid ve Mahmutpaşa Medreseleri'nde müderrislik yapmış, ders halkalarını büyüterek otuz yıl devam edecek olan kitap telifâtına başlamıştır.²¹ Gümüşhânevî'nin ilmî derinliğinin anlaşılması noktasında talebelerine vermiş olduğu icâzetnamelerde, aşağıda belirteceğimiz kitaplardan

¹⁴ Hocaâde, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", 6; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 333. Duman, *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, 17.

¹⁵ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm 1, No: 550, varak: 8.

¹⁶ M. Fevzi, *Hediyye*, s. 17.

¹⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 333.

¹⁸ Hocaâde, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", 6.

¹⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 333.

²⁰ Attâr, *Tezkiratü'l-Evliya*, 289; Hocaâde, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", 6; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 333.

²¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 334; Attâr, *Tezkiratü'l-Evliya*, 289.

dersler okuttuğu bilinmektedir.²² Vermiş olduğu dersler onun zâhirî ilimlerdeki vukufiyetini ve ilmi derinliğinin delili sayılmaktadır.²³ Okutmuş olduğu dersler şunlardır;

I. Hadis ve Fıkıh Alanında

İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'i, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı, İmam Şafîi ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'leri, *Kütüb-ü Sitte*, Taberânî'nin *Mu'cemü'l-Evsat*, *Mu'cemü'l-Kebîr* ve *Mu'cemu's-Sağîr*'i, Ebu Ya'lâ et-Temîmî'nin *Müsned*'i, Dârimî'nin *Müsned*'i, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliya*'sı, Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs*'i, Ebû Hâtim et-Temîmî'nin *Sahih*'i, Dârekutnî'nin *Sünen*'i, Hâkim'in *Müstedrek*'i, Tirmizî'nin *Şemâil*'i, Kadı İyâz'ın *Şifâ*'sı,²⁴ Cevherî'nin *es-Sihâh*'i²⁵ İbn Esîr'in *Nihâye*'si, Şürûnbulâli, Timurtâşî, Remlî, Hasköyî, Lâkânî, Münâvî, Halebî, İbn Mâlik, İbn Hişâm, İbn Ukayl, Şeyh Hâlid el- Ezherî, Cürcânî, Taftazânî, İsâmüddin, Molla Câmi, Adud, Sadru's-Şeria, Molla Hüsrev ve Merginânî'nin fıkıh ilmene dair yazmış olduğu bütün eserleri.²⁶

Rûhî, Kureyşî ve diğerlerinin *Hidâye* şerhleri, Kadıhan, Saatî, Ebû'l-behâ, Mevsilî, Rûmî, İbn Hümâm, Neseî, Kudûrî, Mâtürîdî ve Eş'ari'nin yazmış olduğu bütün telifâtı. İmam Nevevî'nin *Riyâzü's-Sâlihîn* ve *Hadis-i Erbâîn*'i, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-Bârî*'si, Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî*'si, Kastallânî'nin *İrşadü's-Sârî* ve *Mevâhibü'l-Ledünniye*'si, *Tevşih*, *Tenkîh* ve *Tavzîh* adlı Müslim şerhleri, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'i, el-İrâkî'nin *el-Ğunyetü'l-Hadîs*'i, Suyûtî'nin *el-Câmiül-Kebîr* ve *Sağîr*'i ve adı zikredilen bu âlimlerin fıkıh ve hadis ile ilgili yazmış oldukları bütün telifâtı.²⁷

II. Tasavvuf ve Ahlak Alanında

Gazzâlî'nin *İhya*'sı ve bütün eserleri, İbn Arabî'nin *Fütuhâtü'l-Mekkiyye* ve bütün eserleri, Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin *Şerh-i Metnu'l-Ğaye* ve bütün eserleri, Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin *Vesâyâ* ve bütün eserleri, Abdülkadir Geylanî'nin

²² İrfan Gündüz, *Gümüşhânevi Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020, 36.

²³ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Beyrut: h. 1329, II, 178.

²⁴ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm: 1, No:550, varak, 15.

²⁵ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm: 1, No:550, varak, 19.

²⁶ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm: 1, No:550, varak, 21.

²⁷ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm: 1, No:550, varak, 16-18.

Ġunyetü't-Talibîn ve bütün eserleri, Seyyid İbrahim ed-Desûkî'nin *Vesâyâ'sı*,²⁸ Ahmed b. Ataullah el-İskenderî'nin *et-Tenvîr fî İskâti't- Tedbîr* ve bütün eserleri, Ebu'l Hasan eş-Şâzelî'nin *el-Ahzâb* ve bütün eserleri, el-Ensarî'nin *Menâzilü's-Sâirîn* ve bütün eserleri, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Ma'ârif* ve bütün eserleri, Ebu Tâlib el- Mekkî'nin *Kütü'l-Kulûb* ve bütün eserleri, İmam Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ı ve bütün eserleri, Kirmânî'nin *el-Kevâkibü'd-Dürriyye'si*, Aclünî'nin *el-Menhalü'l-Cârî* ve bütün eserleri, Şihab Ahmed'in *el-İdâetü'd-Derârî'si* ve adı zikredilen bu âlimlerin tasavvuf ve ahlakla ilgili yazmış oldukları bütün telifâtı.²⁹

III. Tefsir Alanında

Beğavî'nin *Meâlimü't-Tenzîl'i*, Râzî'nin *Tefsîru'l-Kebîr* ve bütün eserleri, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ve bütün eserleri, Celâluddin Mahallî ve Suyûtî'nin *Celâleyn'i*, Beyzâvî'nin *Tefsiri* ve bütün eserleri, Ebussuûd Hatîb eş-Şernûbî'nin *Tefsiri*, Kurtubî'nin *Tefsiri* ve bütün eserleri, Hatîb el-Kazvinî, Abdülvehhab eş-Şârânî, Necmeddin Atâ, İbn Hacer el-Mekkî, Sübkî, Aliyyü'l-Kârî, Mevlanâ Hâlid-i Bağdâdî, Ervâdî, Ahmed es-Sâvî, Muhammed el-Fudâlî, Şeyh Ali el-Buhari ve İbrahim el-Bâcurî'nin bütün eserleri.³⁰ Zikrettiğimiz bu eserleri okutmuş olması onun nasıl bir ilmî müktesebâta sahip olduğunu ortaya koymaktadır.³¹

1.3. Tasavvufa İntisabı

Gümüşhânevî'nin, küçük yaşlardan itibaren ders almış olduğu hocalarının çoğunluğunun tasavvuf ehli kimseler olması hasebiyle kendisi de çocukluktan itibaren bu minvalde bir eğitime tabi olmuştur. Nitekim bu durumunu talebelerine vermiş olduğu icâzetnamelerde; “*Beni küçüklüğümden beri yetiştiren ve çeşitli bölgelerde bulunan evliya, ümmi ve meczuplardan olan üstatlarımın ismini teberrüken de olsa vermek isterim*”³² şeklinde açıklamaktadır. Zira küçük yaşlarda ona dersler okutan hocası Şehri Hafız, Hâlidî hulefâsından olan Abdullah Mekkî'ye halef olabilecek derecede tasavvufî birikim ve kişiliğe sahip bir zattır. Bunun yanı sıra hocalarından Abdurrahman Harputî'nin Üveysi olması ve Nakşî meşayihinden Muhammed Sadık

²⁸ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm: 1, No:550, varak, 16-18.

²⁹ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm: 1, No:550, varak, 16-18.

³⁰ İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, Bölüm: 1, No:550, varak, 19-21.

³¹ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 40.

³² İcazetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, No: 550, 15.

Erzincanî'nin halifelerinden biri olması Gümüşhânevî'nin bu ifadelerini teyit etmektedir.³³

Gümüşhânevî'nin tasavvuf ilim ve erbabına olan ilgi ve alakası İstanbul'a gittiğinde de devam etmiştir. İstanbul'daki medreselerde tahsil hayatına devam ederken, tasavvuf erbabı kişilerle de münasebetini ilerletmiştir. Zira zahiri ilimlerde göstermiş olduğu çaba neticesinde oldukça mesafe kat etmiş iken 1845'de Mevlânâ Hâlîd-i Bağdâdî'nin halifelerinden Abdulfettah el-Ukârî ile tanışma fırsatı bulmuştur.³⁴ Gümüşhânevî, el-Ukârî'nin yoluna girmek istediğini kendisine ilettiğinde, el-Ukârî, onu İstanbul'a tebliğ ve irşat gayesiyle gelecek olan Trablusşam müftüsü Halidî şeyhi Ahmed el-Ervâdî'ye yönlendirmiştir. Bunun üzerine Gümüşhânevî, el-Ervâdî'ye intisap ederek 1848'de Mahmutpaşa Medresesinde halvete girerek tasavvuf yoluna girmiştir.³⁵

Gümüşhânevî, çeşitli zamanlarda şeyhi Ervâdî'den dersler almıştır. Ancak bir vakit geçtikten sonra Ervâdî, ortadan kaybolmuş ve yaklaşık bir yıl hiç gözükmemiştir. Nereye gittiği bilinmeyen Ervâdî, bir sene sonra tekrar İstanbul'a gelerek Ayasofya Camii'nde hadis dersleri okutmaya devam etmiş, Gümüşhânevî de bu derslere icabet ederek icâzetini hocasından almıştır.³⁶ Daha sonra hocası tarafından ikinci defa halvete gönderilen Gümüşhânevî, bunu da tamamladıktan sonra şeyhi Ahmed el-Ervâdî, kendisine *Nakşibendiyye*, *Hâlidiyye*, *Sühreverdiyye*, *Çeştiyye*, *Bedeviyye*, *Kâdiriyye*, *Kübreviyye*, *Halvetiyye*, *Şâziliyye*, *Müceddidiyye* ve *Rifâiyye* tarikatlarının hilafet-i tämme ile icâzetini vermiştir.³⁷

³³ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarikatı*, 47.

³⁴ M. Fevzi, *Menâkıb-ı Haseniyye*, y.y., Matbaa-ı Bahriyye, h. 1323, 8; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarikatı*, 48.

³⁵ M. Fevzi, *Menâkıb-ı Haseniyye*, 8; *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, 26-27; Hocaşâde, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", 7.

³⁶ Hocaşâde, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", 7.

³⁷ Kevserî, *İrgâmu'l-merîd*, s. 93; M. Fevzi, *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, 32.

1.4. Tekkesi

Gümüşhânevî, hocası Ervâdî'den hilafet aldıktan sonra tarikat ile alakalı fikir ve faaliyetlerini aktif hale getirmeye başlamıştır.³⁸ İlk başlarda Mahmutpaşa Medresesi'nde kendisine tahsis edilen hücrede irşat faaliyetlerine başlayan Gümüşhânevî, zamanla müritlerinin sayısının artmasıyla hücre kendilerine yeterli olmamaya başlamıştır. O zaman ibadete kapalı ve terk edilmiş olan Fatma Sultan Camii, Gümüşhânevî tarafından faal hale getirilerek geniş katılımlı sohbet ve toplu zikirlerin icra edildiği bir mekân olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁹ Böylelikle III. Ahmet'in kızı ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan'ın (1704-1733) inşa ettirdiği cami Gümüşhânevî Dergâhı olarak tanınmaya başlanmıştır.⁴⁰

Gümüşhânevî, sonraki zamanlarda sohbet halkasının daha da genişlemesi ve müritlerinin sayısının hızla artması neticesinde 1875'de ihtiyaçtan ötürü camiye yeni hücreler ekletmiştir. Bu şekliyle tam bir tekkeye dönüşüncüye dek hatm-i hâcegân ve sohbetlerine bir süre daha camide devam ettirmiştir. Ancak kendisine intisap eden müritleri, halvetlerini medrese odalarında sürdürmüşlerdir. Zira cami henüz tam anlamıyla bir dergâh vazifesi görmemektedir.⁴¹

Günümüzde İstanbul Eminönü'nde yer alan ve eski ismi Nallı Mescit, yeni ismiyle Sultanahmet'in Alemdar Mahallesi'nde Fatma Sultan Camii sokağında olduğu tespit edilen bu dergâh, 727 metrekarelik bir alan üzerine bina edilmiştir.⁴² Bu dergâh tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar aktifliğini korumuş olup insanlara hizmet mekânı olmuştur. Günümüzde bu eserden sadece *Gümüşhaneli Ahmed*

³⁸ Rukiye Aydoğdu Demir, *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019, 24.

³⁹ Fatma Sultan Camii, daha önceki arsasında Terzi başlarından Piri Ağa'nın yaptırdığı küçük bir mescit varken, III. Ahmet'in kızı Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan tarafından 1727'de yaptırılmıştır. 1826'daki yangınla büyük ölçüde zarar görmüş, 1827'de ise II. Mahmut tarafından restorasyonu yapılmıştır. Daha sonra kimsenin uğramadığı sadece öğle ve ikindi namazları için açık olan bu cami, Gümüşhânevî'nin halifelerinden Kastamonulu Hasan Hilmi'nin çabaları sonucunda beş vakit ibadete açık hale gelmiştir. Bu caminin bitişine 1875 yılında on altı odalı bir ev ve tekke yaptırılıp vakfedilmiştir. Ev ve tekke yapımından sonra Gümüşhânevî buraya taşınmış ve zamanla "*Gümüşhânevî Dergâhı / Tekkesi*" diye şöhret bulmuştur. Bkz: Semavi Eyice, "*Fatma Sultan*", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: 1993, 3, 273.

⁴⁰ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 69.

⁴¹ M. Fevzi, *Menâkıb-ı Haseniyye*, 7; Hediyye, 40.

⁴² Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 72.

Ziyâuddîn Sokağı adı dışında bir iz kalmamıştır. Arsası üzerine ise İstanbul defterdarlığı inşa edilmiş olup halen bu kurum burada faaliyet göstermektedir.⁴³

1.5. Seyahatleri

I. Birinci Haccı

Gümüşhânevî, devletin kendisine tahsis etmiş olduğu gemiyle 1863’de hac vazifesini yapmak üzere kutsal topraklara seyahat etmiştir. Bu yolculuğun bir diğer sebebi ise resmi görevdir.⁴⁴ Gümüşhânevî, ilk olarak İskenderiye’ye hareket etmiş ve burada on gün kadar kalmıştır.⁴⁵ Daha sonra Mısır’a gitmiş orada bazı Hâlidî şeyhleriyle görüşme yaptıktan sonra Medine’ye oradan da Mekke’ye gitmiş olup daha sonra İstanbul’a dönmüştür.⁴⁶

II. İkinci Haccı

Gümüşhânevî, Hasan Hilmi Efendiyi yerine halife bırakarak aile efradıyla 1877 yılında ikinci defa hacca gitmiştir. Bu hac seferinde Medine ve Mekke’de birçok kişiye ulaşma fırsatı elde etmiş, oralarda hadis dersleri okutarak irşat ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur.⁴⁷

III. Mısır Seyahati

Gümüşhânevî, ikinci hac seyahatinden sonra İstanbul’a dönmeyerek Mısır’a gitmiş ve burada üç yıl kadar kalmıştır. Bu süre zarfında Mısır’ın Kahire ve Tanta şehirlerinde ikamet ederek oralarda başta *Nâsırıyye*, *Câmiu’l ezher* ve *Seyyidina Hüseyin* Camilerinde “*Râmûz el-Ehâdis*” okutmuş ve çeşitli dersler vermiştir.⁴⁸ Bu esnada yaklaşık iki yüz müridi olduğu ve *Râmûz*’u burada yedi defa baştan sona okuttuğu nakledilmektedir.⁴⁹ Bu durum Gümüşhânevî’nin ilmi derecesi ve Arapça bilgisine işaret etmesi açısından son derece önemlidir. Gümüşhânevî, burada hocası ve

⁴³ M. Bahâ Tanman, “Gümüşhânevî Tekkesi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: 1993, 5, 488; Tanman, “Gümüşhânevî Tekkesi” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, XIV, 277.

⁴⁴ M. Fevzi, *Hediyye*, 41; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 84.

⁴⁵ Kevserî, *İrğâmu’l-merîd*, 72.

⁴⁶ M. Fevzi, *Hediyye*, 45.

⁴⁷ Kevserî, *İrğâmu’l-merîd*, 94; M. Fevzi, *Hediyye*, 45; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 88.

⁴⁸ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 334.

⁴⁹ Hocazâde, “*Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî*”, 7.

şeyhi olan el-Ervâdî'nin şeyhi, Mustafa Mubellat el-Ahmedî'yi ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir.⁵⁰ Daha sonra dönemin Mısır müftüsü Muhammed b. Salim Tamûm el-Menûfi, olmak üzere Seyyid Muhammed b. Abdurrahim et-Tantavî, Şeyh Cevdet, eş-Şeyh Mustafa b. Yusuf es-Sa'dî ve Şeyh Rahmetullah el-Hindî'yi kendisine halife olarak orada bırakmıştır.⁵¹

1.6. Evliliği

Gümüşhânevî, kutsal topraklara yapmış olduğu ilk hac vazifesinden sonra tekrar İstanbul'a dönüş yaparak hadis dersleri okutmaya, seyr-ü sulûk eğitimine ve sohbet halkalarına devam etmiştir.⁵² Bunun akabinde Şeyhü'l-Haram-i Nebevi Mehmet Emin Paşa'nın kızı Havva Seher Hanım'la 1874 yılında izdivaç etmiştir.⁵³ Evlendiğinde 61 yaşında olan Gümüşhânevî'nin herhangi bir çocuğu olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Emin Paşa'nın verdiği bilgilere dayanarak Gümüşhânevî'nin evlenmiş olduğu Havva Seher hanımın dönemin sarayında itibar sahibi olan eşi Yaver Bey'in ölümünden sonra dul kalan bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Havva Seher Hanım 1911 yılında vefat etmiştir. Mezarı Süleymaniye Camii avlusunda, Gümüşhânevî'nin yanında yer almaktadır.⁵⁴

1.7. Osmanlı-Rus Harbine (1877-1878) İştiraki

Gümüşhânevî, müritleriyle beraber 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen savaşa iştirak etmiştir.⁵⁵ Bu savaş, çeşitli cephelerde ve zor şartlarda gerçekleşen aynı zamanda 93 harbi olarak da bilinen savaştır. Gümüşhânevî, bu savaşta Doğu cephesinde yer almış, düşmanla hem fiilen savaşmış hem de Müslüman askerlere manevi destekte bulunmuştur. Savaşın şiddetinin azaldığı dönemde Trabzon Of'a giderek orada Ramazan ayı süresince müritlerine *Râmûz* okutmuş, halka va'z ve nasihatte bulunmuştur. Savaştan hemen sonra İstanbul'a dönüş

⁵⁰ M. Fevzi, *Hediyye*, 45.

⁵¹ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 86;

M. Fevzi, *Hediyye*, 45; Kevserî, *İrğâmu'l-merîd*, 94.

⁵² M. Fevzi, *Hediyye*, 43.

⁵³ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 334; Hocaîzâde, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", 7; M. Fevzi, *Hediyye*, 45.

⁵⁴ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 88.

⁵⁵ Kevserî, *et-Tahrîr*, 26.

yaparak ilim ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Sonraki sene ise hac vazifesini yapmak üzere kutsal topraklara hareket etmiştir.⁵⁶

1.8. Vefatı

Gümüşhânevî, Mısır'dan döndükten sonra yaşının vermiş olduğu yorgunluk ve hastalıklardan ötürü yalnızca hatme-i hâcegânlara ve cuma sohbetlerine iştirak ederek dergâhını halefi Hasan Hilmi Efendi'ye devretmiştir.⁵⁷ Yaz aylarını Yûşa Tepesi'nde geçiren Gümüşhânevî, vefatına kadar her cuma tekkeye gelerek müritlerine hatme-i hâce zikrini bizatihi yaptırmış olup bunu hiçbir zaman terk etmemiştir. Yaşının iyice ilerlemesi sonrası sohbetlerini de halifesi Hilmi Efendi'ye bırakmıştır.⁵⁸

Gümüşhânevî'nin 13 Mayıs 1893/ 7 Zilkade 1311 yılında Pazar günü vefat ettiği haber verilmektedir.⁵⁹ Cenazesine dönemin devlet adamları da iştirak etmiş, cenaze dolayısıyla oluşan izdihamı Beyazıt Meydanı kaldıramamıştır. Gümüşhânevî'nin kabri Süleymaniye Camii avlusunda Kanuni Sultan Süleyman türbesinin kible tarafına bitişik olan yerdedir.⁶⁰

2. İlmî Kişiliği

Gümüşhânevî, ilmiyle, tarikat âdâp usul ve neşriyatıyla Osmanlı toplumuna ve sonraki devirlere tesir etmiş bir mutasavvıftır. Bundan ötürü onu yetiştiren, ona talebelik eden ve eserlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

2.1. Hocaları

Gümüşhânevî'nin yetiştirmiş olduğu müritlerine verdiği icâzetnamelerden hareketle tahsil hayatına *Şeyh Ali*, *Şeyh Salim*, *Şeyh Ömer Bağdâdî* ve *Şeyh Ali el-Vefâî*'den dersler okuyarak başladığı anlaşılmaktadır. Daha sonrasında ise İstanbul'a

⁵⁶ M. Fevzi, *Hediyye*, 45; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 89.

⁵⁷ M. Fevzi, *Menâkıb-ı Haseniyye*, 10-11.

⁵⁸ M. Fevzi, *Hediyye*, 61.

⁵⁹ Kevserî, *İrğâmu'l-merîd*, 99.

⁶⁰ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 92-93; M. Fevzi, *Hediyye*, 61.

giderek burada çeşitli hocalardan dersler almıştır.⁶¹ Ders almış olduğu hocaları şunlardır;

I. Şehrî Hafız Muhammed Emin el-İstanbulî (1281/1864)

Gümüşhânevî, Mahmutpaşa Medresesi'nde tahsil gördüğü dönemde Şehrî Hafız'ın ders halkalarına iştirak etmiştir.⁶² Şehrî Hafız, Osmanlı padişahlarından Abdülaziz, Abdülmecit ve II. Abdülhamit'in hocalığını yapan ve aynı zamanda Abdullâh el-Mekkî el-Erzincanî'nin halifesi olan zattır.⁶³ Zira daha sonra Şehrî Hafız, öğrencisi olan Gümüşhânevî'nin yoluna intisap etmiş ve ona mürit olmuştur.⁶⁴

II. Abdurrahman el-Harputî (Kürd Hoca) (1267/1851)

Kürd hoca lakabıyla tanınan Abdurrahman el-Harputî,⁶⁵ Sâdât-ı Berzenciyye'den olup Elazığ'ın Sivrice ilçesindendir. İlim tahsiline önce Erzincan'da başlamış sonrasında Diyarbakır'a giderek orada sürdürmüştür.⁶⁶

Abdurrahman el-Harputî, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşî tarikatının kapatılması hususunda padişah ve devlet ricali üzerine etkin bir rol üstlenerek ciddi emekler vermiştir.⁶⁷ Onun bu çabası İstanbul uleması nezdinde önemli bir yer edinmesine vesile olmuştur.⁶⁸ Abdurrahman el-Harputî, Kadirî-Nakşî şeyhlerinden Ilganlı Hüseyin Efendi ve Muhammed Sadık Erzincanî'den tarikat icâzeti alan ve muhtelif zahiri ilimlerde Gümüşhânevî'ye icâzet veren bir zattır. İlim erbabınca ve saray nezdinde saygınlığı bulunun Abdurrahman el-Harputî 1851 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁶⁹

⁶¹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 333; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, 40.

⁶² M. Fevzi, *Hediyye*, 24.

⁶³ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, 433.

⁶⁴ Hocaâde, *Hâdikatü'l- evliya*, İstanbul, h. 1318, 175.

⁶⁵ Kevserî, *et-Tahrîr*, 48.

⁶⁶ İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, Elazığ: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1958, 951-953.

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: İrfan Gündüz, *Osmanlıda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2019, ilgili bölümler.

⁶⁸ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, 756.

⁶⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, 1, 92.

III. Abdulfettah el-Akrî (1281/1864)

Abdulfettah el-Akrî, 1778 yılında doğmuş ve çocukluğundan itibaren Bağdat'ta ilim tahsiline başlamış olan bir zattır. Fıkıh, hadis, tefsir başta olmak üzere zahiri ilimleri ve fen ilimlerini almış olan bu zat aynı zamanda Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye intisap etmiş olup ondan çeşitli dersler alarak en meşhur halifelerinden biri olmuştur.⁷⁰ Abdulfettah el-Akrî, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin vefatından sonra çocuklarının vasiliğini yapmıştır.⁷¹ el-Akrî, sonrasında Şam'daki Hâlidîyye tekkesine irşat için görevlendirilmiş, daha sonra Üsküdar Alaca Minare Dergahında ilim ve irşat faaliyetlerini sürdürmüştür.⁷² Gümüşhânevî, bu hocasını vefatına dek her hafta ziyaret etmiştir. el-Akrî, 1864 yılında vefat etmiş olup, kabri Üsküdar Nuh Kuyusu Mezarlığında yer almaktadır.⁷³

IV. Ahmed b. Süleyman et-Trablusî el-Hüseynî el-Ervâdî (1275/1858)

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin son halifesi olan el-Ervâdî'nin doğum tarihi tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Tahsil hayatına memleketinde başlamış olup daha sonra Mısır ve Trablusşam'da sürdürmüştür.⁷⁴ Ders almış olduğu hocaları; Ezher Üniversitesi meşâyihinden Şeyh Muhammed el-Fudâlî, İbrahim el-Bâcurî,⁷⁵ Mısır müftülerinden Şeyh Abdurrahman el-Uşmunî, Şeyh Ahmed et-Temîmî, Şeyh Ahmed es-Sâvî el-Halvetî, en-Nakşibendî,⁷⁶ Mustafa el-Mübellat el-Ahmedî, Mustafa el-Bolâkî, Hüseyin ed-Decânî, Muhammed İbn-i Abidin, Şeyh Abdurrahman el-Kuzberî ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî gelmektedir.⁷⁷

el-Ervâdî, ismini zikretmiş olduğumuz âlimlerden belli bir süre muhtelif dersler okuduktan sonra çeşitli mahallerde şeyhlerinin hizmetine devam etmiştir. Buna

⁷⁰ Abdülmecid b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-nakşibendiyye*, Neşr: Abdulvekîl Derûnî, Dimeşk: Câmîu'd-dervişiyye, h. 1306, 259; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 59.

⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 236-237.

⁷² Şinasi Akbatu, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 1980, IV/81.

⁷³ Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, İstanbul: Kitapevî Yayınları, 2000, 181-200; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, 324-325; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, 17, 270-273.

⁷⁴ Es'ad Sahibzâde, *Buğyetü'l-vacid fî Mektubat-ı Mevlâna Halid*, Dimaşk: Matbaa-ı terakki, h. 1334, 77.

⁷⁵ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 50.

⁷⁶ Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, 39-40.

⁷⁷ Kevserî, *İrgâmu'l-merîd*, 85; Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, 169.

binaen Ahmedîyye, Rifâîyye, Desûkiyye, Ekberîyye, Şaziliyye ve Halvetiyye tarikatlarından icâzetler alarak “câmiu't-turuk” icâzetine sahip olmuştur. Sonraki süreçlerde bu icâzet halkalarına Sühreverdiyye, Çeştiyye, Kâdiriyye, Müceddidiyye, Nakşibendiyye, Hâlidîyye ve Mazhariyye tariklerini de eklemiştir.⁷⁸

el-Ervâdî'nin otuza yakın telifâtı olduğu rivayet edilmektedir. Telifâtından bazıları şu şekildedir: *Ferâidü'l-Fevâid*, *Mir'âtü'l-İrfân Elfiyye fî Ulûmi'l-Edeb*, *Âyetü'l-Mürîd min Mühimmâtî't-Tarik*, *Târîhu'l Kebîr*, *Evrâdî Manzûme fî Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ*, *Risâle fî'l-Halvet*, *Keşfü's-Sütûr an Meâni Salâti'n-Nûr*, *Şerhu Risâlet-i "Men Arefe Nefsehû Fekad Arefe Rabbehû" li 'ş-Şeyhi'l Ekber*.⁷⁹

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin “Sana Şam sahillerinin şeyhi denilse yeridir.” diyerek methettiği⁸⁰ el-Ervâdî, hocası ve şeyhi olan Bağdâdî'den almış olduğu manevi işaret ile Gümüşhânevî'yi yetiştirmek üzere kesin tarih olmamakla beraber 1845'te İstanbul'a gelmiştir.⁸¹ Burada iki yıl boyunca Ayasofya Camii'nde hadis dersleri vermiş ve 1848 yılında Gümüşhânevî'ye hilafet-i tamme ile icâzet vermiştir. el-Ervâdî, 1858 yılında Trablusşam'da vefat etmiştir. Mezarı Diba Mescidi'nde bulunmaktadır.⁸²

2.2. Talebeleri

Gümüşhânevî, tarikat neşri, hadis ilmine dair okutmuş olduğu dersler ve icâzet vermiş olduğu talebeleri vesilesiyle kısa zamanda sayıları yüzü geçen talebe ve müride ulaşmıştır. İstanbul başta olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli yerleri, Mısır, Medine, Mekke, Çin ve Afrika gibi uzak ve geniş bir coğrafyada yetiştirmiş olduğu halife ve talebeleri bulunmaktadır. Mustafa Fevzi'nin *Hediyye* adlı eserinde zikrettiğine göre yüz on altı halifesi olan Gümüşhânevî'nin öne çıkan halifeleri şunlardır;⁸³

⁷⁸ Kevserî, *İrgâmu'l-merîd*, 66.

⁷⁹ Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, 170; Kevserî, *İrgâmu'l-merîd*, 86-90; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 58.

⁸⁰ Kevserî, *İrgâmu'l-merîd*, 89.

⁸¹ Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, 171.

⁸² Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, 171.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: M. Fevzi, *Hediyye*, Mustafa Kara, “Ahmed Ziyâuddin-i Gümüşhânevî'nin Halifeleri”, *Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Sehâ Yayınları, 1992, 121-129.

I. Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi

1824 yılında doğduğu⁸⁴ rivayet edilen ve Gümüşhânevî'nin henüz vefat etmemişken ara ara yerine vekil tayin ettiği, tebliğ ve irşat için izin verdiği⁸⁵ hocası tarafından irşat vekili ve baş halife ilan edilen talebesidir.⁸⁶ Bu zat vefat etmeden evvel Gümüşhânevî'nin halifelerinden olan İsmail Necati Efendi'yi yerine halife ve vekil olarak bırakmıştır. 10 Şubat 1911 yılında vefat eden bu zatın kabri Süleymaniye Camii avlusunda yer almaktadır.⁸⁷

II. Safranbolulu İsmail Necati Efendi

İsmail Necati Efendi, Hasan Hilmi Efendi'nin vefatından sonra Gümüşhânevî Dergâhının başına geçmiş ve vefat edene kadar bu görevini sürdürmüştür.⁸⁸ Son Osmanlı Padişahı Sultan Vahdettin'in, İsmail Necati Efendi'ye intisap ettiği ve vermiş olduğu derslere iştirake bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu zat 6 Şubat 1919 yılında vefat etmiş ve Süleymaniye Camii'nde kapalı bir türbeye defnedilmiştir.⁸⁹

III. Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî

Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî, 1850 yılında Kafkasya da doğmuştur.⁹⁰ Dağıstânî, Gümüşhânevî'ye intisap ettikten sonra ondan çeşitli dersler okuyarak icâzetini almış ve onun halifelerinden biri olmuştur.⁹¹ Gümüşhânevî'nin kendisine sürekli *Hafız Ömer* şeklinde hitap etmesinden dolayı altı ayda hafızlığını nihayete erdirmiştir. Birçok eser telif eden Dağıstânî, İsmail Necati Efendinin vefatı akabinde Gümüşhânevî Dergâhı şeyhi vazifesini yürütmüştür. Bu zat 30 Kasım 1920 yılında vefat etmiş ve Süleymaniye Camii avlusuna defnedilmiştir.⁹²

⁸⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 189.

⁸⁵ M. Fevzi, *Hediye*, 7.

⁸⁶ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 149.

⁸⁷ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 340.

⁸⁸ Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, 93-96.

⁸⁹ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 342; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 153.

⁹⁰ Yusuf Ziya Binatlı, "Ömer Ziyâeddin Dağıstânî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 8/406.

⁹¹ Ömer Ziyâeddin Dağıstânî, *Zübdetü'l-Buhârâ*, İstanbul: Hisar Yayınları, 1980, 11-12; Binatlı, "Ömer Ziyâeddin Dağıstânî", 8/406; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 97-98.

⁹² Binatlı, "Ömer Ziyâeddin Dağıstânî", 8/406.

IV. Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendi

Fevzi Efendi, Gümüşhânevî'nin önde gelen halifelerinden biridir. Dağıstânî, vefat ettikten sonra dergâhın postnişin vazifesini üstlenmiş olup tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunu çıkana dek bu görevini sürdürmüştür. Bu zat 1926 yılında Gümüşhânevî Dergâhın da vefat etmiştir. Kabri Süleymaniye Camii avlusunda arkadaşlarının kabri yanında yer almaktadır.⁹³

V. Hafız Ahmed Ziyâuddîn Efendi

Gümüşhânevî'nin önde gelen halifelerinden olan Ahmed Ziyâuddîn Efendi, tabur imamlığı yapmış ve daha sonrasında Medine'ye giderek burada kırk yıla aşkın bir süre ilim, irfan ile uğraşmıştır. 2 Haziran 1922 de vefat etmiş olup kabri Süleymaniye Camii haziresinde yer almaktadır.⁹⁴

VI. Lüleburgazlı Mehmet Eşref Efendi

İlim tahsili yüksek zatlardan olan Mehmet Eşref Efendi, Gümüşhânevî'nin ihtimam gösterdiği halifelerinden biridir. Otuz yıl Gümüşhânevî'nin yanında ders alıp hizmetinde bulunduktan sonra tebliğ ve irşat gayesiyle Çin'e gönderilmiştir. Göstermiş olduğu gayretler neticesinde Çin'de ki Müslümanlarla beraber orada II. Abdülhamit adına üniversite kurma girişiminde bulunmuştur. Bundan dolayı *Çinli Hoca* olarak ünlenen Mehmet Eşref Efendi 1935 yılında vefat etmiştir.⁹⁵

VII. Zeynullah el-Kazanî

Gümüşhânevî'nin Kazan ve Kafkasya bölgelerine gönderdiği halifesidir. Zeynullah el-Kazanî, Gümüşhânevî ile Medine'de tanışmış olup seyr-i sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet ve icâzetini almıştır. Bu zatın, *Menâkın-ı Ziyâuddin el-Gümüşhânevî* adlı eseri de vardır.⁹⁶

⁹³ Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, s. 110-111.

⁹⁴ Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, s. 342; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, s. 162-163.

⁹⁵ Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, 73.

⁹⁶ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 164-165.

VIII. Hasan Hilmi b. Ali el-Kevserî

1829 senesin de Kafkasya’da doğan Hasan Hilmi b. Ali el-Kevserî, Zahid el-Kevserî’nin babasıdır.⁹⁷ İstanbul’da Gümüşhânevî’den hilafet icâzeti alarak Düzce’de yıllarca *Râmûz* ve *Garâib* dersleri okutmuş ve müderrislik yapmıştır. Bu zat 1926’da İstanbul’da vefat etmiştir.⁹⁸

IX. Ünyeli Yusuf Bahri Efendi

Bahri Efendi, 1839’da Ünye’de dünyaya gelmiştir. Çeşitli medreselerde ilim tahsili yapmış ve dönemin önde gelen âlimlerinden icâzetler almış olup 1912’de vefat etmiştir.⁹⁹

X. Nallıhanlı Hasan Ziyâuddin Efendi

Ziyâuddin Efendi, 1878 yılından itibaren Gümüşhânevî’nin derslerine iştirak ederek ondan birçok ders almıştır. Bilahare şeyhinden hilafet icâzeti aldıktan sonra memleketine dönerek orada ilim ve tarikat neşriyle iştigal etmiş olup 1911 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁰

XI. Trabzonlu Hafız Esad Efendi

Hafız Esad Efendi, Bayezid Camii dersiâmlığı yapmış ve II. Abdulhamit ile Sultan Reşat dönemlerinde huzur dersleri vermiştir. Gümüşhânevî’den Şâzelî icâzeti, Hâlîdî ve Nahşibendî hilafeti alan Esad Efendi 1914 yılında vefat etmiştir.¹⁰¹

Binaenaleyh Gümüşhânevî’nin bu zatlar haricinde birçok talebe ve halifesi bulunmaktadır. Zira onun hayatı ilim ve tarikat neşri ile geçmiş gerek avamdan ve gerekse de havastan çok fazla insan ile iştigal ederek nihayete ermiştir.

⁹⁷ Kevserî, *Tahrîru’l-veciz fî mâ yebteğî’l-müstecîz*, Kahire: Matbaa-i Enveriyye, h. 1360, 42-45.

⁹⁸ Kevserî, *İrgâmu’l-merîd*, 104-107.

⁹⁹ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, s. 165.

¹⁰⁰ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, s. 166.

¹⁰¹ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, s. 167.

2.3. Eserleri

Gümüşhânevî, meşrebi ve tasavvufî anlayışı bakımından ilme ve ilim tahsilene önem verilmesini isteyen bir mutasavvıftır. Bu anlayışını kendi hayatına da tatbik eden müellifimiz, muhtelif alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Nitekim bütün eserlerini Arapça yazmış olup onun bu durumu ilmî kudretine işaret etmektedir. Eserlerinin büyük bir kısmı Türkçe'ye çevrilerek çeşitli yayınevlerinde yayınlamıştır.

2.3.1. Tasavvuf ve Ahlâka Dair Eserleri

I. Câmiu'l-Usûl fî'l-Evliyâi ve Envâ'ihim ve Evsâifi'him ve Usûl-i Küll-i Tarîkin ve Mühimmâtî'l-Mürîdi ve Şürûti's-Şeyhi ve Kelimâtî's-Sûfiyye ve Istilâhihim ve Envâ'i't-Tasavvufi ve Elfi Makâmâtihim

Gümüşhânevî, bu eserinde önce hak tarikatları baştan sona sıralamakta ve tasavvuf klasikleri ile tabakât-ı sûfiyye eserlerine yer vermektedir.¹⁰² Eser tasavvufî aşamaları pratik ve teorik açılardan ele almakta ve izahatını yapmaktadır. Bu bağlamda eser Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserine yapılmış etraflı bir şerh veya İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Medâricü's-Sâlikîn* eserinin hûlasasıdır diyebiliriz.¹⁰³

Gümüşhânevî, bu eserinde tasavvufî mevki ve makamları fasıllara ayırmakta, daha sonra bu fasılları tek tek açıklayarak âyet ve hadislerle desteklemektedir. Hâlidiliğin İstanbul'da yaygınlaşmasına vesilen olan bu eser, Hâlidîlerce büyük bir teveccüh görmüş ve tarikatın temel kitabı olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Gümüşhânevî, eserin sonunda hocalarının takrizlerine yer vermiş olup, bu takrizlerden eserin 1859 yılında tamamlandığı ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵

Câmiu'l-usûl olarak şöhret bulan bu eser Rahmi Serin tarafından tercüme edilerek “*Veliler ve Tarikatlarda Usul*” adıyla 1981 yılında İstanbul'da Pamuk Yayınları tarafından neşredilmiştir.

¹⁰² Nihat Azamat, “Câmiu'l-usûl”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, VII/134-135.

¹⁰³ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, s. 99.

¹⁰⁴ Azamat, “Câmiu'l-usûl”, 135.

¹⁰⁵ Azamat, “Câmiu'l-usûl”, 135.

II. Rûhu'l-Ârifîn ve Reşâdü't-Talibîn

Eserin muhtevası muhabetullâh kavramı hakkında olup, muhabbetin şer'î ispatının ne olduğu, bunun nasıl azaldığı veyahut nasıl çoğaldığı ile muhabbetullahın alâmetlerini etraflıca ele almakta, muhabbete vasıl olmak için gerekli olan makam ve menzilleri açıklamaktadır.

Rûhu'l-Ârifîn olarak şöhret bulan bu eser Rahmi Serin tarafından tercüme edilerek “*Vuslat Ehli ve İlâhi Aşk*” adıyla 1978 yılında İstanbul’da Pamuk Yayınları tarafından neşredilmiştir.

III. Mecnû'atü'l-Ahzâb

Üç ciltten teşekkül eden bu eser bütün hak tarikatlara ilişkin zikir, kaside ve evrâdları cem eden bir dua kitabıdır. Bugün piyasada “*Mecnû'atü'l-Ahzâb-Büyük Duâ Kitabı*” ismiyle yer alan bu eser, Ahmet Faik Arslantürk tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiş İslamoğlu Yayıncılık (İstanbul ts.) ve Bahar Yayınları (İstanbul ts.) tarafından neşredilmiştir.

IV. Kitâbü'l-Ârifîn fî Esrâr-ı Esmâi'l-Erbâ'in

Eser kırk adet duadan oluşmakta olup, eserde duanın nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiği izah edilmektedir.¹⁰⁶

V. Mektûb

Gümüşhânevî, Mısır’da bulunduğu süre zarfında halifesi Hasan Hilmi Efendi’nin şahsında kendisine intisap eden bütün müritlerine tavsiyelerini ihtiva eden bir eserdir.¹⁰⁷

VI. Kitâbu Necâti'l Ğâfilîn Envâ'i'l-Kebâiri ve's-Segâiri ve'l-Ahlâkı'r-Rezâili me'a'd-Delâil

Gümüşhânevî’nin büyük-küçük günah mevzusunu ayet ve hadislerle delillendirerek ahlak hususunda yazmış olduğu eseridir. Bu eser daha çok *Necâtü'l*

¹⁰⁶ Gümüşhânevî, *Kitâbü'l-ârifîn fî esrâr-ı esmâi'l-erba'in, Mecnû'atü'l-ahzâb'ın* II. cildinin kenarında, İstanbul h. 1311; Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, 104-105.

¹⁰⁷ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, 105.

Gâfilin adıyla şöhret bulmuş Ali Kemal Saran tarafından “*Gafillerin Kurtuluşu*” ismiyle tercüme edilmiş ve İkbâl Yayınları (İstanbul ts.) tarafından neşredilmiştir.

VII. Devâü'l-Müslimîn

Çalışmamızın konusunu teşkil eden eser Gümüşhânevî'nin günah bahsini etraflıca ele aldığı, günahın sonuçlarını, tesirlerini ve ondan kurtulmanın yollarını izah ettiği eseridir.¹⁰⁸

VIII. Netâicü'l-İhlâs fî Hakki'd-Du'âi ve Mârifetihi ve Erkânihi ve Şürûthî ve Menâfi'ihî

Gümüşhânevî'nin dua mevzusu hakkında yazmış olduğu, duanın şartlarını, erkânını, âdâbını ve benzeri hususları açıkladığı eseridir. Bu eser 1874 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.¹⁰⁹

2.3.2. Hadis İlmine Dair Eserleri

Gümüşhânevî, her ne kadar tasavvufî kimliğiyle ön plana çıkmış olsa da aynı zamanda hadis ilmiyle iştigal etmiş olup bu alanda çeşitli eserler telif etmiştir. O hadis ilmini, ilim ve irfan faaliyetlerinin esası saymış, yazmış olduğu eserler ile dönemin muhaddisleri arasında yerini almıştır. Bu alanda bu kadar çok eser telif etmiş olması onun hadis ilmine dair müktesebatının derecesine de işaret etmektedir.

I. Râmûz el-Ehâdis

Gümüşhânevî'nin en çok tanınan bu eseri Osmanlı'nın son döneminde telif edilen ve en çok okunan hadis kitaplarından. Bizzat kendisi eserini her daim dergâhında okutmuş ve ondan sonraki halifeleri de bu geleneği sürdürmüşlerdir. Bu çalışmanın muhtevası daha ziyade tasavvufî ve ahlakî hadisleri kapsamaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, No: 00268-001; Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 001845; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, y.y., t.y., 2-3.

¹⁰⁹ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 120.

¹¹⁰ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 109.

Gümüşhânevî, bu eseri hazırlarken 125'ten fazla kaynaktan faydalandığını ifade etmektedir.¹¹¹ Bu eser “*Hadisler Deryası*” adıyla Abdülaziz Bekkine tarafından tercüme edilmiş Gonca Yayınevi tarafından 1997’de İstanbul’da neşredilmiştir.

II. Levâmiu’l-Ukûl

Gümüşhânevî’nin bu eseri *Râmûz*’un şerhi olup beş ciltten teşekkül etmektedir. O, *Râmûz*’da yer alan hadisleri tek tek ele almakta, onları sahabe ve sufî sözleri ile şiirlerden istifade ederek izah etmektedir.¹¹² Gümüşhânevî, bu çalışmasında hadis almış olduğu raviler hakkında açıklamalar yaparak, hadisin çeşidini ve hangi kaynaklardan istifade ettiğini açıklamıştır.¹¹³

Bu eser “*Levâmiu’l-Ukûl Râmûz El-Ehâdîs Şerhi*” ismiyle Hüsametdin Fadıloğlu Ayıntabi tarafından tercüme edilerek Mevsimler Kitap tarafından neşredilmiştir.

III. Acâibu’n-Nübuvve ve Dekâiku’l-Velâye

Gümüşhânevî’nin daha çok “*Garâibu’l-Ehâdîs*” adıyla bilinen bu telifi kısa, pek bilinmeyen ve dikkat çekici içeriğe sahip 800 kadar hadisi ihtiva eden eseridir. Bunlar ezberlenmesi kolay ve ahlak ile ilgili hadislerdir.¹¹⁴

IV. Letâifu’l-Hikem

Bu eser *Garâibu’l-Ehâdîs* adlı çalışmanın şerhi niteliğinde olup Gümüşhânevî, burada birtakım hadislerin kural, kaide ve hakikatlerini izah etmektedir.¹¹⁵

V. Hadîs-i Erbaîn

Müellifimiz’in Hz. Muhammed’in (s.a.v) kırk hadis ezberi hususundaki müjdesine vasıl olmak için telif etmiş olduğu risalesidir. Buradaki hadisler kısa olup

¹¹¹ Gümüşhânevî, *Levâmiu’l-ukûl*, y.y., h. 1293.

¹¹² Gümüşhânevî, *Levâmiu’l-ukûl*, V, 645.

¹¹³ Macit Demirel, *Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî ve Levâmiu’l-ukûl Adlı Eseri*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, 301.

¹¹⁴ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, 112.

¹¹⁵ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, 113.

İslam'ın genel kaidelerini ihtiva etmektedir. Bu risale Devâü'l-Müslimîn eseriyle birlikte basılmış olup Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde yer almaktadır.¹¹⁶

2.3.3. Fıkıh ve Akaid'e Dair Eserleri

I. Câmiu'l-Menâsik alâ Ahzeni'l-Mesâlik

Hac ibadetini ayrıntılı biçimde ele alan bir eser olup, bazen tasavvufî izahatlara yer vererek hac menâsikini açıklamaktadır.¹¹⁷

II. Câmiu'l-Mütûn fî Hakk-ı Envâ'is-Sıfâtî'l-İlâhiyye ve'l-Akâidi'l-Mâturîdiyye ve Elfâzi'l-Küfri ve Tashîhi'l-A'mâlî'l-Acîbiyye

Müellifimiz bu eserinde ehl-i sünnet itikadını ele almakta ve bu hususları detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Gümüşhânevî'nin bu eseri daha çok *Câmiu'l-Mütûn* şeklinde bilinmekte olup Abdülkadir Kabakçı ve Fuad Günel tarafından "*Ehl-i Sünnet İ'tikâdı*" adıyla Türkçeye tercüme edilmiş, 1980'de İstanbul'da Bedir Yayınevi tarafından neşredilmiştir.

III. Kitâbü'l-Âbir fî'l-Ensârî ve'l-Muhâcîri ve'l-Cihâdi ve'l-Ğazvi ve'ş-Şühedâi me'a Ahkâmihâ ve Hakâyikihâ ve Dekâyikihâ ve Tefâsîrihâ ve Envâ'ihâ ve Fezâlihâ

Gümüşhânevî, bu eserinde hicret konusunu ve cihat mevzûsunu deliller ışığında ele almakta ve tasavvufî yorumlara yer vererek konuyu izah etmektedir.¹¹⁸

IV. Kitâbü Matlubu'l-Mücâhidîn

Müellifimizin, Osmanlı-Rus harbi döneminde yazdığı tahmin edilen eseri, harp hususunda mümin bir kimsenin takınması gereken tavır ve benzeri hususları ele almaktadır.¹¹⁹

¹¹⁶ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, No: 00268-001; Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 001845Gümüşhânevî, *Hadîs-i Erbaîn* t.y., y.y.

¹¹⁷ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 122; Gümüşhânevî, *Câmiu'l-menâsik alâ ahzeni'l-mesâlik*, İstanbul, h. 1289.

¹¹⁸ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 138.

¹¹⁹ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 142.

V. Risâletün Makbûletün fî Hakki'l-Müceddid

Gümüşhânevî, bu çalışmasında her yüz yılda bir gelecek olan müceddid hadisini ele alarak açıklamaktadır.¹²⁰

VI. Vasiyetleri

Müellifimizin mürit ve talebelerine yapmış olduğu vasiyetleri ihtiva eden bir eserdir.¹²¹

2.3.4. Gümüşhânevî'ye Nispet Edilen Eserler

Şu eserlerde Gümüşhânevî'ye nispet edilmektedir. Ancak asıl konumuz bunlar olmadığından sadece bu eserlerin isimlerini vermekle yetineceğiz. Bunlar; *Zübdetü'l-Akâid* ve *Nuhbetü'l-Fevâid*, *Mustağni's-Şüruh Mine't-Tasrif*, *Şerh-i İsagocî*, *Miftâhu's-Sa'ade* ve *Misbâhu'l-Ervâh*, *Zâiru'l-Kudüs*, *Terceme-i Cânibi'l-Ğarbi fî Halli Müşkilât-ı İbn Arabî*, *Zübdetü'l-Beyân*, *Muhtasar Vefeyât-ı Bursa* ve *Ravzatü'l-Müflihîn* şeklindedir.¹²²

3. Gümüşhânevî'nin Tasavvufî Şahsiyeti

Gümüşhânevî, hocası ve şeyhi olan el-Ervâdî'den *Şâzeliyye*, *Çeştiyye*, *Kâdiriyye*, *Kübreviyye*, *Desûkiyye*, *Rifâiyye*, *Müceddidiyye*, *Mazhariyye*, *Nakşibendiyye* ve *Hâlidîyye* tarikatlarının icâzetlerini aldığını ve tarikat olarak Nakşî, mezhep olarak Şâzelî olduğunu ifade etmektedir.¹²³

Bu iki tasavvufî yolun temel prensiplerini hayatının merkezine konumlandıran Gümüşhânevî, tebliğ ve irşat çalışmalarını da bu minvalde yapmıştır.¹²⁴ Gümüşhânevî, esasen Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna bağlı olup bu yönüyle tanınmaktadır. Zira o Nakşibendiyye yolunu, müritlerin tevhide vuslatını sağlayan sağlam bir tarik olarak görmektedir. Bütün bunlarla birlikte Gümüşhânevî'nin, hafi

¹²⁰ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 142; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Risâletün makbûletün fî hakki'l-müceddid*, 50-51.

¹²¹ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 142; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Vasiyetleri*, 51.

¹²² Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 144-146.

¹²³ Gümüşhânevî, *Levâmiu'l-ukûl*, I/30.

¹²⁴ Mustafa Salim Güven, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî ve Şâziliyye", *I. Uluslararası Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, 192.

zikri tercih etmesi, rabıta usulü ve hatme-i hâce yapması gibi uygulamaları sürdürmesi onun Nakşî-Hâlidî yolunda olduğuna işaret etmektedir.¹²⁵

Gümüşhânevî'nin en bariz tasavvufî niteliği, câmiu't-turuk bir hilafet sahibi olması, bundan ötürü başka tarikatlara müntesip şahıslar arasında ortaya çıkan iç çekişme ve rekabet unsurlarına engel olmaya çalışmasıdır. Onun bu özelliği telifâtına da yansımış olup, eserlerinde diğer tarikatların da evradlarının okunmasını müntesiplerine tavsiye etmiştir. Bu durum Gümüşhânevî'nin bütünleştirici ve birleştirici şahsiyetine işaret etmektedir.¹²⁶

Gümüşhânevî'nin tasavvuf anlayışı birey ve toplumu bütüncül bir şekilde ele alan ve ferdin hem dünya hem de ahiret hayatında intizam sağlayarak dareyn saadetine ulaştırmayı gaye edinen bir anlatıdır. Zira o hayatın her alanında Kur'an ve sünnete dayalı bir İslam toplumu bina etme gayesindedir. Onun bu bütüncül toplum anlayışının Nakşî-Hâlidî gelenekten geldiğini söylememiz mümkündür. Nitekim bu tasavvufî yolun temel prensiplerinden olan "*halvet der encümen*" ilkesi bunu gerektirmektedir. Gümüşhânevî de bu prensibi tatbik ederek hayatın her safhasına uygulamıştır. Bu anlayış çerçevesinde yapmış olduğu toplumsal yardımlaşmayı yaygınlaştırması, matbaa kurarak eserler ile topluma tebliğ ve irşat faaliyetlerinde bulunması, çeşitli yerlerde kütüphaneler kurması ve yeri geldiğinde cephede savaşması bu anlayışına işaret etmektedir.¹²⁷

Gümüşhânevî, tasavvufî anlayışını İslam dininin kural ve kaideleri üzerine bina etmiştir. Zira ona göre bunlardan ayrı bir anlayışın olması makbul değildir. Kendisi şeriata bağlılığın elzemiyetini eserlerinde açıkça ifade etmiştir.¹²⁸ Bu yola intisap eden müritlerine konunun ehemmiyetine değinerek şu uyarıda bulunmaktadır. "*Kim ki, şeriatsız hakikate bağlanmaktan söz ediyorsa, o kimse sapıklık içerisinde.*"¹²⁹ Bu hal onun şariat hassasiyetinin en açık göstergesidir.

¹²⁵ Ahmet Murat Özel, "Tarikaten Nakşî, Meşreben Şâzelî Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî ve Şâzeliyye Tarikatı", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014, 159, 172.

¹²⁶ Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, 61-62.

¹²⁷ Demir, *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî*, 65.

¹²⁸ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, İstanbul: Pamuk Yayınları, 1977, 267.

¹²⁹ Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, 266.

Gümüşhânevî'ye göre tasavvufun gayesi ferdi, tevhidin sırlarına ulaştırmaktır. Bu makama vâsıl olmanın yolu ise Allah'a (c.c) ibadet ve taatte bulunma, şeytan ve nefsin arzularıyla mücadele etme, zikir ve tefekkürü daimi kılma, Allah'a (c.c) ve onun muhabbet beslemiş olduğu kimselere sevgi besleyerek onlarla beraber olmak ile mümkün olmaktadır. Bütün bunlarla beraber tasavvufun en mühim hedeflerinden biri de kişinin ahlakını güzelleştirerek ona peygamberane bir ahlak kazandırmaktır.¹³⁰

Gümüşhânevî'nin tasavvuf anlayışı bireysel manada kâmil kimseler yetiştirmek, toplumsal hayatı ihmal etmemeyi gaye edinmektir. Onun hakiki manada ulaşmak istediği gaye, düşüncesiyle, imanı ve ahlakıyla kemâle ermiş, şuurlu Müslüman bir toplum oluşturmaktır. Onun bu anlayışında pasifliğe yer verilmemekte, bireyin hayatının her alanına hitap eden kural ve kaidelerle İslam ahlak ve hukukuna uygun bir intizam hedeflenmektedir.¹³¹

Gümüşhânevî, Nakşibendiyye'nin Hâlîdiyye kolu dâhilinde silsilesinin "Ziyâiyye" ismiyle sürdürmesini sağlayacak kadar güçlü bir yolun oluşmasına ve Hâlîdîliğin İstanbul'da daha etkin ve yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Bu haliyle Gümüşhânevî'nin takip etmiş olduğu tarikat adap ve usulü günümüze dek tesirlerini devam ettirmektedir.¹³²

3.1. Zühhd ve Takvası

Gümüşhânevî'nin yaşadığı ve müritlerine yaşattığı hayat, ilimle derç olmuş zâhidâne bir hayattır. Zira o ilim, irfan, hayâ ve takvâ sahibi bir mutasavvıf olmuştur. Onun hayat prensibi az yemek, az konuşmak ve az uyumak şeklindedir.

Gümüşhânevî'nin bu hayat anlayışını halifelerinden Mustafa Fevzi Efendi *Menâkıb* adlı eserinde şu şekilde aktarmaktadır;

Gümüşhânevî, her daim hizmetçileriyle beraber yemek yer, sofrada misafir olmadan yemek yemezdi. Yatsı namazından sonra kesinlikle herhangi bir kelam etmez, dünya kelamı dinlemezdi. Gereksiz söz ve muhabbeti sevmez, ahlâkı düzgün

¹³⁰ Osman Türer, "Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin Şeriat, Tarikat ve Tasavvuf Anlayışı", *Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, 79; Ayrıntılı bilgi için bkz: Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, 23.

¹³¹ Türer, "Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin Şeriat, Tarikat ve Tasavvuf Anlayışı", 84-85.

¹³² Demir, *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî*, 64.

olmayan kişilerle irtibat kurmazdı. Helalle yetinir, her mubah olana yeltenmezdi. Yatağa girdiğinde mutlaka Yasin suresini okurdu. Hastalandığı zaman ise münasip birisi okur, o dinlerdi. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) bütün sünnetlerini yerine getirirdi. Regaip, Miraç, Berat, Mevlid geceleriyle bayram gecelerinde uyumazdı, müritlerle birlikte zikir yapardı. Recep, Şaban aylarını, şevvalin ilk altı, muharremin ilk on gününü, haftanın pazartesi, perşembe günleri ile hicrî ayların 13-14 ve 15. günlerini oruç tutarak geçirirdi. Çok zayıf düştüğünde bu oruçları tutamamıştı. Şafak vaktinden kuşluğa kadar daima zikirle iştiğal eder, başka bir kelam etmezdi. Kerahet vakti çıkınca yani kuşluktan sonra kırk kadar müridiyle hatm-i hâce okur, daha sonra mutlaka iki rekât namaz kılardı. Bu âdetini vefatına kadar hiçbir zaman terk etmemiştir. Cuma günlerinde Fatma Sultan Camii tamamen dolardı, namazdan sonra cemaatle bölük bölük görüşürdü. Bu usul her yere yayılıp tatbik edilmiştir. Salı geceleri uzaktan yakından gelen bütün müritler hatm-i hâceden sonra yetmiş bin adet Kelime-i Tevhid zikrini ifa ederlerdi.¹³³

O döneme dek hiç yapılmayan bu ibadet İstanbul'da hep yapılmıştır. Hiçbir zaman ayaklarını uzatarak yatmadıkları haber verilmektedir. Zilhicce ve Recep aylarında yılda iki defa halvete girerlerdi. Yuşa Tepesi'nde geçirdiği yaz aylarının son zamanlarına dek Râmûz derslerine devam etmiştir. Ahmed Ziyâuddin Efendi, rabbâni bir âlim, fazilet ve nura mustağrak vakar ve sükûnet sahibi, takvada emsali nadir bulunan bir zattı. İkaz ve irşat maksadıyla yaptığı sohbetlerinde şeriat, tarikat ve hakikatten başka bir şey söylemezlerdi. Talipleri, salıkları her zaman şeriat ve tarikatın güzel, temiz ahlakına, prensiplerine davet ederlerdi. Müritlerinin manevi hâllerine göre kimilerine meşakkatli ibadetler tavsiye eder, onların kabiliyetlerine göre irşada çalışırdı.¹³⁴

4. Gümüşhânevî'nin Yaşadığı Dönem

Bir eserin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi o eserin yazılmış olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik ortamın iyi bilinmesiyle mümkündür. Zira insan sosyal bir varlık olması hasebiyle hem çevresinden etkilenebilmekte hem de çevresini

¹³³ M. Fevzi, *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, 52-56.

¹³⁴ Hocaşâde, "Mevlânâ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî", 7-8.

etkileyebilmektedir. Biz de çalışmamızın bu bölümünde kısaca Gümüşhânevî'nin yaşadığı döneme değineceğiz.

Birçok ilim dalında telifâtı bulunan Gümüşhânevî, ilmi yönüyle ön plana çıkmış ve intisap etmiş olduğu tasavvufî geleneğin bu dönemdeki en meşhur mümessillerinden biri olmuştur. Onun çeşitli ilim dallarında yazmış olduğu eserleri, kendine has metot ve yaklaşımı, birçok tarikattan almış olduğu icâzetnameler, yetiştirmiş olduğu mürit ve halifelerle çağını aşan bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan onun hangi şartlar ve zorluklar dâhilinde faaliyetlerini gerçekleştirdiğini bilmek önem arz etmektedir.¹³⁵

Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî 1813-1893 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son devrinde yaşamış, bu çağa ve sonrasına pek çok açıdan tesir etmiş bir sûfî şahsiyettir. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hareketlerinin yaşandığı 19. yüzyıla denk gelmektedir. Bu asır bütün Osmanlı toplumunun en hareketli, en çalkantılı, en zahmetli ve en uzun dönemidir. Bu devir istikbali hazırlayan en mühim vaka ve kurumların meydana geldiği devirdir.¹³⁶

Gümüşhânevî'nin içinde bulunduğu 19. yüzyıl, siyasi yönden Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrışma ve dağılma sürecine girdiği, dâhilde ve hariçte sıkıntıların yaşandığı, bütün bunlarla beraber devleti ayakta tutabilmek için toplumsal sahanın her alanında yeniliklerin yapıldığı bir devirdir. Bu devirde kurum ve kuruluşlarda yapılan değişiklikler toplumun dokusuna da tesir etmiş olup, gerçekte bu dönem eğitim ve hukuk dâhil olmak üzere toplumun her alanında eski ve modern olanın aynı anda yaşandığı kültürel bir düalizm çağı olmuştur.¹³⁷

Yine bu dönem Osmanlı padişahlarından III. Selim (1789-1807), II. Mahmut (1808-1839), Abdülmecit (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamit'in (1876-1908) hüküm sürdüğü yıllara denk gelmektedir. Bahsi geçen hükümdarların her birinin hükmetmiş olduğu dönemde siyasi olarak devlette çalkantılı gelişme ve değişimler meydana gelmekte, devlet ricali içeride çeşitli isyanlarla, dışarıda savaşlarla mücadele etmekte, devletin dağılma ve parçalanmasına mani olmak için

¹³⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, 17-19.

¹³⁶ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 32.

¹³⁷ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 17-27.

birtakım ıslahat çalışmaları yapmaktadırlar. Özellikle bu dönemde siyasi hayatta yaşanan değişimler bireysel ve toplumsal yapıya doğrudan tesir etmekte, doğal olarak bu etkiler eğitim, ilim, bilim ve fikri alanlara yansımaktadır. Bu devirde kültürel anlamda toplumda batılılaşma etkisi kendini göstermekle beraber, klasik kural ve kaideler de korunmaya çalışılmaktadır.¹³⁸

Kısacası bu dönem Osmanlı devletinde siyasal ve toplumsal alanda yapılan birçok yeniliği içermesi hasebiyle mühim bir dönemdir Bu dönemde başta siyaset olmak üzere çok önemli olaylar vuku bulmuştur.¹³⁹ Fransa’da ortaya çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu’nda yayılmaya başlayan milliyete dayalı devlet düzeni fikri, saltanatı altında birçok milleti barındırması hasebiyle Osmanlı Devletini oldukça uğraştırmış ve bu fikir yüzünden ortaya çıkan birçok isyanla uğraşmak durumunda kalmıştır.¹⁴⁰ Bu isyanların başında Rum,¹⁴¹ Sırp,¹⁴² Girit, Bosna Hersek¹⁴³ ve dönemin Mısır valisi M. Ali Paşa’nın isyanları gelmektedir.¹⁴⁴ Bu isyanlar neticesinde birçok yer bağımsızlığını kazanmış, bazı yerlere özerklikler ve prenslikler¹⁴⁵ verilmesi sonucunda Osmanlı Devleti’nin hem toprakları azalmış hem de ekonomik olarak daha da zayıflamıştır.

Osmanlı devletinin siyasi ve ekonomik açıdan yıpranmasına sebep olan ve Rusya ile arasında geçen 93 harbi, bu dönemde yaşanan başlıca olaylardan birisidir.¹⁴⁶ Bütün bu harici problemlerin yanı sıra içerde çıkan isyanlar ve işlevselliği kaybetmesi neticesinde kaldırılan Yeniçeri Ocağı müntesiplerinin isyanları da yine bu devirde yaşanan başlıca olaylardandır.¹⁴⁷ Bütün bunlarla beraber bu dönem devletin çağın gerisinde kalmamak ve batılı devletlerin gelişimini yakalamak adına toplumsal,

¹³⁸ Fahri Ünan, “Osmanlı Medreselerinde Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, t.y., y.y., 192-193.

¹³⁹ Yaşar Yücel- Ali, Sevim, *Türkiye Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 1992, IV/129.

¹⁴⁰ Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV/180

¹⁴¹ Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV/186.

¹⁴² Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV/182.

¹⁴³ Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV/184.

¹⁴⁴ Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV/190-213.

¹⁴⁵ Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998, 170.

¹⁴⁶ Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, 170.

¹⁴⁷ Yücel-Sevim, *Türkiye Tarihi*, IV/222.

siyasal, ekonomik, kültürel, askeri kurum ve kuruluşlarda birtakım değişikliklerin yapıldığı dönemdir.¹⁴⁸

Bu çağda bir yandan ıslahatlar hayata geçirilip yeni eğitim-öğretim kurumları inşa edilirken diğer yandan geleneksel eğitim kurumları varlığını sürdürmüştür. Yine bu devirde eğitim-öğretim daha ziyade dini hüviyetin ağır basmış olduğu medreselerde verilmekte, tasavvufî kurum ve kuruluşlar aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁴⁹

Tasavvufî hayatın bu dönemdeki yerine gelecek olursak; kısacası bu devirde yapılan ıslahat çalışmaları tasavvufî kurum ve kuruluşlara da etki etmiş, onlarda da birtakım değişiklikler meydana getirmiştir.¹⁵⁰ Zira tasavvuf hayatın içinden olan bir hal ilmidir. İnsanın zihin dünyasında meydana gelen değişiklikler tabii olarak onun eylem ve davranışlarına da sirayet etmektedir.

Nitekim IX. Yüzyıl Osmanlı toplumunda tasavvufî anlayışın kurumsallaştığı ve bunun sonucunda tarikatlarda ve tasavvufî faaliyetlerde bir canlılığın ön plana çıktığı bir asırdır. Bu dönemde birçok tarikat ya kurulmuş ya da kurumsallaşmasını tamamlamıştır. Bunların ilki Halvetiyye ve Kâdiriyye gibi dışarıda kurulup Osmanlı Toplumuna IX. Yüzyılda gelen tarikatlar; ikincisi Mevleviyye ve Baktâşiyye gibi daha önce var olmakla beraber kurumsallaşmasını IX. Yüzyılda tamamlayan tarikatlar; üçüncüsü ise Bayrâmiyye ve Melâmiyye gibi doğrudan bu dönemde ve Osmanlı Toplumunda kurulan tarikatlar şeklindedir. Bu bağlamda IX. Yüzyıl, yeni tarikatların kurulduğu, daha önce var olan tarikatların kuruluşunu tamamladığı ve dışarıdan yeni tarikatların geldiği bir döneme tekabül etmektedir. Bütün bunlarla beraber bu yüzyıl tarikatların, olgunlaşıp kendine has dergâhlarını kurarak usul, âdâb ve erkânını oluşturdukları, âdâb ve erkânlarıyla ilgili zengin bir telif faaliyetinin yürütüldüğü ve tasavvufî pek çok eserin telif edildiği bir asırdır.¹⁵¹ Genel itibariyle bu dönemde bazı tarikatların tesiri azalırken bazı yeni tasavvuf kolları ortaya çıkmıştır.¹⁵² Kendilerini

¹⁴⁸ Hamit Er, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999, 212-213.

¹⁴⁹ Ünan, “Osmanlı Medreselerinde Din Eğitimi ve Öğretimi”, 192-193.

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.

¹⁵¹ Mahmut Ulu, “IX/XV. Asır Osmanlı Anadolu’sunda Öne Çıkan Tarikatlar ve Temsilcileri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2021, 32/3, 799-800.

¹⁵² Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sır Yayınları, 2004, 283-287.

herhangi bir mekân ile kısıtlamayan Hâlidîler bu dönemde aktifliğini muhafaza etmiş ve tasavvufî hayata canlılık kazandırmışlardır.¹⁵³

¹⁵³ Süleyman Uludağ, “Hâlidîyye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/295.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED ZİYÂUDDÎN GÜMÜŞHÂNEVÎ'NİN DEVÂÜ'L-MÜSLİMÎN ADLI ESERİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRMESİ

Gümüşhânevî'nin kendisine günahın zararları, etkileri, sonuçları ve bunlardan kurtulmanın yollarını anlatan bir eserin yazılmasını talep edilmesi üzerine telif etmiş olduğu eseridir.¹⁵⁴

1. Devâü'l-Müslimîn'in Gümüşhânevî'ye Aidiyeti

Gümüşhânevî, yazmış olduğu esere kısa bir giriş yaptıktan sonra şöyle demektedir; “*Bendeniz fakir, hakir ve zayıf Ahmed Ziyâüddîn b. Mustafa derim ki*”¹⁵⁵ diye başlaması ve daha sonra “*Devâü'l-Müslimîn*”i isimlendirirken **سميتها** ibaresini kullanması eserin ona aidiyetine işaret etmektedir.¹⁵⁶ Zira bu durumun aksine işaret eden başka bir emâre de bulunmamaktadır.

2. Eser Hakkında Genel Bilgiler

Gümüşhânevî'nin bu eseri 22 sahîfeden teşekkül etmektedir.¹⁵⁷ Hacim olarak küçük olsa da muhtevastaki bilgileri göz önünde bulunduracak olursak nitelik olarak büyük bir eserdir diyebiliriz. Eserin 1291/1874 yılında İstanbul'da yazıldığı öngörülmektedir.¹⁵⁸ Tespit edebildiğimiz kadarıyla iki nüshası olan bu çalışmanın nüshaları arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.¹⁵⁹ Eser, genele hitap niyetiyle yazıldığından kullanılan dil belâğattan uzak, sade ve anlaşılır bir üslup şeklindedir.

3. Eserin Yazılış Gayesi

Gümüşhânevî, hayatı boyunca ilim ve irfanla ilgilenmiş bir mutasavvıftır. Göstermiş olduğu çaba ve sahip olduğu ilmi müktesebat vasıtasıyla ilmi ve tasavvufi

¹⁵⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 2-3. y.y., t.y. (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, No: 00268-001; Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 001845.)

¹⁵⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 2.

¹⁵⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 2.

¹⁵⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*.

¹⁵⁸ Ne zaman telif edildiği kesin olarak bilinmemekle beraber eserin 1874 yılında Süleymaniye Kütüphanesine vakfedildiğine dair bilgilerden hareketle bu yılda yazıldığı tahmin edilmektedir.

¹⁵⁹ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, No: 00268-001; Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 001845.

fikirleri kısa zamanda geniş kitlelere yayılmıştır. İnsanların kendisine teveccüh etmesi ve ona bazı hususlarda sorular sorulması neticesinde birtakım eserlerini bu minvalde telif etmiştir. İşte o eserlerden biri olan *Devâü'l-Müslimîn*'i mürit ve talebelerinden bazılarının isteği doğrultusunda kaleme almıştır. Müellifimiz, bu durumu eserinin ilk sayfalarında; “*bazı kimselerin, günahın zararları, etkileri, sonuçları ve bunlardan nasıl kurtulanacağını izah eden bir eser yazmamı talep etmeleri üzerine bu eseri telif ettim*” şeklinde açıklamaktadır.¹⁶⁰

Eserin yazılış gayesi, günahların sebep olduğu zararları etraflıca açıklamak, insanlarda bu hususta bilinç oluşturmak ve günaha bulaşan kimselerin ondan nasıl kurtulup felaha ulaşacaklarını izah etmektir.

4. Devâü'l-Müslimîn'nin Kaynakları

Eserinde âyet ve hadislerin yanı sıra tefsir ve haşiyelerden de istifade eden Gümüşhânevî, bu durumu şöyle ifade etmektedir; “*Bu anlattıklarımız sünnetle ilgili kitaplarda,¹⁶¹ şerhlerde, İmam Razi¹⁶² ve Kadı'nın¹⁶³ tefsirinde, Hidaye'de,¹⁶⁴ Tatarhâniyyede¹⁶⁵ ve Şerhu'l-Mevakifte¹⁶⁶ yer almaktadır.*”¹⁶⁷ Ancak müellifimiz yararlandığı eser ve şahısları ismen zikretmekte, anlatmış olduğu konuların hangi eser ve sayfada geçtiğini ayrıca belirtmemektedir.

¹⁶⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 2.

¹⁶¹ Gümüşhânevî telif etmiş olduğu bu eserinde hadisleri genel itibarıyla Buharî'nin *Sahihi*, Müslim'in *Sahihi*, Ebu Davud'un *Süneni*, Tirmizî'nin *Süneni*, Nesai'nin *Süneni*, İbni Mâce'nin *Süneni*, Darimî'nin *Süneni*, İmam Mâlik'in *Muvattâsı*, Ahmet İbni Hanbel'in *Müsned*, el-Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafa'sı* Gazzalî'nin *Mecmuatu'r-Resail*'inden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁶² Fahreddin er-Râzi, *Et-Tefsirü'l-Kebir*, adlı eser.

¹⁶³ Müellifimiz sadece Kadı'nın tefsiri olarak belirttiği kişinin Kadı el-Beyzâvî (ö. 685/1286) ve onun *Tefsirü'l-Beyzâvî* adlı eser olduğu kanaatindeyiz. Zira İslam tarihinde üç isim kadı ünvanıyla ön plana çıkmaktadır. Bunlar Kadı Abdulcebbar, Kadı İyaz ve Kadı Beyzâvî'dirler. Müellifimizin Kadı'nın tefsiri diye kaynak gösterdiği kişinin Kadı Beyzâvî olduğuna kanaat getirmemizin sebebi; Kadı Abdulcebbar'ın Mu'tezili olmasından ötürü Gümüşhânevî'nin Ehl-i sünnet olması hasebiyle pek istifade etmeyeceğidir. Kadı İyaz'ın ise tefsirinin Kadı Beyzâvî'nin tefsiri kadar yaygın ve meşhur olmamasından ötürü bahsi geçen Kadı'dan kastın Kadı Beyzâvî olduğu kaanati bizde hâsıl olmuştur.

¹⁶⁴ Burhâneddin el-Mergînânî (ö. 593/1197) tarafından Hanefî fıkhi üzerine yazılan bir eserdir.

¹⁶⁵ el-Fetâva't-Tatarhâniyye Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) fıkha dair Arapça eseridir.

¹⁶⁶ Adudüddin el-İcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eseri üzerine Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı şerh.

¹⁶⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 22.

5. Eserin Muhtevası ve Metodu

Gümüşhânevî, Devâü'l-Müslimîn başta olmak üzere yazmış olduğu eserlerin tamamını Kur'an ve sünnete bağlı kalmak suretiyle tasavvufi bir bakış açısıyla kaleme aldığını söylememiz mümkündür. Özellikle şeriatın zahirine bağlı kalınması gerektiğini; *“Kim ki, şeriatsız hakikate bağlanmaktan söz ediyorsa, o kimse sapıklık içerisinde”*¹⁶⁸ sözüyle belirtmiş; zahire ters düşen şeylerle amel edilmeyeceğini ifade etmiştir.

Gümüşhânevî, Devâü'l-Müslimîn'de eserin yazılış gayesini yazdıktan sonra maddeler halinde günahın kişide bırakmış olduğu tezahürleri açıklamıştır. Daha sonra bunlardan kurtulmak için yapılması gerekenleri izah etmiş, tevbe ve istiğfar konusunda dikkat edilmesi gereken hususlara değindikten sonra günahlardan kurtulmanın en kısa yolunun muhabbet olduğunu ifade etmiş, muhabbet bahsini açıklamış ve bu tertip üzere eserini sonlandırmıştır.

Eser muhteva olarak genel itibariyle günah üzerinde durmaktadır. Günahı bir hastalık olarak niteleyen Gümüşhânevî, günahların büyük küçük fark etmeksizin kişiye zarar verdiği için tehlike oluşturduğunu ifade etmekte ve dünyada kişinin başına gelen şer, gam, sıkıntı ve problemlerin kaynağının günahlar olduğunu aktarmaktadır.¹⁶⁹ Bundan dolayı günahların insanı nelerden mahrum bıraktığını ve nelere sebep olduğunu etraflıca izah etmektedir. Kişinin günahlardan nasıl kurtulacağını, sabır ve tevbe ederken nelere dikkat edilmesi gerektiğini, ruhen ve bedenlen nasıl korunacağını açıklamaktadır. Gümüşhânevî, bu hastalıktan kurtulmanın en hızlı yolunu muhabbet olarak görmekte ve muhabbeti etraflıca izah etmektedir. Müellifimiz bütün bunları aşama aşama izah ederek eserini bitirmektedir.

6. Eserin Tahlil ve Değerlendirmesi

Müellifimiz, eserine şu ifadelerle başlamaktadır. *“Kendisine itaat eden kullarını kendi fazl-u keremiyle cennetine dâhil eden ve günahkâr kimseleri (adaleti gereği) cezalandıran Allah'a (c.c) hamd olsun. Salat ve selam yaratılmışların en mükemmeli olan Hz. Muhammed (s.a.v) âlinin ve ashabının üzerine olsun.”*¹⁷⁰

¹⁶⁸ Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usul*, çev: Rahmi Serinse, İstanbul: Pamuk Yayınları, 266.

¹⁶⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 3.

¹⁷⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 2.

“Bendeniz fakir, hakir ve zayıf Ahmed Ziyâüddîn b. Mustafa derim ki; Komşularımdan temiz yürekli bazı kimseler benden günahın zararlarını, tesirlerini, cezalarını ve bunlardan nasıl kurtulup iki dünya saadetine ulaşabileceğine dair konuları cem eden bir eser yazmamı istediler. Ben de buna binaen istihâre yaptıktan sonra onların bu isteğini kabul edip yazdığım be eseri “Devâü’l-Müslimîn”i olarak isimlendirdim.”¹⁷¹

Görüldüğü üzere Gümüşhânevî, İslam âdâp ve ahlakına riayet ederek eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Çağının önde gelen ilim ve sûfî kimliğinden dolayı insanların kendisine itimat ettiği ve bundan ötürü kendilerini dünya ve ahirette saadete ulaşmalarına vesile olacak tavsiyeler istedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum onun ilmi müktesebatına güvendiklerini göstermektedir. Gümüşhânevî de buna binaen günahla ilgili bir eser yazdığını ifade etmektedir. Bu ise eserin yazılış amacını ortaya koymaktadır.

Gümüşhânevî, büyük-küçük günah ayırımına gitmeden şöyle demektedir. “Günah, büyük-küçük fark etmeksizin eşittir.”¹⁷² Ancak onun bu durumdan kastı büyük-küçük günahı kabul etmediği değildir. Zira hem diğer eserlerindeki görüşleri¹⁷³ hem de genel ilmi düşüncesi bu yönde değildir. Nitekim büyük-küçük günah mevzusunu özellikle *Necât’ül-Gâfilîn* eserinde ele almakta ve detaylıca izah etmektedir. Müellifimizin buradan kastettiği şeyin günahın büyük veya küçük olması fark etmeksizin kişiye zarar verdiği şeklinde izah etmemiz yerinde olacaktır. Elbette günahların dereceleri onların mahiyetine göre farklılık arz etmektedir. Ancak küçük günahlarda ısrar edildiğinde onların büyük günaha dönüşeceği hususu gözden kaçmamalıdır. Onun bundan kastı günahların birbirine bağlı olduğu, zamanla küçük olanın da büyüğe dönüşebileceğidir. Nitekim kişinin Rabbine karşı işlemiş olduğu her günahı büyük günah olarak niteleyen İslam âlimleri de bulunmaktadır.¹⁷⁴ Bu bağlamda

¹⁷¹ Gümüşhânevî, *Devâü’l-müslimîn*, 2.

¹⁷² Gümüşhânevî, *Devâü’l-müslimîn*, 3.

¹⁷³ Detaylı bilgi için bakınız: Gümüşhânevî, *Necât’ül-Gâfilîn*, çev: Mehmed S. Bursalı, İstanbul: Vuslat Vakfı Yayınları, 2006; Gümüşhânevî, *Ehl-i Sünnet İtikadı*, çev: Abdulkadir Kabakçı-Fuad Günel, İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.

¹⁷⁴ el-Cüveynî bu hususu şöyle açıklamaktadır. “Her günah büyük sayılır. Çünkü nice şeyler vardır ki akranlarına nispetle küçük sayılır. Allah’u Teâlâ’ya muhalefete izafet edilen her şey büyük günahdır. Günahların farklılığı, rütbe ve derecelerine göredir. Bir kısım günahların bir kısım günahlardan büyük olmasının sebebi budur. Günahlar arasındaki bu durum, Peygamberler arasındaki rütbe farklılıkları gibidir. Onların her birinin Peygamber olduğundan şüphe yoktur; ama aralarında rütbe farkı vardır.” Abdülmelik b. Abdullah İmam’ül Haremeyn el-Cüveynî, *el-İrşad*, Kahire: t.y. 391.

günah ve ahlak hususunda daha dikkatli olan sûfilerin sedd-i zerâî prensibi doğrultusunda böyle fikirler beyan ettikleri bilinmektedir.

Müellifimiz, günahı yerilmiş bir huy ve ahlak olarak tarif etmektedir. Ona göre bu yerilmiş ve azarlanmış ahlak; insanın kalbine, bedenine, dünya ve ahiretine zarar vermektedir.¹⁷⁵ Günahı zemmedilmiş kötü bir ahlak olarak niteleyen Gümüşhânevî, bu kötü ahlakın insana maddî-mânevî zarar verdiğini, niyetin mahalli olan kalbe tesir etip onun yıpranmasına sebep olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁶

Gümüşhânevî, eserinin birçok yerinde kalbe değinmekte ve günahın muhtelif yönlerden ona zarar verdiğini ifade etmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için tasavvuf ıstılahında kalbin ne anlama geldiğini bilmek önem arz etmektedir. Sözlükte kalp; çevirmek, döndürmek manasında olup; ilahî hitabın mahalli, Allah'ın (c.c) dâhil olduğu yer, ilahî isim ve sıfatların zuhur ettiği mekân olarak tarif edilmektedir.¹⁷⁷ Müellifimiz, madden insanı ayakta tutan ve manen bu denli önemli bir konuma sahip olan kalbe, günahların kötü tesir ettiğini ifade etmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz de (s.a.v) kalbin önemine işaret ederek şöyle buyurmaktadır; “*İnsan vücudunda bir et parçası vardır, o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozuk olduğunda bütün vücut ifsat olur. İyi bilin ki, işte o et parçası kalptir.*”¹⁷⁸ Zira insan için bu denli mühim olan kalp, yapılan kötü davranışlardan etkilenmekte ve kişinin günah işlemesi neticesinde Allah (c.c) ile aralarına giren bu'diyetten zarar görerek yıpranmaktadır. Nitekim kalp; akıl, ruh ve cismani fonksiyonları hareket ettiren, onlara canlılık veren latife-i rabbanidir. Onun tahrif edilmesi ruhun, aklın ve vücudun tahrif edilmesi manasına gelmektedir.

Gümüşhânevî, bazı âriflerin günahın gerek bu dünyada ve gerekse de ahirette zehrin insan bedenine zarar verdiği gibi insanın kalbine ve bedenine zarar verdiğini bildirmektedir.¹⁷⁹

Bu bağlamda diyebiliriz ki insan da iki yön bulunmaktadır. Bunlardan biri maddiyat diğeri ise maneviyattır. İnsan topraktan yaratıldığı¹⁸⁰ için maddi anlamdaki

¹⁷⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 3.

¹⁷⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 3.

¹⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 205.

¹⁷⁸ Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Musâkât”, 107.

¹⁷⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 3.

¹⁸⁰ Al-i İmran 3/59.

ihtiyaçlarını topraktan karşılamaktadır. Ancak insanın maddi anlamda ihtiyaç duyduğu şeyler olduğu gibi manevi olarak da ihtiyaç duyduğu bazı şeyler bulunmaktadır. İşte bunlar insanın maneviyatına g ve kuvvet veren ilahî menşei olan şeylerdir. Fakat insan günaha bulaştığı zaman bu manevi şeyler insandan uçup gitmekte ve insan vücudu zayıf düşmektedir. Nasıl ki insanın maddi vücudu herhangi bir zehre maruz kaldığı zaman bedeni fonksiyonları zayıflıyor, tahrif oluyor ve bozuluyorsa aynı şekilde günahlarda insanın manevi işlevlerine etki etmekte ve onu tahrif ederek bozulmasına sebep olmaktadır. Bunun neticesinde başta kalbi olmak üzere ruhu, bedeni zarar görmekte ve insan manen iflas edebilmektedir. Zira günah, zehir misali insanın maneviyatını yok etmektedir.

Gümüşhânevî'ye göre gam ve kederin, şer ve hastalığın sebebi günahlardır.¹⁸¹ Binaenaleyh diyebiliriz ki keder, gam ve şerr'in hastalık olarak görülmesi, günahların kişiye Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarından uzaklaştırması sonucunda şeytan ve nefsin arzularına tabi olan kişinin onlara kanması, dolayısıyla maneviyattan uzak kalmasından kaynaklanmaktadır. Zira maddi hastalıklar olduğu gibi manevi hastalıklarda bulunmaktadır. Bunlar; bid'atler, hurfeler, vesveseler, ilimden mahrumiyet ve benzeri hastalıklardır. Nitekim günahlar, insanı bunlara sevk etmektedir. Bu bağlamda kibir, şöhret ve riya manevi hastalıklardan olup, gözle görülemeyen mikroplar gibi kişiye intikal eden ve onu hasta eden hususlardandır. Bundan ötürü onların fark edilmesi ve tedavi edilmesi zordur. Bunun zorluğu fark edilmesinin g olmasından ve nefse hoş geldiği için terkinin zor olmasından kaynaklanmaktadır. Birçok hastalığa sebep olan bu unsurlar insanın kalbi amelleri terk etmesine de neden olmaktadır. Kalbi amellerin terk edilmesi ise insanın haramlar karşısında direncinin düşmesine ve harama bulaşmasına sebep olmaktadır.

6.1. Ana Hatlarıyla Günah Kavramı

Günahın tezahürlerine geçmeden evvel günah hakkında genel bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Geçmişten günümüze dek var olan bütün din ve inançlara bakıldığında günahla alakalı kapsamlı bir ıstılahın olduğu görülmektedir. Bütün bu dinler günahı, kutsal

¹⁸¹ Gümüşhânevî, *Dev'l-müslimîn*, 3.

olana karşı işlenmiş bir suç, ilahi emirlere başkaldırı ve doğal olan düzenin tahrip edilmesi şeklinde açıklamışlardır. Semâvi dinlerden olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te ilk günah, insanlığın atası kabul edilen Hz. Âdem'in eliyle gerçekleşmiştir. Fakat bu dinlerin günah tanımı, çeşitleri, kaynağı ve etkileri hususundaki görüşleri birbirinden farklıdır.

6.1.1. Sözlük Anlamı

Günah, Allah Teâlâ'nın emirlerine aykırı sayılan, dinen suç görülen tutum ve davranışlar ile İslam dini muhtevası dâhilinde yapılması yasak olan şeydir. Nitekim günah, kutsal varlıklarla ilgili bir kavram olarak kabul edilmektedir. Zira beşeri kural ve kaidelerin ihlal edilmesi suç olarak ifade edilirken, kutsal ve doğaüstü varlıklara karşı işlenen hata ve yanlışlar günah olarak isimlendirilmektedir.¹⁸²

Aslı Farsça olup dilimize geçmiş olan “*günah*” kelimesi¹⁸³ kök anlamı itibariyle kutsal olana karşı yapılan yanlış ve aşırılıklara işaret eden dini bir kavram olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁴ Genel anlamıyla günah kavramı, Allah'ın (c.c) emirlerine aykırı olan iş yani dini suç manasında kullanılmaktadır.¹⁸⁵

6.1.2. Terim Anlamı

Terim olarak günah kavramı şöyle ifade edilmektedir; İnsanın şeytana tabi olması ve onun istekleri dâhilinde eyleme dökmüş olduğu; dünya ve ahirette buna mukabil birtakım cezalar gerektiren, bireyin ve toplumun hayat işleyişine zarar veren ve Allah'a (c.c) itaat hususunda mani olan herhangi bir eylemdir.¹⁸⁶

Günah, dinen yanlış ve kötü kabul edilen fiiller olup, ilahî ve beşerî kural ve kaidelerin ihlali; sonuç itibariyle hem dünya hem de ahirette karşılığı ceza gerektiren

¹⁸² Ömer Faruk Harman, “Günah”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, XIV/278.

¹⁸³ Fikret Karaman vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994, 204.

¹⁸⁴ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 1970, 357.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 1095.

¹⁸⁶ Şah Veliyullah ed- Dihlevî, *Huccetu'llahi'l- Baliğa*, Kahire: Daru'l İbn-i Kesir, h. 1355, I/58.

eylemlerin tamamıdır.¹⁸⁷ Diğer bir tanıtmda günah, dinen suç kabul edilen ve Allah'ın (c.c) istekleri haricinde gerçekleşen eylemlerdir.¹⁸⁸

6.1.3. Günah Kavramı ile Yakın Anlamlı Kavramlar

Vahiyle beraber İslam dini müntesiplerinin hayatının bir parçası olan günah gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse de hadis-i şeriflerde çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir. Bu kavramların arasında ufak bazı farklılıklar bulunsa da genel itibariyle aynı mana örgüsüne işaret etmektedir. Çalışmamızın bu kısmında günah kavramıyla yakın anlamli olan kavramları kısaca açıklayacağız.

6.1.3.1. Kebîre/ Kebâir (كبيرة- كبائر)

Günah manasına gelen Kebîre/ Kebâir, كبر fiil kökünden gelmektedir. el-İsfahânî, (ö. 1109) bu kavramın kök itibariyle eşyada azlık-çokluk, somutluk, sayı ve eşyanın niceliğinin ne kadar olduğu olmak üzere dört manaya geldiğini ifade etmektedir.¹⁸⁹ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) ise bir şeyin zor olması, eşyanın hacmi, sayı itibariyle azlık-çokluk, yaş itibariyle daha büyük olma, lider ve eşraftan olma şeklinde mana vermektedir.¹⁹⁰ Sağîre kavramının zıddı olan bu kavram maddî ve mânevî açıdan büyük olan manasında kullanılan bir isimdir. Çoğulu kebâir olup, dinen yasak olduğu hususunda yakinen nas bulunan, dünya ve ahirette kesin olarak cezaî karşılığı olan fiillerdir.¹⁹¹

6.1.3.2. İsm (اِثْم)

İsm kelimesi sözlükte geç kalmak, yavaşlamak, geride kalmak gibi anlamlara gelmektedir. Örneğin geride kalan bir deve için نَاقَةٌ اِثْمَةٌ ifadesi kullanılmaktadır.¹⁹² İsm kavramı hayır işlerinde yavaşlatan, insanı iyi işler yapmaktan alıkoyan davranışlar için kullanılmaktadır.¹⁹³ Günaha bulaşan kimseye Arap dili kuralları gereği âsim veya esîm

¹⁸⁷ Toshihiko Izutsu, *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991, 317.

¹⁸⁸ Komisyon, *Meydan Larousse Ansiklopedisi "Günah" Maddesi*, İstanbul: Ekinoks Yayın Grubu, 2015, V/432.

¹⁸⁹ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el- İsfahânî, *Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî, Beyrut: Dârü's-Şamiyye, 1991, 696.

¹⁹⁰ Ebu'l-Abbâs Şihâbuddin es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996, 3/365.

¹⁹¹ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983, 183.

¹⁹² İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin b. Zekerîyya, *Mu'cemu mekâyisu'l-luğa*, Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1999, I/61.

¹⁹³ el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 1/61.

denilmektedir.¹⁹⁴ İsm, dinen insanın uzak durması gereken, insanı iyi ve güzelliklerden uzaklaştıran, işlendiğinde kınama ve ceza gerektiren, insanı manen rahatsız eden ve şer'an yasak olan fiiller için kullanılan bir kavramdır. Hayr ve sevap olan şeylerin yapılması hususunda sahibini yavaşlattığı ve geride kalmasına sebep olduğu için günah kavramı yerine ism kavramı da kullanılmaktadır. Zira hayır ve sevapta yavaşlamak, bu minvalde diğerlerinden geri kalmak manasına gelmektedir.¹⁹⁵

6.1.3.3. Zenb (ذَنْب)

Zenb kavramı, hayvan veyahut bir şeyin kuyruğu, sonu ve kuyruğundan tutmak manasına gelmektedir. Örneğin ذَنْبُهُ kuyruğunu tuttum manasına gelmektedir. Bu kavram daha ziyade alçak ve değersiz şeyleri açıklamak için kullanılmaktadır. Bu kavram fiilin ardı sıra gelecek olan cezaya¹⁹⁶ da işaret etmekte olduğu için bu şekilde isim olarak kullanılır hale gelmiştir.¹⁹⁷ Bu kavram aynı zamanda vadinin ve nehrin sonu,¹⁹⁸ birini arkadan takip etmek ve ona tabi olmak manasında da kullanılmaktadır.¹⁹⁹

el-Ezdî, (ö. 321/933) bu kelimeye günah, pay ve herhangi bir şeyin sonu olmak üzere üç mana vermektedir.²⁰⁰ İnsanı hayır ve hasenattan mahrum bıraktığı, sonunda onu alçaklığa sürüklediği için bu husustaki pay ve hisseye zenb denilmektedir.²⁰¹ Zenb ceza gerektiren ve gerektirmeyen fiillerin tamamı için kullanılmaktadır. Bu durumun cezaî durumu fiilin mahiyetine göre belirlenmektedir.²⁰²

¹⁹⁴ Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Münir Ba'lbekkî, Beyrut: Daru'l-İlmi li'l Melayin, 1987, 2/1036.

¹⁹⁵ el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 1/61.

¹⁹⁶ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 64.

¹⁹⁷ Bkz. فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ *Allah da onları günahlarıyla yakaladı.* (Ali imran, 3/11); *Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık.* (el-Ankebut 29/40)

¹⁹⁸ el-Ezdî, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd. *Cemheretu'l-luğa*. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melayin, 1987, 1/306.

¹⁹⁹ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/389.

²⁰⁰ İbn Faris, *Mekayisu'l-luğa*, 2/361.

²⁰¹ Bkz. ez-Zariyat, 51/5.

²⁰² Askerî, Ebu Hilal Hüseyin b. Abdullah. *el-Furûku'l-luğâvi*. Kahire: Daru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, t.y., 1/233.

6.1.3.4. Hata/Hatîe (خطأ)

Doğrunun zıddı²⁰³ ve yanlış şey²⁰⁴ olarak tarif edilen hatâ, eylem ve fikirlerimizde meydana gelen yanlışlar, hedeflenen maksadın tutturulamaması manasına gelmektedir. Bu bağlamda fikri olan hatâ kasıt olmadan yapılan yanlış, eylem hususunda hatâ ise gaye edilen şeyin yapılamaması manasına gelmektedir.²⁰⁵

6.1.3.5. Vizr (وزر)

Bu kavram, و ز ر kelime kökünden gelmekte olup çoğulu أوزار şeklindedir. Günah işlemek ve ağır yük yüklenmek manasında kullanılmaktadır. Zira vizr, sözlük anlamı itibariyle yük ve ağırlık manasına gelmektedir.²⁰⁶ Günahın bu kavramla aynı manada kullanılmasının sebebi şöyle ifade edilmektedir. Günahın bu kavramla açıklanması, çoğaldıkça insanı sarp çıkmazlara ve altından kalkılamaz ağır yüklere teşbih edilmesinden gelmektedir.²⁰⁷ Aynı şekilde padişahın sonra devlet ve milletin yükünü üstlenmesi sebebiyle padişahın sonra gelen kişiye وزير الخليفة ifadesi kullanılmakta ve yükü üstlendiği manasına gelmektedir.²⁰⁸

6.1.3.6. Hûb (حُوب)

Hûb kavramı kelime kökü itibariyle ح وب'den gelmekte olup devenin yürümesine mani olmak, onu durdurmak anlamına gelmektedir.²⁰⁹ Bu kelime temelde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar; günah, fakirlik ve muhtaç olmaktır. Deveye mani olmak²¹⁰ manasında kullanılan bu kavram insanları tutup onlara mani olduğundan günah için de isimlendirilmiştir.²¹¹

²⁰³ Mecduddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-muhit*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005, 1/39; İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/65.

²⁰⁴ Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî Ebu'l-Fayz Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arus min cevahiri'l-kamus*, Küveyt: Daru'l-Hidâye, t.y., 1/211.

²⁰⁵ H. Yunus Apaydın, "Hata", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 16/437.

²⁰⁶ ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî Ebu'l-Fayz Murtazâ. *Tâcu'l-arus min cevahiri'l-kamus*, Küveyt: Daru'l-Hidâye, t.y., 14/358.

²⁰⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 867; el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 4/306.

²⁰⁸ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed Avz Mur'ib, Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabi, 2001, 13/167.

²⁰⁹ Halil b. Ahmet el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-âyn*, thk. Mehdi El-Mahzûmî-Dr. İbrahim es-Samirî, Beyrut: Dâru Mektebetu'l-Hilâl, t.y., 3/310.

²¹⁰ İbn Faris, *Mekayisu'l-luğa*, 2/113.

²¹¹ el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 1/461.

الحبيبة gam ve sıkıntı, الحوب helak, الحوب ise bir hal sebebiyle günaha bulaşmak anlamlarına gelmektedir.²¹² İnsanı sevaptan alıkoyduğu ve güzel işlerden mahrum bıraktığı için günaha hûb'da denilmektedir.

6.1.3.7. Hins (حَنْث)

Sözlükte bu kavram, hak olandan batıla veyahut tam tersi batıl olandan hakka meyletmek manasına gelmektedir. Bundan dolayı insanı günaha sevk eden yeminlere yemîn-i gâmusu حَنْث denilmektedir. Zira bu yeminler kişiyi doğru olandan yanlış olana sevk etmektedir. Örneğin yeminini yerine getirmeyenler için حَنْثٌ فِي يَمِينِهِ ifadesi kullanılmaktadır.²¹³ Ebû Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)'den gelen rivayete göre hins büyük günahlardan sayılmaktadır. İbn-i Arabî (ö. 638/1240) ise يَحْنُثُ fiili ile insanın yapmış olduğu günahlardan sorumlu olduğu döneme işaret ettiğini haber vermektedir.²¹⁴ Bu kavram ıstılahta isteyerek veya istemeyerek²¹⁵ günah, sorun, sıkıntı²¹⁶ ve verilen ahdin yerine getirilmemesi demektir.²¹⁷ Genel anlamıyla bu kavram yeminin bozulması, ahdin yerine getirilmemesi manası taşımakta ve bu da büyük günahlardan kabul edilmektedir.

6.1.3.8. Seyyie (سَيِّئَة)

Bu kavram أساء kelime kökünden geliyor olup bir şeyi kötü yapmak manasında kullanılmaktadır.²¹⁸ سَوَأَ, fiil olarak kullanıldığında kelime anlamı itibariyle mutsuz etmek,²¹⁹ hoş karşılanmayan bir fiilde bulunmak anlamına gelmektedir.²²⁰ سوء şeklinde isim olarak kullanıldığı zaman, hüznün veren²²¹ maddî ve mânevî fark etmeksizin insana keder ve sıkıntı veren şey demektir.²²² Genel itibariyle bütün

²¹² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arus*, 2/321-326.

²¹³ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 260.

²¹⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 4/277.

²¹⁵ Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, 158.

²¹⁶ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed Carullah. *Esâsu'l-belâğâ*, Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1998, 1/217.

²¹⁷ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/138.

²¹⁸ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 442.

²¹⁹ Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğati ve sihâhu'l-Arabiyye*, Beyrut: Daru'l-İlmi Melâyin, 1987, 1/55.

²²⁰ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/95.

²²¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 441.

²²² el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 2/230.

günahları kapsayan bir kelime olup daha ziyade küçük günahları ifade için kullanılan bir kavramdır.

6.1.3.9. Lemem (الَلَمَم)

Sözlük anlamı bir şeyi biriktirmek, toplamak ve bir araya getirmek²²³ olup bir şeyi ısrar etmeden devamlı yapmak, cinlerin zaman zaman temas etmesi²²⁴ manasındaki لَمَّ fiilinden gelmektedir. Bu kavramı, kök anlamından günah sayılan işlere yaklaşmak şeklinde açıklamamız mümkündür. Zira Râğıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) bu kavramı bu şekilde tanımlamakta ve küçük günahlar için kullanıldığı ifade etmekte,²²⁵ es-Semin el-Halebî (ö. 756/1355) ise daha ziyade mâ'siyet ile yakın anlamlı olduğunu savunmaktadır.²²⁶ İslam literatüründe daha kısıtlı bir kullanım alanına sahip olan bu kavram, küçük günahlar için kullanılmakta ve büyük günahlara meyletmek anlamı taşımaktadır.

Bütün bu kavramların yanı sıra *cürm*, *habis*, *delalet*, *isyan*, *mâ'siyet*, *hıyanet*, *münker*, *fisk*, *şikak*, *şekavet* ve *rics* kelimeleri de günah ile aralarında birtakım farklılıklar olmakla beraber eş anlamlı sayılmakta ve birbirlerinin yerine kullanılmaktalar.²²⁷

6.1.4. Günah Çeşitleri

İslam inancında günah, niteliğine ve muhatabına göre iki kısma ayrılmaktadır.²²⁸ Bütün günahlar aynı derecede kabul edilmemekte işlenen zamana, mekâna ve muhataba göre farklılık arz etmektedir.

²²³ er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn Fahreddin. *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, h. 1420, 3/568.

²²⁴ el-Ezdî, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd. *Cemheretu'l-luğa*, Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melayin, 1987, 1/168.

²²⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 746.

²²⁶ el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 4/42.

²²⁷ İlgili kavramlara dair detaylı bilgi için bakınız: Yaşar Nuri Öztürk, *İslâmda Büyük Günahlar*, İstanbul, Hürriyet Ofset, 1991, 22-50; el-İsfahânî, *Müfredât*, ilgili başlıklar.

²²⁸ Adil Bebek, "Günah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2016, 14/283.

6.1.4.1. Niteliğine Göre Günahlar

Günah kavramı mümin ve kâfir bağlamında büyük-küçük olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²²⁹ Ancak bunların nelerden ibaret olduğu ve neleri kapsadığı hususunda yeterli malumat bulunmamaktadır.²³⁰

6.1.4.1.1. Büyük Günahlar

Kebâir diye tabir edilen bu günahlar, Allah-u Teâlâ'yı tanımaya ve onun marifetine vasıl olmaya mani olan, dinen ceza gerektiren ve Allah'ın (c.c) cehennem azabıyla cezalandıracağı günahlardır. Bu günahların kaç tane olduğu hususunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır.²³¹ Kur'an-ı Kerim'de büyük günah²³² ifadesi geçmekte ancak tarifi yapılmamaktadır. Bu husustaki bilgiler ise hadisler ve âlimlerin görüşleri çerçevesinde şekillenmektedir.

İslam âlimlerinin çoğuna göre kebâirden sayılan günahlar, Allah'ın (c.c) işlenmesini yasak etmiş olduğu, bu hususta ayetler ile uyarıda bulunduğu ve işlenmesi halinde ceza gerektiren her türlü suçu kapsamaktadır.²³³ Nitekim aynı şekilde hakkında ahirette cezaî karşılığı olan ve Allah'ın (c.c) lanetini icap ettiren günahlar bu kategoriye girmektedir.²³⁴

6.1.4.1.2. Küçük Günahlar

İslam ulemasına göre hadisler ışığında elde edilen bilgilere binaen küçük günahlar için herhangi bir sayı zikredilmemektedir. Bu günahlar her ne kadar küçük diye ifade edilse de bunları daimi hale getirmek insanı büyük günahlara sevk etmektedir.²³⁵ Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Küçük günahlar bir insanda bir araya gelince onu helak eder.*”²³⁶ Âyet ve hadislerin özellikle

²²⁹ Nureddin es-Sabüni, *Matüridiyye Akaidi*, çev: Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, 167.

²³⁰ ed-Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, I/121.

²³¹ Ali b. Ali b. Muhammed, İbn-i Ebil-izz el-Hanefi, *el-Akaidetü't-Tahaviye ve Şerhi*, çev: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Guraba Yayınları, 2002, 370-371.

²³² el- Bakara, 2/37.

²³³ Muhammed b. Usum ez-Zehebi, *Kitabül Kebair*, Medine: Darüt-tülas, 1986, 18-19.

²³⁴ Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekki el-Heytemi, *ez-Zevaciran İktirafil-Kebair*, çev: Ahmet Serdaroğlu- Lütü Şentürk, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1986, 6.

²³⁵ Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-ihya-u Ulumud-din*, çev: Ahmet Serdaroğlu İstanbul: Bedir Yayınevi, 2019, IV/26.

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/402.

büyük günah konusuna değiniyor olması küçük günahların önemsiz olduğu manasına gelmemektedir. Zira bu günahlar süreklilik kazandığında kişinin helak olmasına sebep olabilecek niteliktedirler.

6.1.4.2. Muhataba Göre Günahlar

Bu günah çeşidi kişinin kendisine, diğer insanlara ve Allah'a (c.c) karşı işlemiş olduğu günahlar şeklinde üç kısma ayrılmaktadır.²³⁷

Allah-u Teâlâ'ya karşı işlenen günahları ifade eden birçok ayet bulunmaktadır.²³⁸ Bu günahları küfür, inkâr ve şirk şeklinde özetlememiz mümkündür. Bu kapsama giren günahlar Allah'ın (c.c) nimetlerine karşı şükrü ifa etmeme, onun varlığını kabul etmeme veyahut ona ortak koşma neticesinde ortaya çıkmaktadır.²³⁹

Diğer insanlara karşı işlenen günahlar daha ziyade kul hakkı kapsamında olanlardır. Bu hususta affetmek veya affetmemek tamamen karşı tarafın inisiyatifine bırakılmakta, Allah (c.c) buna müdahale etmemektedir. Bu günahlar; adam öldürmek, kazf, yalan şahitlik, büyü, gıybet ve benzeri şeklinde sıralanmaktadır.²⁴⁰

Kişinin kendi nefesine karşı işlemiş olduğu günahlar ise bir diğer kısma girmektedir. Bu kısımda birey kendi hayatını Allah'ın (c.c) emir ve yasakları çerçevesinde yaşamamakta, kendi nefesine zulmetmektedir. Oysaki insanın başta kendi nefsi olmak üzere kendisine verilen hayatın geçici ve emanet olduğu bilincinde olması ve buna göre bir hayat yaşaması beklenmektedir.²⁴¹

Çalışmamızın bu kısmında günah işlenmesi durumunda insanda tezahür eden şeyler açıklanacaktır. Müellifimiz bu hususları eserinde dağınık bir şekilde vermiştir. Biz bunları sistematik bir şekilde ele alacağız.

²³⁷ Bebek, "Günah", 283.

²³⁸ en- Nisa, 4/31.

²³⁹ Kılıç, *Kuranda Günah Kavramı*, 332-334.

²⁴⁰ Kılıç, *Kuranda Günah Kavramı*, 335.

²⁴¹ Kılıç, *Kuranda Günah Kavramı*, 338-340.

6.2. Günahın Tezâhürleri

Gümüşhânevî'ye göre günah işlendiğinde insanda tezahür eden birtakım hususlar meydana gelmektedir. Bunlar insanı ilimden, muhabbetten, itaatten, ibadetten alıkoymakta; kulu, şer ve kötü olan yollara sevk etmektedir.²⁴²

6.2.1. Günahın Tевbe İradesini Zayıflatması

Sözlükte tevbe; dönmek ve pişmanlık manalarına gelmekte olup günah işlenmesi neticesinde nedamet duyarak Rabbe yönelme ve kötülükten sıyrılıp Hakk'a teveccüh etmek demektir.²⁴³

Gümüşhânevî, günahların tevbe etme iradesini zayıflattığını ve mâ'siyete bulaşma iradesini kuvvetlendirdiğini belirtmektedir. Bu durumun devam etmesi neticesinde tevbe iradesinin yavaş yavaş yok olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁴

Bu bağlamda diyebiliriz ki günahların birey için en tehlikeli tesirlerinden biri kalbin hayır ve hasenat yapma iradesini zayıflatması ve günaha bulaşma iradesini kuvvetlendirmesidir. Bunun sonucunda insanın tevbe etme iradesi kalbinde yavaş yavaş zayıflamakta ve kaybolabilmektedir. Zira İnsan, günaha devam ettiği zaman bir süre sonra günahların çirkin halleri kalbinde ve iradesinde yok olmakta, yapılan bu yanlışlar o kimsede huy ve davranışa dönüşebilmektedir.

Bütün bunların yanı sıra kişinin sürekli günah işlemesi yapılan yanlışları basit görmeye sebep olmakta ve bunların küçümsenmesiyle sonuçlanmaktadır. Nitekim bir kimsenin bir yanlış yanlış olarak görüp yapması ayrıdır; bir yanlış küçümseyip yapması apayrı bir durumdur. Enes b. Malik (r.a) bu hususta şöyle demektedir. “*Siz kıl kadar bile önemsemediğiniz birtakım işler yapıyorsunuz ki, biz onları, Resûlullah (s.a.v) zamanında helâk edici büyük hatalardan sayardık.*”²⁴⁵ Burada dikkat edilmesi gereken hususun şu olduğu kanaatindeyiz; günahların küçümsenmesi, Allah'a (c.c) duyulan saygının azlığına ve tevbe iradesinin zayıflığına işaret etmektedir. Zira ashâb-ı kirâm ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) her daim tevbe ve istiğfarla meşgul

²⁴² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 3-10.

²⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 355.

²⁴⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

²⁴⁵ Buhârî, “Rikak” 32.

olmuşlardır.²⁴⁶ Onlar yapılan yanlışın küçüklüğüne değil; emri ihlal edilen Allah'ın (c.c) azametine dikkat ederlerdi. Yukarıda da ifade edildiği üzere günahların süreklilik kazanması tevbe iradesinin ortadan kalkmasına sebep olmakta ve yapılan yanlışların küçük görülmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu hal devam ettiği zaman o kimsenin kalbi tamamen kararmakta, tevbe irade ve bilinci yok olabilmektedir.

6.2.2. Günahın Allah'ı (c.c) Zikretmeye Engel Teşkil Etmesi

Sözlükte zikir; unutmanın zıddı olan hatırlama, akla gelme ve Allah'tan başkasını unutmak manasına gelmektedir.²⁴⁷

Gümüşhânevî, günahın Allah'ı (c.c) zikretmeye ve onu tefekkür etmeye mani olduğunu, kişiyi haksızlığa karşı sükût etmeye sevk ettiğini, Allah-u Teâlâ'nın kitabını okuyup anlama ve onu kullara nasihat etmeye engel teşkil ettiğini belirtmektedir.²⁴⁸

Binaenaleyh günahlar, kulu Allah'tan (c.c) uzaklaştırmakta, onun anılmasına mani olmakta ve Allah-u Teâlâ'nın Cebrail (a.s) aracılığıyla insanlara göndermiş olduğu kitabı idrakten alıkoymaktadırlar. Çünkü günah, insanı bencilleştirmekte, diğer insanlara karşı duyarsızlaştırmakta, toplumsal ve bireysel olaylara karşı insanı yalnızlığa sürüklemektedir. Bu sayede insan, başta nefsi olmak üzere toplumda meydana gelen durumlara karşı sessiz kalmakta, diğer insanlara fayda sağlayamamakta ve Kur'an'dan uzak kaldığı için Allah'ın (c.c) emirlerine ulaşip anlama fırsatını kaçırmaktadır.

Müellifimiz, hak hususunda sessiz kalmayı dilsiz şeytan şeklinde betimlemektedir.²⁴⁹ Nitekim toplumun bir parçasını teşkil eden bireyin yapmakla mükellef olduğu bazı sorumluluklar bulunmaktadır. Kişi kendinden sorumlu olduğu gibi din kardeşinden de sorumlu kabul edilmektedir. Onun bu sorumluluğu bireysel ve toplumsal olarak *emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker* prensibi çerçevesinde hak ve hakikati ifşa edip yaymak; batıl olana mani olmaktır. Nasıl ki batılı konuşan ve yayan

²⁴⁶ “*Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah'dan beni bağışlamasını diler, tevbe ederim.*” (Buhârî, Daavât 3. Ayrıca bkz. Tirmizî, *Tefsîru sûre*, 47 İbni Mâce, “Edeb”, 57)

²⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 783.

²⁴⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

²⁴⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

kimse konuşan şeytan nitelemesiyle karşı karşıya kalabiliyorsa; hak ve hakikat hususunda sükût eden kimse de dilsiz şeytan olarak nitelenmektedir.

6.2.3. Günahın Sabretmeye Mani Olması

Sözlükte sabır; birini herhangi bir şeyden alıkoymak, tutmak ve dayanmak manasına gelmektedir.²⁵⁰ Sabır üç çeşittir. Bunlar; kişinin herhangi bir musibet ve belaya karşı sabır göstermesi, Allah’a itaat, ibadet ederken sabretmesi ve günaha bulaşmamak üzere yapılan sabır şeklindedir.²⁵¹

Gümüşhânevî, sabır ve sükûneti ortadan kaldıranın günahlar olduğunu ifade etmekte ve bu durumda yapılması gerekenin şehveti terk etmek olduğunu belirtmektedir.²⁵²

Allah-u Teâlâ, birçok ayeti kerimede sabrı tavsiye etmekte ve insanlara bu hususta uyarıda bulunmaktadır.²⁵³ Aynı şeklide Peygamber Efendimiz (s.a.v) de insanlara sabretmeleri gerektiğini öğütlemektedir.²⁵⁴ Zira sabretmek, kurtuluş ve felaha ermek için bir fırsattır. Çünkü sabır, Peygamber ahlakıdır. İnsanın başına gelen sıkıntı ve problemlere karşı sabretmesi günahlara kefarettir. Allah’a (c.c) itaat ve ibadet hususunda sabretmesi cennet ve yüksek mertebelere ulaşmak için bir yoldur. Günahlara karşı sabretmesi ise cehennem ateşinden korunmak için bir fırsattır.

6.2.4. Günahın Ömrün Bereketini Azaltması

Ecel/Ömür sözlükte, insanın doğumundan ölümüne kadarki süre olarak tarif edilmekte, Allah (c.c) tarafından insanoğluna tayin edilmiş muayyen bir zaman dilimini ifade etmektedir.²⁵⁵

²⁵⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 605.

²⁵¹ Detaylı bilgi için bakınız: el- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev: Mustafa Çağrı, İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, 4/89-120.

²⁵² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10.

²⁵³ el-A'raf 7/125-126; Yusuf 12/56, 90; es-Sad 28/44; el-Kalem 68/48-50. el-Bakara 2/45, 153; en-Nahl 16/127.

²⁵⁴ İbn Mace, “Fiten”, 23; İbn Hanbel, II/44; Müslim, “Zekât”, 124; Müslim, “Zühd”, 64; Buhârî, “Rikâk”, 6; Buhârî, “Merdâ”, 7.

²⁵⁵ Cihat Tunç, "Ecel", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 10/380-382.

Gümüşhânevî, günahın ömrün bereketini azalttığını, nasıl ki iyilik ve güzellikler ömrün bereketini arttırıyorsa mâ'siyetlerde hakikatte ömrün bereketini azaltıyor demektedir.²⁵⁶

Müellifimiz, günah-ömür arasında bir ilişki kurarak günahın ömrü azalttığını haber vermektedir. Nitekim ömür, insanın sahip olduğu en değerli nimetlerden biri olarak düşünülmektedir. Onu değersiz şeyler yaparak ziyan etmek dine ve akla aykırıdır. Onun, ömrün azaltılmasından kastı zaman itibariyle ömrün kısa olması değildir. Zira onun işaret ettiği İslam esaslarına göre ifa edilmeyen bir ömrün bereketsiz olmasıdır. Bilindiği üzere ömrün kısa-uzun olması süre itibariyle tamamen Allah'ın (c.c) takdirinde olan bir şeydir. Ancak ömrün nerede, ne zaman ve ne ile meşgul edildiği insanın tasarrufuna bırakılmıştır. Günah ile meşgul olan bir ömrün bereketi az olmaktadır. Ancak iyilikler, güzellikler ve ibadetlerle iştigal eden ömrün bereketi son derece fazla olmaktadır. Bu durum ayet ve hadislerde açıkça ifade edilmektedir. Örneğin; *“Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır...”*²⁵⁷, *“...Şayet bir kimse iyilik yapmak ister sonra da onu yaparsa, Cenâb-ı Hak o iyiliği on mislinden başlayıp yedi yüz misliyle, hatta kat kat fazlasıyla yazar...”*²⁵⁸ Bunun gibi birçok misal olmakla beraber iyiliğin bereketi Kadir sûresinde de ifade edilmekte ve *“Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır”*²⁵⁹ âyetiyle konunun önemine vurgu yapılmaktadır. Bir geceden ibaret olan bu süre zarfının Allah (c.c) rızası doğrultusunda ifa edilmesi bin aya tekabül edilecek şekilde kabul edilmektedir. Müellifimizin kastetmiş olduğu şeyin bu olduğu kanaatindeyiz. Mesele burada zaman değil, zamanın ne uğruna nasıl değerlendirildiğidir.

6.2.5. Günahın İnsanı İlimden Mahrum Bırakması

Sözlükte ilim; bilmek, marifet ve kişinin kendini bilmesi demektir.²⁶⁰ Diğer bir tarifte ise ilim, nur manasında olup ışık anlamında kullanılmakta ve Allah'ın (c.c) zahir ismi ile tecelli etmesine denilmektedir.²⁶¹ İlim, Allah-u Teâlâ tarafından insanlara

²⁵⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

²⁵⁷ el-En'am 6/161.

²⁵⁸ Buhârî, “Rikâk” 31; Müslim, “Îmân” 207, 259; Ayrıca bkz. Buhârî, “Tevhîd” 35; Tirmizî, *Tefsîru sûre* (6),10.

²⁵⁹ el-Kadir 97/3.

²⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184.

²⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 562.

verilen bir nimettir. Zira insan, ilim vesilesiyle çevresini, kendini ve Rabbini bilmektedir.

Müellifimize göre günah, insanı ilimden mahrum bırakmaktadır. Zira o, ilmi Allah'ın (c.c) mümin kimsenin kalbine yerleştirdiği bir nur olarak tarif etmekte ve günahın bu nuru söndürdüğünü belirtmektedir.²⁶²

Bu bağlamda diyebiliriz ki ilim, öyle bir nurdur ki insan onunla görmekte ve onunla hayatını anlamlandırmaktadır. Zira ilmin yeri kalptir. Nitekim ilim ışık misali iştiğal etmiş olduğu yeri aydınlatmaktadır. Ancak günahlar neticesinde kalbin tahrif olması ve bozulmasının Allah'ın (c.c) mümin kimsenin kalbine vermiş olduğu bu nurun sönmesi sonucunda meydana gelmektedir.

6.2.6. Günahın Muhabbetullahı Engel Teşkil Etmesi

Muhabbet, sözlükte **حُب** kelimesinden isim olup sevmek manasındadır.²⁶³ Allah (c.c) için kullanıldığında ise ihsan anlamına gelmektedir.²⁶⁴

Gümüşhânevî, günahın insanı Allah'ın (c.c) muhabbetinden mahrum bıraktığını, Allah-u Teâlâ'ya olan muhabbetin ona karşı kurbiyyet gerektirdiğini belirtmektedir. Ancak günahın, insanı Allah'ın (c.c) kurbiyetinden uzaklaştırdığını; Allah'a (c.c) kurbiyet ve bu'diyyetin aynı anda gerçekleşmediğini ifade etmektedir.²⁶⁵

Müellifimizin bu ifadesinden şu hususları saptamamız mümkündür. Günah, Allah-u Teâlâ'nın emir ve yasaklarını çiğnemek manasına geldiğinden; Allah'a (c.c) yakın olmak, onun emir ve yasaklarına riayet etmek ile mümkün hale gelmektedir. Ancak günahlar kişi ile Rabbi arasında bir duvar misali engel teşkil etmektedir. Nitekim Allah'a (c.c) yakınlık ona tam bir teslimiyet, itaat ve ibadet ile mümkündür. Bu bağlamda sevgi ve muhabbet karşılık gerektiren ve elde edilmesi birtakım fedakârlıklara bağlı olan şeylerdir.²⁶⁶ Zira kişinin isyan ederek yaratıcısına karşı

²⁶² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 3.

²⁶³ Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcü'l-Arûs*, hbb maddesi; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* hbb maddesi.

²⁶⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 353.

²⁶⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

²⁶⁶ Kişinin herhangi bir şeye karşı sevgi ve muhabbet beslemesi gayet tabiidir. Bu açıdan muhabbet; zevk, çıkar ve fazilet için olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Zevk için muhabbet, kişinin aile efradına, eşine çocuklarına karşı beslemiş olduğu sevgidir. Çıkar için muhabbet, kişinin kendisine fayda verecek bir şeyler için sevgi beslemesidir. Fazilet için muhabbet ise ilim ehli kimselerin Allah rızasını gözeterek birbirlerini sevmeleri şeklindedir.²⁶⁶ Allah için muhabbet ise Allah'a karşı ihsan çerçevesinde salih bir niyetle yapılması gereklerin ifa edilmesidir. (el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 356).

gelmesi elbette ikisi arasında bir bu'diyete sebep olmaktadır. Bu aralarındaki mesafe zamanla daha da artmakta ve kişinin Rabbinden izale olunup imanî ve islamî şuurunun kaybolmasıyla sonuçlanabilmektedir. Allah'a (c.c) yakın olma ve uzak olma aynı anda meydana gelmemektedir. Netice itibariyle insanın Rabbini tefekkür etmesinden marifet doğmakta; marifet, Allah-u Teâlâ'yı yüceltmeyi gerektirmekte; onun yüceliğinin gereği ise muhabbet ile neticelenmektedir.

Gümüşhânevî'ye göre günah nasıl ki kişiyi Allah'ın (c.c) muhabbetinden yoksun bırakıyorsa aynı şekilde onun resulünün sevgisinden ve muhabbetinden de insanı mahrum bırakmaktadır. Çünkü Allah-u Teâlâ'ya olan muhabbet Allah Resulüne olan muhabbeti de beraberinde zorunlu kılmaktadır. Ne zaman ki zorunlu olan şey yani Allah'a (c.c) olan sevgi ve muhabbet artarsa işte o zaman Allah Resulüne olan sevgi ve muhabbet lazım gelmekte ve artmaktadır. Bu durum tam tersi unsurlar için de geçerliliğini korumakta Allah'ın (c.c) buğz ettiğine Allah Resulü de buğz etmekte ve kişiyi Allah'tan (c.c) uzaklaştıran şeyler aynı zaman da Allah Resulünden de uzaklaştırmaktadır.²⁶⁷

Müellifimiz, Allah (c.c) ve resulünün çizmiş oldukları yolun bir olduğunu dolayısıyla birine karşı yapılan eylemlerin ikisine karşı yapılmış gibi olduğunu ifade etmektedir. Birçok ayette de ifade edildiği üzere Allah Resulüne itaat Allah'a (c.c) itaat manasına gelmektedir.²⁶⁸ Zira Peygamber Efendimizin yaşantısı ve tebliği hevahevesten değil Kur'an'dan teşekkül etmektedir. Bu duruma “*O, kendiliğinden konuşmamaktadır. O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir*”²⁶⁹ ayeti ve Hz. Aişe'nin (r.a) “*Onun ahlakı Kur'an ahlakıydı*”²⁷⁰ hadisi delil teşkil etmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Allah'a (c.c) karşı işlenen günahlar elbette kişiyi peygamberinin sevgi ve muhabbetinden de mahrum bırakmaktadır. Nitekim Allah ve peygamberinin davet etmiş oldukları hak ve hakikat aynıdır. Doğal olarak bu iki husus beraberlik teşkil etmektedir. Birinin sevgi ve muhabbetinden mahrumiyet

²⁶⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

²⁶⁸ en-Nisa 4/80; el-Maide 5/92; en-Nur 24/52.

²⁶⁹ en-Necm 52/3-4.

²⁷⁰ Müslim, “*Salâtu'l Müsafirîn*”, 139.

diğerininkini de tetiklemektedir. Aynı durum tam tersi içinde geçerliliğini korumakta olup Allah’a (c.c) olan yakınlık kişiyi onun Resulüne de yakınlaştırmaktadır.

6.2.7. Günah-Manevi Lezzet Münasebeti

Gümüşhânevî, günahın kul ile Allah (c.c) arasında manevi bir uzaklığa neden olduğunu; mâ’siyetin, dünya lezzetlerinin tamamını kendi bünyesinde ihtiva etse dahi o lezzetlerin asli bir lezzet olan Allah’a (c.c) yakın olma lezzeti ile kıyaslanamayacağını belirtmektedir.²⁷¹

Günah, insanın manevi ve ruhani yolculuğuna mani olmaktadır. Bu bağlamda maneviyatı Allah (c.c) için yaşamak ve ahirete hazırlanmak manasında kullanmamız mümkündür. Zira günah, Rab ile kul arasında bir soğukluğa ve ıraklığa neden olduğu için kul artık günah işlerken duyarsızlaşmaktadır. Yaptığı hatalara karşı duyarsızlaşan bireyin Allah (c.c) ile olan münasebeti de zayıflamaktadır. Zira dünya ve dünyadaki her şey fani olup yok olmaya mahkûmdur. Âyet-i kerîmede de ifade edildiği üzere “*Dünya hayatı aldatıcı şeylerden ibarettir.*”²⁷² Asıl olan ahiret ve Allah’tır. Bundan dolayı müellifimiz geçici olanı daimi olanla kıyaslamakta ve ezeli olanın faniye tercih edilmesi gerektiğini; bütün dünya lezzetlerinin asli ve ezeli olan Allah’a (c.c) yakın olma ile kıyaslanamayacağını ifade etmektedir.

6.2.8. Günahın İnsanı Sıddîk Kimselerden Uzaklaştırması

Gümüşhânevî, günahın başta peygamberler olmak üzere insanlar ile günaha bulaşan kişi arasında bir soğukluğa ve uzaklığa neden olduğunu ifade etmektedir. O, günahların artması durumunda günah işleyen kimsenin insanlar ve peygamberlerden uzaklaşıp şeytanın tarafına yaklaştığını belirtmektedir.²⁷³

Bu bağlamda günah, kişiyi yalnızlığa sevk eden bir illet olarak karşımıza çıkmaktadır. Müellifimiz de bu hususa dikkat çekerek günahın insanı peygamberlerden yani onların getirmiş olduğu emir ve yasaklardan uzaklaştırarak şeytanın tarafına yaklaştırdığını belirtmektedir. Zira onlar, hayatlarını getirmiş oldukları tebliğ göre şekillendirmekte ve ona göre yaşamaktadırlar. Oysaki günah,

²⁷¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

²⁷² Al-i İmran 3/185.

²⁷³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

bunlara zıt bir yol, emir ve yasakların ihlali demektir. Aynı durum veliler ve siddiklar için de geçerli olmaktadır. O kimselerin yolu tebliğ edilene bağlı kalmak şeklinde gerçekleştiği için günaha bulaşan kimseler onlardan uzak kalmaktadırlar.

Bunun yanı sıra müellifimiz günahın işlenmeye devam edilmesi durumunda yani sürekli hale getirilmesi sonucunda küçük olanın dahi büyüyeceğine işaret etmektedir.²⁷⁴

Bu hususta diyebiliriz ki günahlara bulaşmak gayet tabii ve insanî bir hal olarak kabul edilmektedir. Zira bu durum hadisi şerifte şöyle ifade edilmektedir; “*Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah (c.c) sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tevbe eden kullar yaratırdı.*”²⁷⁵ İnsan irade sahibi olması hasebiyle hem günah işlemeye hem de sevap işlemeye meyillidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus günahı ısrar üzere olmamak, yapılan yanlışın farkına varmak ve peşi sıra tevbe etmektir.²⁷⁶ Günahı küçük görmemek ve onu izale etmek gerekmektedir. Bu durum Gümüşhânevî’nin daha önce ifade etmiş olduğu; günah büyük-küçük fark etmeksizin eşittir düşüncesiyle örtüşmektedir.²⁷⁷ Zira burada dikkat edilmesi gereken husus günahın büyüklüğü veya küçüklüğü değil sürekliliğidir.

6.2.9. Günah-Amel-Takvâ Münasebeti

Sözlükte takvâ; Allah’ın (c.c) emrine tutunmak ve azabından sakınmak anlamına gelmektedir.²⁷⁸ Başka bir ifadeyle takvâ, Allah-u Teâlâ’nın emir ve yasakları hususunda son derece hassas olmaktır. Bu ise insana Allah (c.c) katında değer ve derece katmaktadır.²⁷⁹

Müellifimiz, günahkâr kimselerin birtakım işlerinin onlara kapalı ve zor geldiğini belirtmekte ve bu işlerde kolaylığın ancak takva ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir.²⁸⁰ Nitekim o, günaha bulaşan kimselerin birtakım işlerinin kendilerine kolay olmadığı söylemektedir. Zira ilim, irfan, marifet, feraset ve basiret

²⁷⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

²⁷⁵ Müslim, “Tevbe”, 9, 10, 11.

²⁷⁶ en- Nur, 24/31.

²⁷⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 3.

²⁷⁸ Safer Baba, *İstulâhât-ı Sofiyye Fî Vatan-ı Asliyye-Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Heten Keten Yayınları, 1998, 270.

²⁷⁹ el- Hucurât 49/13.

²⁸⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

kişinin manevi derecesi mukabilindedir. Bu bağlamda günahkâr kimse feraset ve basiret sahibi olamayacağı için hayatında var olan işlerin işleyişini idrak etmede ve sonuçlarını görmede zayıf kalmakta olup bu hal ona eziyet verebilmektedir. Bununla beraber salih bir kimse için son derece basit ve sıradan olan bir iş; günahkâr kimse için zor olabilmektedir. İşte müellifimizin kastetmiş olduğu hususun bu olduğu kanaatindeyiz.

Gümüşhânevî, bütün bu kapalılıklardan kurtulma yolunun takva olduğunu belirtmektedir. Nitekim işlerin kapalılığının giderilmesi, zor olanın kolayla dönüşmesi ancak Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına karşı gösterilen hassasiyet ölçüsünde gerçekleşmektedir.²⁸¹

6.2.10. Günahın Allah'a (c.c) İtaat ve İbadete Engel Teşkil Etmesi

Gümüşhânevî, günahın Allah'u Teâlâ'ya itaat ve ibadet etmede insana engel teşkil ettiğini ve onu Rabbine karşı bu hususlarda mahrum bıraktığını söylemektedir.²⁸²

Kulun, Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına uyması gerekmektedir. Bunlara uyulmadığı takdirde Allah'ın (c.c) hakkına girmiş olmaktadır. İşte günah Allah (c.c) hakkının ihlal edilmesi demektir ki bu da insanın Allah-u Teâlâ'ya itaat etmesine ve ona ibadet etmesine engel teşkil etmektedir.

Müellifimiz, günahın Allah'a (c.c) itaat etme yolunu kesmekle kalmayıp ona yapılan ibadetlere de aksettiğini, kişiyi Allah'tan uzaklaştırdığını belirtmektedir.²⁸³ Zira günah öyle bir iletir ki aksetmiş olduğu kişide Allah (c.c) ile arasının açılmasına sebep olmaktadır. Bununla da kalmayıp işgal etmiş olduğu bireyde zincirleme bir tesir meydana getirmektedir. İlk olarak Allah'a (c.c) itaat etmeye mani olan günah, zamanla ona ibadet etmeye, diğer davranış ve eylemlere sirayet ederek onların da terk edilmesine neden olmaktadır.

²⁸¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

²⁸² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4-5.

²⁸³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4-5.

Gümüşhânevî, günahın Allah’a (c.c) itaat etmede bir soğukluğa ve ıraklığa neden olduğunu, taatlerle ünsiyet kurup tadını alan kimselerin mâ’siyetlerden soğuyacağını ve bu durumun her zaman zıt şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁸⁴

Allah’tan (c.c) uzak olmak onun emir ve yasaklarına riayet etmemek, onun rızasını aramamak ve muhabbetinden mahrum kalmak manasına gelmektedir. Allah’tan ırak olmak insanın yaşantısında ona yer vermemesi, hal ve hareketlerinde onun hoşnutluğunu göz ardı etmesi ve Allah’tan gayrı bir hayat eda ederek gaflet deryasında boğulması demektir.

Müellifimiz bu durumun her zaman ters orantılı olduğunu belirtmektedir.²⁸⁵ Nasıl ki Allah (c.c), kendisinden uzak duran kimselerden uzak duruyorsa kendisine yakın olan, itaat eden, ibadet eden ve hayatını onun kurallarına göre şekillendiren kimseleri de ziyadesiyle kurbiyet kurmakta ve mükâfatlandırmaktadır. Allah’ın (c.c) bu husustaki cömertliği hadisi şeriflerde ifade edilmektedir.²⁸⁶

6.2.11. Günahın Yeni Günahlara Sebep Olması

Gümüşhânevî, bu durumu “*günahtan günah doğmaktadır*” şeklinde ifade etmektedir. Ona göre günah işlenilmeye devam edildiğinde bu durum olağan hale gelmekte ve diğer bazı yanlışlara sebep olmaktadır.²⁸⁷

Binaenaleyh diyebiliriz ki günah, nefsin arzu ettiği ve bundan zevk aldığı davranışlardır. O öyle bir illettir ki yapıldığı zaman huy haline gelebilmekte ve devamlılığa sebep olabilmektedir. Örneğin bir kişi küçük bir günaha bulaştığı zaman daha sonrasında onu tevbe ve istiğfarla izale etmediğinde kalbi bundan rahatsızlık duyabilmekte ve ibadetlerinden tat alamaz hale gelebilmektedir. Ayrıca olağan hale gelen günah devamlılık kazanmakta ve diğer günahlara ön ayak olabilmektedir. Nitekim günahlar, zincir misali birbirine bağlı haldedirler.

²⁸⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

²⁸⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

²⁸⁶ “Allah Teâla Hazretleri diyor ki: Ben, kulunun benim hakkımda yaptığı zanna göreylim. O, beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşırım, o bana bir zira yaklaşır ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim.” Buhari, “Tevhid” 50; Müslim, “Zikir” 2, (2675); Tirmizi, “Da'avat” 142, (3598).

²⁸⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

Müellifimiz, bu durumun devam etmesi sonucunda, kişinin sonradan işlemiş olduğu diğer günahları herhangi bir ceza olmadan fark etmesinin zor olduğunu belirtmektedir.²⁸⁸ Çünkü insan, zamanla işlemiş olduğu günahın gafletine dalarak onu fark edemeyecek hale gelebilmektedir. Artık onun bu durumu sıradan hale gelmekte, huy ve davranışa dönüşebilmektedir. Bunun fark edilmesi ise çoğu zaman bir ceza olmadan gerçekleşmemektedir.

6.2.12. Günah-Geçmiş Ümmet Münasebeti

Gümüşhânevî, günahları geçmiş ümmetlerle ilişkilendirmektedir. O, günahların geçmişte kalan ümmetlerden miras kaldığını belirtmekte ve Lut (a.s) kavminin yapmış olduğu sapkınlıklar ile Şuayb (a.s)’ın kavminin bulaşmış olduğu faizi bu duruma örnek vermektedir.²⁸⁹

Müellifimizin günahları geçmiş ümmetlerle ilişkilendirmesi onlardan insanlığa teverrüs eden bir miras olarak yorumlaması şeklindedir. Bu bağlamda diyebiliriz ki ilk günahı Hz. Âdem işlemiş²⁹⁰ ancak akabinde yapmış olduğu tevbe ile Allah (c.c) tarafından affedilmiştir. Nitekim İslam düşüncesinde günahın bireyselliğine vurgu yapılmakta ve herkesin yapıp ettikleri mukabilin de hesaba çekileceği belirtilmektedir.²⁹¹ Fakat Hz. Âdem’in (a.s) işlemiş olduğu günah, zelle diye ifade edilen ve kasten yapılmayan bir hatadan ibarettir. Onun yapmış olduğu bu hata kaderin bir parçası olup insanın yaratılış gayesine hizmet etmektedir. Zira bu hata sonucunda Hz. Âdem (a.s) ve Havva yeryüzüne indirilmiş olup insanlığın yaratılış amacı başlamış olmaktadır.

Gümüşhânevî’nin burada kastetmiş olduğu şey o milletlerin işlemiş oldukları günahların kendilerinden sonraki toplumları mesuliyet altında bıraktığı ve yapılanlardan mükellef oldukları değildir. Onun kastetmiş olduğu şeyin o toplumlarda işlenmiş olan günahların iletişim ve etkileşim neticesinde kendilerinden sonraki milletlere tesir ettiği şeklinde anlamamız gerektiği kanaatindeyiz. Zira insan sosyal bir varlık olması hasebiyle hem çevresine etki edebilmekte hem de çevresinden

²⁸⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

²⁸⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

²⁹⁰ Tâhâ 20/115.

²⁹¹ Fâtır 35/18.

etkilenebilmektedir. İşte Lut (a.s) kavminin işlemiş olduğu sapkınlıklar,²⁹² Şuayb (a.s) kavminin haram kılınan faizle²⁹³ işgal etmesi, Firavun halkının Allah'tan başkasına secde etmesi, Firavunun rablik iddiası²⁹⁴ ve benzeri durumlar geçmiş ümmetlerde yaşanmış ve kendilerinden sonraki toplumlara sirayet etmiştir.

6.2.13. Günah-Saygı Münasebeti

Müellifimiz, günahı kulun Allah'a (c.c) karşı yapmış olduğu saygısızlık ve hürmetsizlik olarak nitelendirmekte; kulun, Allah'a (c.c) karşı gelerek ona hürmetsizlik etmesi durumunda buna mukabil Allah'ın (c.c) o kimseye herhangi bir ikramda bulunmayacağını ve ondan başka herhangi bir ikramda bulunacak kimsenin olmadığını belirtmektedir.²⁹⁵

Bu hususta diyebiliriz ki günah, dini emirlerin ihlali manasına gelmektedir. Bundan dolayı İslam inancında Allah'a (c.c) karşı işlenmiş suçlar günah olarak kabul edilmektedir.²⁹⁶ Allah'a (c.c) karşı işlenmesi ise onun emir ve yasaklarının ihlal edilmesi, ona karşı kayıtsız kalınması ve onun ciddiye alınmaması demektir. Zira bir yerde var olan kuralların ihlal edilmesi, kural koyucunun kayda alınmaması ve onun koymuş olduğu kaidelerin çiğnenmesi anlamına gelmektedir ki bu da o kimseye önem verilmediğine işaret etmektedir. Nitekim dinde günahların işlenmesi, şâri'nin dikkate alınmaması manasına gelmekte olup ona saygısızlık olarak kabul edilmektedir.

Bu bağlamda Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarının ihlali onun saygınlığının ihlali demektir. Bu ise onun sevgisinden mahrum olmak anlamına gelmektedir. Oysaki dikkat edilmesi gereken durum onun bizleri cezalandıracağı korkusuyla ona saygı ve hürmet gösterilmesi gerektiği değil; onun sevgi ve muhabbetinden yoksun kalma, ondan irak olma endişesiyle ona hürmet edilmesi gerektiğidir. İşte işlenen günahlar, Allah'a (c.c) karşı yapılan saygısızlığı ifade etmektedir. Bu halde bulunan kimseye Allah-u Teâlâ herhangi bir ikramda bulunmamakta; ondan başka da o kişiye ikram da bulunacak bir kimsenin olmadığını da müellifimiz ifade etmektedir.

²⁹² el- Â'raf 7/80-81.

²⁹³ el-Bakara 2/275, 276, 278, 279.

²⁹⁴ en-Nâziat 79/23-24.

²⁹⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

²⁹⁶ Harman, "Günah", 278.

6.2.14. Günah-Melek Münasebeti

Melekler, Allah'ın (c.c) emirlerine şartsız bir şekilde tam itaat eden nurani varlıklardır.²⁹⁷ Müellifimiz, günahın kişiyi meleklerin duasından mahrum bıraktığını, Zira onların Allah (c.c) ve onun Resulünün yoluna tabi olan kimselere dua ettiğini ve bunlar dışında olan şeylere icabet etmeye tamah etmediklerini belirtmektedir.²⁹⁸

Bu hususta diyebiliriz ki melekler, salih ve veli kimselerle beraber olmaktadır. Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına tam anlamıyla riayet ettikleri için günah işleyip bu emir ve yasakları ihlal eden kişilerden imtina etmekte ve onlardan uzak durmaktadırlar. Kişi günaha bulaştığı zaman melekler günahın mahiyetine göre o kimseden uzaklaşmakta ve ona dua etmemektedirler.

6.2.15. Günahın Manevî Kokusu

Gümüşhânevi, kişiyi meleklerden ve Allah (c.c) dostlarından uzaklaştıran şeyin günahlar olduğunu söylemekte ve bu durumu, kul günah işlemekle Allah'a (c.c) karşı geldiğinde melekler o kimsenin işlemiş olduğu günahın büyüklük derecesine göre günahın vermiş olduğu pis kokudan ötürü ondan kaçıp uzaklaşmaktadır şeklinde tasvir etmektedir.²⁹⁹

Binaenaleyh diyebiliriz ki kul günah işlediği zaman nasıl ki Allah'tan (c.c) manen uzaklaşıyorsa melekler de işlemiş olduğu o günahın mahiyetine göre kuldan uzaklaşmaktadırlar. Müellifimiz, günahların bir kokusu olduğunu ifade etmektedir. Onun burada kast emiş olduğu bizlerin duyu organlarıyla burun vasıtasıyla hissettiğimiz koku değildir. O kokuyu, günahların vermiş olduğu kötü sinerji olarak tarif etmemiz mümkündür. Bu kokuyu/sinerjiyi ise melekler hissetmektedirler. Bunu hisseden melekler günahkâr kimseden uzaklaşmaktadırlar. Bu durum maneviyatı güçlü olan kimselerin etrafındakileri görünmeyen bir enerjiyle güç ve kuvvet vererek harekete geçirmesi; kötü ve bitkin olan kimselerin etrafındakileri halsiz düşürmesine benzemektedir. Aynı hal mutlu olan kimsenin yaymış olduğu enerjiyle çevresini mutlu etmesi; mutsuz olan kimsenin etrafını mutsuz etmesine benzemektedir. Bu bağlamda

²⁹⁷ Ali Erbaş, “Melek”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, 29/37-39.

²⁹⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

²⁹⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10.

günahların da yaymış olduğu kötü bir enerji bulunmakta ve melekler bunu hissederek o kimseden uzaklaşmaktadırlar.

6.2.16. Günah-Gaflet Münasebeti

Sözlükte gaflet, habersiz olma, farkında olmama ve kulun Allah-u Teâlâ'dan bihaber olması durumudur.³⁰⁰ Gümüşhânevî, günah işleyen kimseyi uyku halinde olmak şeklinde tasvir etmekte, o kimsenin bu uyku halini korkunç, şiddetli ve çirkin bir hal olarak nitelemekte, o kimsenin durumunun tevbe edip ruhu salaha erişene dek arşın altına yükselemeyeceğini belirtmektedir.³⁰¹

Müellifimiz, günah işleyen kimsenin durumunu uyku hali olarak izah etmektedir. Nitekim onun uyku halinden kastı gaflettir. Bu durumda diyebiliriz ki nasıl ki uyku halinde olan kişi etrafında olup bitenlerden haberdar olmuyorsa, onları duymuyor ve görmüyorsa günah sebebiyle gaflette olan bir kimse de Allah'a (c.c) itaat ve ibadeti terk etmekte ve mâlâyânî şeylerle meşgul olmaktadır. Nitekim gaflet uykusuna dalan kimseler bu dünyada yapmakla mükellef oldukları şeyleri yerine getirmemektedirler. Onlar ömür sermayelerini hakiki manada değerlendirmemekte ve gaflet içinde olmaları hasebiyle kâinatta meydana gelen olaylara ibret nazarıyla bakmamakta ve ders almamaktadırlar. Bundan dolayı müellifimiz onların bu durumunu korkunç ve çirkin bir hal olarak nitelemektedir.

6.2.17. Günahın Manevi Bünyeyi İfsâd Etmesi

Gümüşhânevî, günahın yeryüzünde su, hava, ekin mesken, meyve ve sebze de türlü fesatlıklara sebep olduğunu belirtmektedir.³⁰²

Bu bağlamda şunları ifade etmemiz mümkündür. Müellifimizin gûnahtan kastının günahkâr kimse olduğu kanaatindeyiz. Allah, (c.c) âyet-i kerîmede buyurduğu üzere; *“İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı (c.c) şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah (c.c) bozgunculuğu sevmez.”*³⁰³ Günahkâr kimse insandan

³⁰⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 283.

³⁰¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

³⁰² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

³⁰³ el-Bakara 2/204-205.

bağımsız bir şekilde yaşamını sürdüren bütün alanlarda tahrife sebep olmaktadır. Zira Allah (c.c), kâinatta yaratmış olduğu her şeyi insanın hizmetine münhasır kılmıştır.³⁰⁴ Ancak insan, bunları dilediği gibi kullanma ve tahrif etme muhayyerliğine sahip değildir. Müellifimiz de buradan hareketle günaha bulaşan kimsenin bu emirleri ihlal ederek toprağa, suya, havaya zarar verdiğini ve onları kirlettiğini belirterek bunu bozulma çeşitlerinden biri olarak tarif etmektedir. Nitekim günümüzdeki GDO’lu ürünler, çevre kirliliği, hava kirliliği ve benzeri durumlar buna örneklik teşkil etmektedir. Aslında bu durum Gümüşhânevî’nin ileri görüşlülüğünü de ortaya koymaktadır. Zira aynı durum aile ve benzeri hususlar içinde geçerliliğini korumakta; günahkâr kimsenin ailesine karşı İslam hukukuna göre hareket ve muamele etmesi gerekirken bunu da ihmal etmekte, onların hakkına girmektedir. Netice itibariyle bunların tamamını birer bozulma olarak değerlendirmemiz yerinde olacaktır. Müellifimiz de bütün bunları fesatlık olarak ifade etmektedir.

6.2.18. Günahın Hayâ Duygusunu Yok Etmesi

Sözlükte hayâ; nefsin birtakım şeylerden çekinmesi ve o konuda yerilmekten korkarak o şeyleri terk etmesidir.³⁰⁵

Gümüşhânevî, günahların hayâ duygusunu yok ettiğini ifade etmekte ve hayâyı bütün hayırların aslı ve temeli kabul etmektedir. O, bir kimse günah işleyeceği anda Allah’a (c.c) karşı hayâ eder ve günahından vazgeçerse Allah-u Teâlâ da buluşma günü olan kıyamette onu cezalandırmaktan hayâ edeceğini belirtmektedir.³⁰⁶

Hayâ, kulu hayra götüren vesilelerden sayılmaktadır. Peygamber Efendimiz de (s.a.v) hayâyâ dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır; “*Hayâ imandan bir şubedir*”,³⁰⁷ “*Utanmıyorsan dilediğini yap.*”³⁰⁸ Bu denli önem teşkil eden hayâ, günahlar neticesinde insandan yok olup gitmektedir. Nitekim hayâ, Allah’tan (c.c) utanarak onun emir ve yasaklarını yerine getirmek, insanlardan utanarak onlara kötülük ve eziyet etmemek, insanın kendine karşı dürüst olması ve yalnız kaldığı zaman günahlara bulaşmamasıdır. Bu bağlamda günaha bulaşmak hayâsızlık olarak kabul

³⁰⁴ el-Casiye 45/13; el-Bakara 2/29.

³⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 334.

³⁰⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

³⁰⁷ Buhârî, “İmân”, 16; Müslim, “İmân”, 57-59.

³⁰⁸ Buhârî, Enbiyâ 54, Edeb 78.

edilmektedir. Nitekim insan, günahlara meyilli bir varlıktır. İnsanın imanı ve iradesi zayıfladığında günahlara bulaşma ihtimali de yükselmektedir. Ancak Allah (c.c), rahmân ve rahîm olduğundan kul, günaha bulaştıktan sonra yaptıklarından nedamet duyarak Allah’a (c.c) iltica ederse onları affedeceğini âyetle buyurmaktadır.³⁰⁹ Müellifimiz de buna binaen bir kimse günah işleme esnasında Allah’tan hayâ ederek o işten vazgeçerse Allah’ın (c.c) da ahirette o kimseye ceza vermekten hayâ edeceğini belirtmektedir.

6.2.19. Günahın Allah’ı (c.c) Unutmaya Sebep Olması

Müellifimiz, günahın Allah’ı (c.c) unutmaya, onu terk etmeye sebep olduğunu bundan dolayı kişinin nefsi ve şeytanı arasında bir boşluğa düştüğünü belirtmektedir.³¹⁰

Allah-u Teâlâ bu hususda şöyle buyurmaktadır; “*Allah’ı unutan kimseler gibi olmayın!*”³¹¹ Zira günahlar, Allah’ı (c.c) kula unutturmaktadırlar. Kul, Allah’ı (c.c) unuttuğu zaman nefis ve şeytan ona galip gelmekte, onu helak olmaya sürüklemektedir. Bu bağlamda diyebiliriz ki belki de günahların en tehlikelisi bu sayılmaktadır. Zira bu hal kulun kendisini yaratan Rabbini ihmal etmesi, ondan lezzet ve nasibini kaçırmaması demektir. Kulun Allah-u Teâlâ’yı unutması demek Allah’ın da kulu unutması demektir. Allah (c.c), kulunu unuttuğu zaman o kimse nefsiyle ve şeytanla baş başa kalmaktadır. Bu hal o kimsenin helak olmasıyla sonuçlanabilmektedir. Elbette Allah (c.c), unutma noksanlığından berîdir. Nitekim müfessirler Allah-u Teâlâ’nın kulu unutması kula yardımı kesmesi, nefis ve şeytanla başbaşa bırakması olarak yorumlamışlardır.³¹²

6.2.20. Günah-İhsan Münasebeti

Gümüşhânevî, günahın insanı ihsan ve iyilik dairesinden çıkmasına neden olduğunu ve bunun çözümü olarakta iyiliğin kalbe girmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre iyiliğin kalpte yer alması günaha engel teşkil etmektedir.³¹³

³⁰⁹ ez-Zümer 39/53.

³¹⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6-7.

³¹¹ el- Haşr 59/19.

³¹² Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, çev: Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019, 6/386-387.

³¹³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

Müellifimizin sözlerini şöyle değerlendirmemiz mümkündür. Kişi, ihsan ve iyiliklerin dışına çıktığı zaman, Allah'ın (c.c) veli dostlarıyla muhabbetten, bereketli yaşamdan, nimetlerin lezzetinden ve iman neticesinde elde edilen bütün nimetlerden mahrum kalmaktadır. İhsan, Allah-u Teâlâ'nın her an kendisiyle beraber olduğu ve kendisini müşahade ettiği şuurudur. Günahlar, Allah'ı (c.c) insana unutturduğu için kul bu bilinçten ayrı düşmekte ve ihsan dairesinden çıkmaktadır. Nitekim kul, ihsan dairesi çerçevesinde bir hayat yaşadığı zaman bu durum onun hal, hareket ve bilincine etki etmektedir. Bu sayede her an Allah'ın (c.c) kendisiyle beraber olduğunu bildiği için günahlara, yanlışlara, pis ve habis olan şeylere tenezzül etmemekte ve onlara yönelmemektedir. İşte ihsan bu şekilde insanın kalbini muhafaza etmektedir.

6.2.21. Günahın Nimetlerin İnmesine Engel Teşkil Etmesi

Gümüşhânevî, günahların Allah (c.c) katından nimetlerin inmesine ve belaların çözüme kavuşturulmasına engel teşkil ettiğini ifade etmekte ve bu durumu Hz. Ali (r.a) şu sözüyle desteklemektedir; *“Bela ve musibetler ancak günah neticesinde ortaya çıkar ve onlar ancak tevbe ile ortadan kalkar.”*³¹⁴

Bu hususta diyebiliriz ki insanın başına gelen musibetler âyet-i kerîme³¹⁵ ve hadîsi şerîfte³¹⁶ de buyurulduğu üzere insanın kendi elleriyle kazanmış olduğu şeylerden gelmektedir. Zira günahlar, kul ile Allah (c.c) arasındaki ilişkinin kopmasına neden oldukları için Allah (c.c) tarafından onlara verilecek olan nimetlerin gelmesine mani olmaktadır. Bununla beraber insanın başına gelen şer ve belalar o kimsenin emirleri ihlal etmesi dolayısıyladır. Ayrıca diyebiliriz ki Allah-u Teâlâ'nın o kimselere musibet vermesi, kula bir uyarı niteliğindedir. Bu uyarı gaflet içinde olan kulun o uykudan uyanmasına vesile olabilmektedir. Zira Allah (c.c) her şeye kâdir³¹⁷ olduğu için vermiş olduğu o musibetleri tevbe ve istiğfar neticesinde tekrardan kaldırabilmektedir.

Müellifimiz, günahın makam, mevki ve kerâmet nimetlerinin sakıt olmasına neden olduğunu; zikrin ise kişinin hem Allah (c.c) katın da hem de Allah'ın yaratmış

³¹⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

³¹⁵ eş-Şûarâ 26/30: *“Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir.”*

³¹⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 44, 378: *“Bir kula isabet eden az veya çok felâketler ancak günahları sebebiyledir.”*

³¹⁷ Âl-i İmrân 3/189.

olduğu mahlûkatın nezdinde yükselmesine vesile olacağını belirtmektedir.³¹⁸ Zira Allah (c.c), âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır; “*Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.*”³¹⁹

Binaenaleyh diyebiliriz ki her insan yapmış olduğu itaat ve ibadet neticesinde belli bir manevi makama ulaşmaktadır. Nitekim günahlar, kişinin bu manevi makam ve mevkilerin kaybedilmesine Allah'ın (c.c) izniyle göstermiş oldukları kerametlerin sakıt olmasına sebep olmaktadır. Ancak bunun aksine zikir, kişinin her durumda diliyle, ameliyle ve şuuruyla Allah (c.c) ile beraber olması, o kimseyi hem Allah (c.c) nezdinde hem de insanların nezdinde yükseltmektedir. İşte bu manevi makam ve mevkiler kula takva neticesinde verilmektedir. Kulun takvası ise emir ve yasakları tatbik mukabilindedir.

Bütün bunların yanı sıra müellifimiz, günahın kazanılmış nimetlerin hâsıl olmasına engel teşkil ettiğini ve vuslata mani olduğunu belirtmekte; ancak Allah'a (c.c) itaatle nimetlere ulaşabileceğini ifade etmektedir.³²⁰ Allah-u Teâlâ ancak kendisine itaat eden, ibadet eden ve İslam'a göre hayat süren kimselere nimetlerini vermektedir. Ancak günaha bulaşan kimse nimetlerden mahrum kalmakta ve Allah'ın (c.c) muhabbetine ulaşamamaktadır.

6.2.22. Günah-Nefis Münasebeti

Sözlükte nefis; iki manaya gelmektedir. Birincisi insanın zatı, diğeri ise kötü huy ve davranışların mahalli şeklidir.³²¹ Müellifimiz, Allah'a (c.c) itaatin nefsin tezkiyesine vesile olduğunu; günahların ise nefse sirayet ederek onda kızgınlığa, bozulmaya, hor görmeye ve yanlış olan şeylere bulaşmaya neden olduğunu belirtmektedir.³²²

Nefsi tezkiye etmek ve kalbi tasfiye etmek, kalbin yani gönlün arındırılması demektir. Bundan kasıt ise nefsin kötü huy ve ahlaktan temizlenmesi; kalbin şer ve habis olandan tezkiye edilmesidir. Kur'an-ı Kerimde'de geçtiği üzere “*Nefsini*

³¹⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

³¹⁹ el-Hucurât- 49/13.

³²⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10.

³²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

³²² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir."³²³ âyetinden hareketle Allah'ın (c.c) nefsin kontrol altına alarak onu kötü davranışlardan arındıran kimseleri kurtuluşa eriştireceğini söylememiz mümkündür. Yukarıda ifade edildiği üzere nefsin tezkiyesi hakkında diyebiliriz ki onun günahlardan arındırılması zor ve meşakatlidir. Nefsin arındırılmasının zorluğu onun dâhilde yer almasından gelmektedir. Bu durumu şöyle bir örnekle izah edebiliriz. Bir evde hırsızlık yapıldığı zaman eğer hırsızlık yapan kimse aileden biri değil de hariçten biriye hırsızlık olayının tespit edilmesi ve çözüme kavuşturulması kolaydır. Ancak hırsız evden biriye onun bulunması ve tespit edilmesi son derece zordur. Zira o, evin içinden biri olması hasebiyle şüpheleri kendine çekmemekte ve evden biri olduğu için insanlar ondan böyle bir şey beklememektedirler. Nefsi de bu şekilde değerlendirmemiz mümkündür. Zira onun dâhilde yer alması tezkiye ve tespitini zorlaştırmaktadır. Bundan ötürü nefsin arındıran kimse kurtuluş ile müjdelenmektedir.

Müellifimiz, günahın kişinin nefsine ihanet etmesine sebep olduğunu belirtmekte ve Allah'a (c.c) ihtiyaç duymayan bir nefsin olmadığını, kişinin dünya ve ahiret işlerinde kendisine zarar ve fayda verecek şeyleri bilmesi hususunda onun izni olmadan herhangi bir kimsenin olamayacağını ifade etmektedir.³²⁴

Daha önce ifade ettiğimiz üzere nefis iki manaya gelmektedir. Onlar kötü hallerin mahalli; öz, kişi ve can manalarıdır.³²⁵ Müellifimizin burada kastetmiş olduğu mana can ve şahsın kendisidir. Zira günah işleyen kimse en başta kendine yani kendi nefsine ihanet etmekte ve onu aldatmaktadır. Nitekim Allah (c.c), insanı kendisine kulluk etsin diye yaratmış³²⁶ ve bu dünyada yapılanların hesabının verileceğini, herkesin yapıp ettiklerinden sorumlu olduğunu bildirmiştir.³²⁷ Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bu hususa dikkat çekerek; "*Dünya ahiretin tarlasıdır*"³²⁸ demiştir. Dünya, ahirete hazırlanma yeridir. Yaptığımız tercih ve eylemler ise ahirette hesaba çekileceğimiz mahsüllerdir. Kim bu dünyada Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına göre bir hayat eda eder ve güzel işler yaparsa o kimse ömür sermayesini doğru kullanmış

³²³ eş-Şems 91/9-10.

³²⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

³²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

³²⁶ ez-Zariyat 51/56.

³²⁷ el-Bakara 2/286; el-Enbiya 21/47.

³²⁸ Sehâvî, 1979, 217; Aclûnî, 1421, 2/ 412; Sagânî, 1405, 64 rivayetidir. Bu rivayet hakkında Sağânî "mevzu", Sehâvî "lem ekıf aleyhi (vâkıf olmadım)" demiştir.

ve ahiretini kurtarmış sayılmaktadır. Ancak günahlar kişiyi bu yoldan saptırmakta, ömür sermayesinin heba olmasına ve Allah'ın (c.c) rıza göstermediği işlerle meşguliyetine sebep olmaktadır. Bundan dolayı günahlar, kişinin helak olmasına neden olduğu için nefse ihanet sayılmaktadır.

Müellifimize göre günah, nefisleri süslü sözler ve batıl kelimeler ile karşılamakta ve esir almaktadır. Bunun neticesinde hak olan şeylerin o sözlerden ayrıldığını ve durumun kişinin aleyhine işlediğini belirtmektedir.³²⁹

Âyet-i kerîmede “(İns ve cin şeytanları), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar”³³⁰ buyurulmaktadır. Bu bağlamda diyebiliriz ki insan ve cin şeytanları, nefse hoş gelen sözlerle yaklaşmakta ve onu bu şekilde kandırmaktadır. Nitekim nefsin şeytanın bu aldatmasına kanması neticesinde hak ve hakikat olan kelimeler oradan ayrılmaktadır. Bu ise nefsin şeytanın esiri olması, ondan gelecek vesveseleri emir bilmesi manasına gelmektedir.

Gümüşhânevî, günahın nefsin salâhiyetini, kurtuluşunu, saadetini, ayıplarını, eksikliklerini ve sıkıntılarını kişiye unutturduğunu ve bütün bu sayılan hastalık ve problemlerin tedavisi için herhangi bir çaba göstermediğini belirtmektedir.³³¹

Binaenaleyh nefisle mücadele alışverişte olmak gibidir. Bu ticarete kar cennet, zarar ise cehennemdir. Çünkü nefis insanın en büyük düşmanı sayılmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz de (s.a.v) nefisle mücadeleyi büyük cihat olarak ifade etmiştir.³³² Zira insanın kurtuluşa ermesi ve cenneti kazanması nefesine galip gelmesiyle mümkündür. Bundan dolayı nefis ile mücadele büyük bir cihat sayılmıştır. Kul, günah işlediği zaman nefsin sıhhatini tahrif etmiş olmaktadır. Nefsin salâhiyeti bozulduğu zaman o kulun kurtuluşuna mani olmakta, onun mutluluğunu bozmakta, ayıp ve eksikliklerini fark etmesini zorlaştırarak bunları o kimseye unutturmaktadır. Bütün bu sayılanlar aslında müellifimizin de ifadesiyle birer hastalık sayılmaktadır.

³²⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

³³⁰ el-E'nam 6/112

³³¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10.

³³² el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *ez-Zühedü'l-kebîr*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1996, 165; Hatip Bağdâdî, *Tarihu'l Bağdad*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004, 3/523-524; Zehebî, *Siyer-ü Alamü'n Nübela*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2014, 26/324; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1/511.

Ancak nefis bunlara bulaşma hususunda son derece gayretliyken bunlardan kurtulmada herhangi bir çaba sarf etmemektedir.

Müellifimiz, günahın nefsi kıymetsiz hale getirdiğini, nefis için büyük bir sefillik ve aldatma olduğunu belirtmektedir.³³³ Bu hususta diyebiliriz ki günah, nefsi kandırmakta, onu sefilliğe sürüklemekte ve kıymetsiz hale getirmektedir. Zira nefsin kıymeti, Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına riayeti nispetindedir. Çünkü Allah-u Teâlâ mertebe ve kıymet olarak en değerli kişilerin en muttaki kişiler olduğunu bildirmektedir.³³⁴

6.2.23. Günah-Şeytan Münasebeti

Gümüşhânevî, günahın insanı şeytanın yoluna sevk ettiğini, şehvet hapishanesine mahkûm ettiğini, heva ve hevesin esiri yaptığını belirtmektedir.³³⁵

Nitekim günahlar, kişiyi hak ve hakikatten uzaklaştırarak şeytanın yoluna yakınlaştırmaktadırlar. Çünkü kul, günah işlediği zaman heva ve hevesine mahkûm olmakta ve şehvetinin kölesi haline gelmektedir. Seyyid Şerîf Cürcânî, (ö. 816/1413) şehveti nefsin hoşlandığı şey şeklinde tanımlamaktadır.³³⁶ Nefis ise kötü ve yerilmiş olana meyletmektedir. Müellifimiz de buradan hareketle şehveti hapishaneye benzetmekte ve günah işleyen kimsenin orada mahkûm ve köle alacağını ifade etmektedir.

Müellifimiz, şeytanın kişiyi vesvese, göz boyama, korku ve eziyet ile kontrolü altına aldığını, emri altına almış olduğu insanları itaatten mahrum bıraktığını belirtmektedir.³³⁷ Bu bağlamda diyebiliriz ki insan kalbi ve zihni dört bir yanı pencerelerle donatılmış ev gibidir. Bu eve o pencerelerden her daim vesvese, havâtır ve duygular girmektedir. İnsan kalbi ve zihni bir hedef misali her daim okları üstüne çekmekte, birer göl misali dereleri cezbetmektedirler. Zira güzellikler, bu yollarla insanın zihnine, kalbine gelmekte ve onun maneviyatını kuvvetlendirmektedir. Aynı şekilde şeytan da bu yolları kullanarak insana ulaşmakta ve onu saptırmaktadır.

³³³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10.

³³⁴ el-Hucurât 49/13.

³³⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

³³⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 667.

³³⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

Netice itibariyle şeytan, doğrudan insanın iş ve işleyişine müdahale edememektedir. Ancak vermiş olduğu vesveseler neticesinde zayıf olan kimselerin sapmasına sebep olmaktadır. Zira şeytan, onlara vesvese vererek günahı onlara güzel göstermekte veyahut onları korku ve eziyet ile kontrol altına almaktadır. Onları korku ile kontrol altına alması Allah’a (c.c) olan ümitlerini kırması iledir. Onlara vesvese vererek işlemiş oldukları günahların affedilmeyeceğini telkin edip korkutmaktadır. Bu şekilde Allah’tan (c.c) ümidini kesen kul, tamamen onun kontrolüne girmekte ve artık Rabbinin buyruklarına itaat etmemektedir.

Müellifimiz, günahın kişiyi şeytana arkadaş ve ortak ettiğini ve bu durumdan daha aşağılık bir halin olmadığını belirtmektedir.³³⁸ Bu bağlamda diyebiliriz ki günah işleyen kimse Allah’tan uzaklaşmakta ve şeytana yaklaşmaktadır. Kul, şeytana yaklaştığı zaman artık onun dostu ve arkadaşı şeytan olmaktadır. Gümüşhânevî bu durumu aşağılık ve sefil bir hal olarak nitelendirmektedir. Çünkü şeytan, Allah’ın (c.c) buyruğuna uymayarak Hz. Âdem’e (a.s) secde etmemiş, onun emir ve yasaklarına riayet etmeyerek isyan etmiştir.³³⁹

Müellifimize göre şeytanın karşısında yer almak, ona tabi olmamak kişiyi Allah’a (c.c) yaklaştırmakta ve Allah-u Teâlâ o kimsenin velisi olmaktadır.³⁴⁰ Çünkü Allah’ın (c.c) emir ve yasakları ile şeytanın talepleri birbirine zıttır. Biri itaat ve güzellikleri diğeri ise isyan ve şerri ifade etmektedir. Kul, Allah (c.c) ile beraber olduğu zaman, tüm benliğiyle ona teveccüh edip tam bir teslimiyet ile onunla olduğunda şeytan o kimsenin karşısında yer almakta ve ona düşman olmaktadır. Şeytanın düşman kesildiği kimse ise Allah’ın (c.c) dostu ve velisi olmaktadır.

6.2.24. Allah’ın (c.c) Lanet Ettiği Günahlar

Gümüşhânevî, lûtîlik, faiz, rüşvet, put yapma ve kazf günahlarını işleyen kimselerin Allah (c.c) tarafından lanetlendiğini söylemektedir.³⁴¹

Binaenaleyh İslam şeriatında günahların mahiyetine göre farklı cezalaralar uygulanmaktadır. İnsanların işlemiş olduğu günahlar bireysel olduğu zaman daha

³³⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

³³⁹ el-Bakara 2/34.

³⁴⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

³⁴¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

ziyade bireyin kendi kalp ve ruhunu tahrif etmektedir. Ancak bazı günahlar vardır ki bunlar bireyin kendi benliğini tahrif etmekle kalmayıp toplumun ahlakını da bozmaktadır. Bundan dolayı Allah (c.c), bu tür günahları işleyenleri lanetlemiştir. Müellifimiz bunları kısaca şöyle vermektedir;

I. Livâta

Lûtîlik veya livâta, erkek erkeğe yapılan cinsel ilişkiyi ifade etmektedir.³⁴² Bu günaha bulaşan kimse Allah (c.c) tarafından lanetlenmiştir.³⁴³ Çünkü insan, erkek ve dişi olmak üzere iki cins olarak yaratılmıştır.³⁴⁴ Onların ilişkisi helal dairesi dâhilinde kadın-erkek şeklinde olması gerekmektedir. Livâta ise pis ve çirkin bir amel olarak Kur'an'da geçmektedir. İnsanın bu günahı işlemesi fitratına aykırı hareket etmesi demektir. Bu günah basit bir günah olarak kabul edilmemekte insan fitratına aykırılık teşkil ettiği, toplumsal ahlakı tahrif ettiği ve insan neslini tehlikeye soktuğu için Allah (c.c) tarafından lanetlenmiştir. Bunlara uygulanacak ceza hususunda farkı görüşler bulunmakla beraber; cezaya tabi olunması gerektiği hususunda İslam âlimleri arasında görüş birliği bulunmaktadır.³⁴⁵ Müellifimiz de bu günaha bulaşan kimselerin lanetlendiğini ifade etmektedir. Ona göre ulemanın bu husustaki kanaati livâta yapan kimselerin öldürülmesinin daha yerinde bir karar olduğudur. Hatta sahabenin bu günaha bulaşan kimselerin yakılarak öldürüldüğünü söylemekte ve olur da bu dünyada onlara uygulanan cezanın ahirette kendilerine fayda vereceğini aktarmaktadır.³⁴⁶ Gümüşhânevî'nin bu görüşü aktarmasından kastı yani o kimselerin öldürülmesinin daha isabetli olacağı fikrini aktarması, toplumsal ahlaki düzenin sağlanması ve o kimselerin ihtimaller dâhilinde affedilmesi düşüncesi olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

³⁴² M. Kâmil Yaşaroğlu, "Livâta", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, 27/198-200.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/317.

³⁴⁴ el-Hucurât 49/13.

³⁴⁵ Detaylı bilgi için bakınız: Yaşaroğlu, "Livâta" maddesi.

³⁴⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

II. Faiz ve Rüşvet

Faiz verilen malın aynı cinsten belli bir süre sonra fazlasının alınması,³⁴⁷ rüşvet ise haksız bir menfaat elde etmek için verilen ödül manasına gelmektedir.³⁴⁸ Gümüşhânevî, faiz ve rüşvete bulaşan kimselerin Allah (c.c) tarafından lanetlendiğini ifade etmektedir.³⁴⁹ Nitekim bu iki günah bireysel tahrife sebep olduğu gibi içtimai hayâtın tahrif olmasına da neden olmaktadır. Faiz, haksız kazanç sağladığı için, zorbalığa ve ciddi problemlere sebep olduğundan bu günaha bulaşan kimseler lanetlenmiştir. Aynı husus rüşvet için de geçerlidir. Rüşvet hak ve hukuka aykırı, menfaate dayalı bir sisteme dönüştüğü için toplumsal işleyiş ve ahlakın bozulmasına neden olmaktadır. Bundan ötürü bu günahları işleyenlerin Allah (c.c) tarafından lanetlendiğini müellifimiz belirtmektedir.

III. Put Yapmak

Put yapmak Allah'a (c.c) şirk koşmayı temsil ettiği ve zamanla ilahlaştırma ile neticelendiği için lanetlenmiş günahlardan sayılmaktadır. Zira Allah birdir, onun eşi ve benzeri yoktur.³⁵⁰ Bu durum Hz. Musa'nın (a.s) Tur dağına çıktığında kavminin yaptıkları buzağı putuna tapmaları örneklik teşkil etmektedir.³⁵¹ Bu bağlamda put yapmak, toplumun dini inancını tahrif etme tehlikesi oluşturduğu için lanetlenmiştir.

IV. Kazf

Kazf, iffetli bir kimseye iftira atmak olarak tanımlanmaktadır.³⁵² İslam, kişinin iffeti ve soyuna büyük önem vermektedir. Bundan ötürü bu günaha bulaşan kimseyi lanetlenmiştir. İffetli bir kimseye atılan iftira hem ailevî hem de toplumsal manada, iftira atılana psikolojik ve sosyal açıdan zarar verdiğinden tehlikeli suçlardan sayılmaktadır. İftiraya maruz kalan kişi iftiranın temize çıkmasına dek ailesi ve toplum tarafından dışlandığından dolayı ve bu durumda iftira atılan kimse üzerinde birtakım maddî-

³⁴⁷ Detaylı bilgi için bakınız: İsmail Özsoy, "Faiz", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12/110-126.

³⁴⁸ Detaylı bilgi için bakınız: Saffet Köse, "Rüşvet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35/303-306.

³⁴⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

³⁵⁰ el-İhlas 112/1-4.

³⁵¹ Kolektif, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, 2/594-595.

³⁵² Hamza Aktan, "Kazf", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2022, 25/148-149.

mânevî problemlere sebep olduğundan lanetlenmiş günahlardan olduğunu müellifimiz haber vermektedir.³⁵³

6.2.25. Günahın Latif Sıfatları Yok Etmesi

Müellifimiz günahın mümin, iyi, güzel, muttaki, itaatkâr, tevbekâr, veli, vera, müslih gibi övgü bildiren sıfatların kişiden soyutlanıp gitmesine neden olduğunu bildirmektedir.³⁵⁴ Bu bağlamda diyebiliriz ki nefsin ıslah edilmesi, kalbin kötü sıfatlardan arındırılıp güzel sıfatlarla donatılması ile mümkündür. Ancak günahlar kuldan bu güzel sıfatların izale edilmesine neden olmaktadır. Zira bu sıfatlar Allah'a (c.c) itaat ve Peygamberine ittiba eden kimselerde zuhur etmektedir. Bu durumun daha çirkin olan hali ise iman ettikten sonra günahlara bulaşarak fasık kimseler zümresine katılmak ve onların çirkin sıfatlarıyla anılmaktır.³⁵⁵

6.2.26. Günahın Aklın Zayıflamasına Neden Olması

Gümüşhânevî, günahın aklın zayıflamasına ve kusurlu hale gelmesine sebep olduğunu ifade etmekte ve günahlardan ötürü kişinin Allah'a (c.c) itaat eden ve ona asî olmayan bir akıl bulamayacağını belirtmektedir. Ona göre Allah'a (c.c) boyun eğip ona itaat eden akıl, en kâmil ve doğru olan akıldır.³⁵⁶

Müellifimiz, günahların aklın zayıflamasına ve eksilmesine sebep olduğunu ifade etmektedir. Elbette onun bu durumdan kastı organ olan aklın zayıflaması, küçülmesi veya bir kısmının eksilmesi olmadığı kanaatindeyiz. Zira onun günahlar neticesinde zihindeki islamî şuurun ve hassasiyetin azaldığını ifade ettiğini düşünmekteyiz.

Binaenaleyh diyebiliriz ki günah, aklın noksanlaşmasına sebep olmakta ve onun bozulmasına etki etmektedir. Zira aklın da bir nuru bulunmaktadır. Günah ise bu nuru söndürmektedir. Nitekim nurun zayıflaması ve sönmesi neticesinde akıl zayıflamakta ve eksilmektedir. Oysaki günahların tesirini kırmada, nefis, şeytan, şehvet, heva ve hevese karşı mücadele etmede en büyük güç akıl kabul edilmektedir. Zira akıllı rehber edinen kimse günah işlemekten içtinap etmekte, akıl insanı

³⁵³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

³⁵⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

³⁵⁵ el-Hucurat 49/11.

³⁵⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

günahlardan menetmektedir. Nitekim kendisini yaratanı bilen ve bu şuurda olan akıl, Rabbinin hizmetinde olduğu için bütün bela ve musibetlerden emin olmaktadır. Burada bahsedilenin akl-ı meâdî olduğu kanaatindeyiz. Zira sûfiler aklı, meâşî ve meâdî olarak ikiye ayırmaktadırlar. Akl-ı meâdî; ileriye ve ahireti düşünen akıl; akl-ı meâşî ise sadece dünya ve dünyevî menfaati düşünen akıldır.³⁵⁷

6.2.27. Günah-Maneviyat Münasebeti

Gümüşhânevî, günahın kişi ile Rabbi arasında manevi kopukluğa sebep olduğunu, bu kopukluğun gerçekleşmesi durumunda şer olan şeylerin o kimseye ulaştığını ve bu durumda kişinin Allah (c.c) ile olan dostluğunun sona erdiğini belirtmektedir.³⁵⁸

Bu bağlamda diyebiliriz ki günahların sebep olduğu birçok kötü sonuç bulunmaktadır. Onlardan birisi de günahların insan ile Rabbi arasında kopukluğa neden olmasıdır. İnsanın rabbi ile arasının iyi olması onun göstermiş olduğu takva nispetindedir. Kulun, itaat ve ibadette elinden gelenin en güzelini yapması, Peygamberini örnek alarak bir hayat sürdürmesi onu Rabbine yaklaştıran etkenlerden sayılmaktadır. Bunun tam tersi olarak da insanın günahla iştigal etmesi kişiyi Allah'tan uzaklaştırmakta, onu şer olana sevk etmekte ve en büyük düşmanı sayılan şeytan ile tek başına kalmasına neden olmaktadır. Zira kul, bunu yaptığı zaman Allah (c.c) ile olan muhabbeti zayıflamakta ve onunla olan dostluğu sona ermektedir.

Müellifimiz, kişinin derecesini düşüren şeylerin günahlar olduğunu, kulun günah işlemeye devam etmesi durumunda manevi derecesinin alçaldığını, sefil hale geldiğini ve bu durumun esfel-i sâfilîn derecesine ulaşınca dek devam ettiğini ifade etmektedir.³⁵⁹

İnsan, şerefli bir varlık olarak yaratılmıştır.³⁶⁰ Kul, elde edeceği makam ve mevkiiler neticesinde meleklerin bile ulaşamadığı bazı güzelliklere sahip olabilmıştır.³⁶¹ Ancak kişi, nefesine ve şeytana uyduğu zaman onun manevi derecesi kademe kademe alçalmaktadır. Eğer günah üzere bir hayat sürdürmeye devam ederse

³⁵⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “akl” maddesi: 16-17.

³⁵⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

³⁵⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8-9.

³⁶⁰ el-İsra 17/70.

³⁶¹ Detaylı bilgi için bakınız: Sidretü'l-müntehâ hadisi (Müslim, “İmân”, 259).

işte o zaman hayvandan daha aşağı bir derece olan esfel-i sâfilîn mertebesine kadar düşebilmektedir. Zira hayvan, akıl nimeti olmayan, Allah'ın (c.c) ruhundan eser taşımayan varlıklar olarak değerlendirilmektedir. Oysaki insan, Allah-u Teâlâ'nın kendi ruhundan tecelliyatlar taşıyan akıllı bir varlıktır.³⁶² Onun bütün bu güzelliklere yüz çevirip günahlarla iştigal etmesi neticesinde bu denli düşmesi taşımış olduğu tecelliyatlardan dolayı olduğunu söylememiz mümkündür.

6.2.28. Günahın Türölü Bereketlerin Sonlanmasına Sebep Olması

Sözlükte bereket; ibadetler neticesinde elde edilmesi ümit edilen bolluk, genişlik, hayır ve saadet manasına gelmektedir.³⁶³

Müellifimiz, günahların dinin, ahiretin, ilmin, amelin ve rızık bereketinin sonlanmasına sebep olduğunu belirtmektedir.³⁶⁴ Gümüşhânevî, bu hususu şu âyet-i kerîme ile delillendirmektedir; *“Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onlara nice bereketler (in kapılarını) açardık.”*³⁶⁵

Binaenaleyh günah, dünya ve ahiret bereketini alıp götürmektedir. Allah (c.c), kendi yoluna tabi olan kimselere himmet etmekte, onlara ihsanda bulunmakta, ilim ve amellerine bereket katmaktadır. Ancak kul, günah işlediği zaman bütün bu güzelliklerden mahrum kalmaktadır. Zira günah, Allah-u Teâlâ'nın nehy ettiği fiil ve eylemlerdir. Allah (c.c), kendisine iman eden kimselere hem dünyada hem de ahirette nice güzellikler ve bereketler vereceğini bildirmektedir. Ancak bazı insanlar, nefesine ve şeytana tabi olmakta ve onların yolundan gitmektedirler. Bundan ötürü onlar dinin, ilmin, irfanın, marifetin ve rızıkın bereketinden geri kalmaktadırlar.

6.2.29. Günah-Ahlâk Münasebeti

Gümüşhânevî'ye göre günah kişinin şeklini, şemailini ve imajını değiştirmektedir. Nitekim o, her bir amelin ve ahlakın kendine has bir imajı olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁶

³⁶² es-Secde 32/9.

³⁶³ Günay Tümer, "Bereket", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 5/487-489.

³⁶⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

³⁶⁵ el-A'râf 7/96.

³⁶⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

Müellifimiz, günahların insanda birtakım değişiklikler meydana getirdiğini ifade etmektedir. Kanaatimizce insanda meydana gelen bu değişiklikler daha ziyade ahlakî ve amelî değişikliklerdir. Nitekim bu husus velilere has bir basiretle görülebilmektedir. Çünkü kastedilen zahiri bir suret değişikliği değildir. Bu hususta Esad Muhlis Paşa (1780-1850)³⁶⁷ demektedir ki;

“Mey gibi her bir harâmın sekri olsaydı eğer

Ol zaman ma ’lum mest kim hûşyâr kim”

Muhlis Paşa, burada manevi sarhoşluktan bahsetmekte ve kalp gözüyle bakabilenlerin bunu gördüğünü ifade etmektedir. Aynı hal günahlar için de geçerlidir. Zira günaha bulaşan bir kimsenin ahlakı ile günaha bulaşmayan bir kimsenin ahlakı aynı değildir. Kur’an-ı Kerim’de de insan suretinin değişeceğine dair ifadeler yer almaktadır.³⁶⁸ Ancak bundan kasıt mecazdır. İnsan suretinin ak olması iyi amele; kara olması ise kötü amele işaret etmektedir. İyi amel üzere olmak, Kur’an’a göre yaşamak ve sünneti örnek almaktır. Nitekim bu kişiye, peygamberane bir duruş ve ahlak kazandırmaktadır. İslam’a göre yaşayan kimsenin imajı, peygamber ve salih kimselerin imajı gibi olmaktadır. Tam aksi bir tavır takındığında ise onun ahlak ve imajı şeytan ve dostlarınıninkine benzemektedir.

6.2.30. Günah-Hayr-Şer Münasebeti

Gümüşhânevî, hayr ortaya çıkıp yayılmazsa şer olanın ortaya çıkıp yayılacağını belirtmektedir.³⁶⁹ Bu hususta diyebiliriz ki hayr ve şer birbirine zıt kavramlardır. Eğer hayır ve hasenat bireysel ve toplumsal hayata sirayet edip orada yayılmıyorsa o yerde şer galip gelmektedir.

Müellifimiz, günahı hayırlara karşı bir ordu ve yardım sayıldığını, onun bunlarla hürriyetini kuvvetlendirdiğini, bunun yanı sıra kalbin hayâsını yok ettiğini ve gözün gaflete düşmesine neden olduğunu belirtmektedir.³⁷⁰

³⁶⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Kamil Şahin, M. Hüseyin Subaşı, “Esad Muhlis Paşa”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 11/350.

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/106; el-Kıyâmet 75/22-25; Abese 80/38-42.

³⁶⁹ Gümüşhânevî, *Devâü ’l-müslimîn*, 9.

³⁷⁰ Gümüşhânevî, *Devâü ’l-müslimîn*, 10.

Nitekim insanın düşmanı olarak nefis, şeytan, heva ve heves başta gelmektedir. Bu bağlamda günahlar, insanın tevbe iradesini zayıflatmış ve kişiyi Allah-u Teâlâ'dan uzaklaştırdığı için bu düşmanlara yardım kabul edilmektedir. Kişi, günaha bulaştığı zaman nefis ve şeytanın kul üzerinde ki tesiri artmakta ve nihayetinde o kimseye tamamen hâkim olma ile sonuçlanabilmektedir. Zira günah, insanı ele geçirdiği zaman kalbin hayâsını yok etmektedir. Kalbin hayâsı yok olduğu zaman kul, işlemiş olduğu günahlara karşılık ne Allah'tan (c.c) utanmakta ne de insanlardan çekinmektedir. Günahlar, kişide bu düzeye geldiği vakit kulu gaflet uykusuna sevk etmektedir. Bu durumda kul hem yapıp ettiklerinin hem de Rabbinin emir ve yasaklarını görememektedir.

6.2.31. Günahın İmanı Zayıflatması

Gümüşhânevî, günahın imanı zayıf düşürdüğünü, şehveti kuvvetlendirdiğini ve dünya muhabbetini artırdığını belirtmektedir.³⁷¹

Bu bağlamda diyebiliriz ki imanın zayıflaması kulun Allah'a (c.c) olan kurbiyeti nisbetindedir. Çünkü kul, Allah'a (c.c) yakın olduğu zaman imanı kuvvetli olmakta; uzak olduğu zaman imanı zayıflamaktadır. Nitekim günah, kişiyi ahiret yerine dünyaya, ibadet yerine eğlenceye, itaat yerine isyana teşvik etmektedir. Bu ise müslümanlığın gereği olan şeyler yerine beşerî ve bâtil şeyler tercih edildiği vakit iman zayıflamakta, bunun yerine şehvi arzular kuvvetlenmektedir. Müellifimiz bu kimseler için şu ayeti örnek vermektedir; *“Bu yüzden ne (azapları) hafifletilecek ne de kendilerine yardım edilecektir.”*³⁷²

6.2.32. Günahın Mü'mini Helake Sürüklemesi

Gümüşhânevî, günahın helak edici unsurları kendine çektiğini ifade etmekte, onu bir hastalık olarak tasvir etmekte ve bu günah hastalığının artması durumunda kişinin helak eden şeylere düşme ihtimalinin arttığını belirtmektedir.³⁷³

Müellifimiz, günahı hastalığa benzetmektedir. Nasıl ki vücut birtakım mikroplar neticesinde halsiz düşüyor ve bunlar arttığı zaman vücuttaki bazı uzuvların

³⁷¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10.

³⁷² el-Bakara 2/86.

³⁷³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10-11.

işleyişini aksatıyor ve bozuyorsa günahlar da arttığı ve süregeldiği zaman kulun helak olmasına neden olmakta ya da helak eden hallere düşmesine sebep olmaktadır.

O, bunun çözümünü ise iman ve salih amel olarak görmektedir.³⁷⁴ Bu bağlamda diyebiliriz ki hasta olan bir kimsenin tedavisi ancak hasta eden halin terki ve o hasta eden şeyin tedavisi için kullanılan ilaçlarla mümkündür. Aynı şekilde kulun bu günah hastalığından kurtulması samimi bir şekilde Allah’a (c.c) teveccüh etmesi, nasuh bir tevbe yaparak o günahları izale etmesi, imanının gereği olan emir ve yasakları tam uygulaması ile mümkündür.

6.2.33. Günah-Ceza Münasebeti

Müellifimiz, günahın insanı beş ceza ile karşı karşıya getirdiğini ifade etmektedir. Bunlar; katl, azaların kesilmesi, hapis ve cinayet, ta’zir ve tahrif ile cemaatten uzaklaştırılma durumlarıdır.³⁷⁵

Günah, birey ve topluma etki etmektedir. Zira günahlar neticesinde hem bireysel hem de toplumsal ahlakî çöküntü ortaya çıkabilmektedir. Çünkü günah kişi ve toplumun düzen ve işleyişini aksatmakta, tahrif ederek bozmaktadır. Günah üzere devam edilmesi kişiyi helak eden dünyevi ve uhrevi cezalar ile karşı karşıya getirmektedir.

Bu bağlamda günah, toplumsal düzen ve işleyişi bozduğu için uhrevî cezanın yanı sıra yetkili mercilerce uygulanan birtakım dünyevî karşılıkları da bulunmaktadır.³⁷⁶ Günah, kişinin uzuvlarını kaybetmesine neden olabilmektedir. Bu durum İslam hukukunda mahiyetine ve muhatabına göre kulu farklı cezalar ile karşı karşıya getirmektedir. Kul, günah üzere devam ettiği zaman hapsedilme veya katledilme ile cezalandırılabilir.³⁷⁷ Günah neticesinde bireye yapılan uyarılar kayda alınmadığı vakit o kişi toplum tarafından ihraç edilebilmekte ve dışlanabilmektedir.

³⁷⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 10-11.

³⁷⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 11.

³⁷⁶ “Hırsızlık yapan erkek ve kadının yaptıklarına karşılık olmak üzere, Allah’tan bir ceza olarak ellerini kesin. Allah Azîz’dir, Hakîm’dir.” (el-Mâide 5/38).

³⁷⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, Kitapevi Yayınları, 1994; Mehmet Köroğlu, “İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/43 (Temmuz 2015), 214-238.

6.2.34. Günah-Gizlilik-Alenîlik Münasebeti

Müellifimize göre günah neticesinde birtakım kaçınılmaz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumlar şu şekildedir. Günah, ne zaman ki toplumdan gizli bir şekilde yapılırsa onu işleyen kişiye zarar vermektedir. Ne zaman ki günah, alenî bir şekilde işlense bu hal insanlar arasında yayılmakta ve insanlar işlenen günahın inkâd ve sonucuna ortak olmuş olmaktadır.³⁷⁸

Binaenaleyh diyebiliriz ki İslam toplumu, kardeşlik üzerine kurulu bir toplumdur. İslam dininde bir kimse kendi nefsi için arzu etmiş olduğu şeyi din kardeşi için de istemediği sürece kâmil iman mertebesine ulaşamamaktadır.³⁷⁹ İnsan, sosyal bir varlık olması hasebiyle diğer insanları etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. Bu ister hayr üzere bir amel olsun isterse de şer üzere bir amel olsun fark etmemektedir. Günah hususunda da durum böyle kabul edilmektedir. Zira bir kimse günahı toplumdan gizli yaptığında o kişiye zarar vermektedir. Nitekim bu zarar zamanla kişiden topluma sirayet edebilmektedir. Ancak bir kimse günahı alenen yaptığı zaman işlenen o günah doğrudan topluma tesir edebilmektedir. Onun topluma olan etkisi en başta o günahın zamanla normalleşmesidir. Bundan ötürü İslam dininde din kardeşleri birbirinden sorumlu tutularak sedd-i zerâi ilkesi uygulanmaktadır. O ise günaha bulaşan kişilere iyiliği emretmek ve onları şer olandan alıkoymaktır. İslam toplumunda mümin kimselerin birbirleri üzerinde ki haklarından biri olan *emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker* uygulanmadığı zaman toplumda günahlar yayılmakta ve işlenen günahlardan herkes sorumlu olmaktadır.

6.2.35. Günah-Kalp Münasebeti

Sûfilere göre kalp; çevirmek, döndürmek manasında olup; ilahî hitabın mahalli, Allah'ın (c.c) dâhil olduğu yer, ilahî isim ve sıfatların zuhur ettiği mekân olarak tarif edilmektedir.³⁸⁰ Gümüşhânevî'nin en çok dikkat çektiği ve üzerinde durduğu husus günah-kalp münasebetidir.

³⁷⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 11.

³⁷⁹ Buhârî, "İmân" 7; Müslim, "İmân" 71-72; Tirmizî, "Kıyâmet" 59; Nesâî, "İmân" 19, 33; İbn Mâce, "Mukaddime" 9.

³⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 205.

Müellifimiz, günahı kalbe giren zulmet olarak tarif etmektedir. O, zulmetin kuvvetlenip güçlenmesi sonucunda günahkâr kimseyi bid'atlere, dalâletlere ve helak edici işlere sevk edeceğini belirtmektedir.³⁸¹ Bu bağlamda diyebiliriz ki; hadis kitaplarında günah, kişinin kalbine girdiği zaman saf ve temiz suya dökülen siyah bir damla misali yavaş yavaş onu bulandırmakta ve siyahlaştırmakta manasına gelen hadisler bulunmaktadır.³⁸² Bu hal âyetlerde de yer almakta kişi günahtan hemen dönüş yapmadığında o bir damla bütün kalbin kararmasına ve katılaşmasına sebep olabilmekte buyurulmaktadır.³⁸³ Bu bağlamda kişinin kalbine hâkim olan günah, onu hükmü altına alabilmekte, hak ve hakikatten saptırabilmektedir. Zira kalp hassas bir mahaldir. Nasıl ki İslamî bir kalbin nurlanmasına ve kalp gözünün açılmasına olanak sağlıyorsa aynı şekilde onun günahlar tarafından meşgul edilmesi zulmet ile sonuçlanabilmektedir. Nitekim kalbin, Kur'an ve sünnete göre ihya edilmemesi bid'at ve dalâlet ile karşı karşıya kalması ile neticelenebilmektedir.

Müellifimiz, günahın kalbin sıhhatini bozduğunu, günah işlenmeye devam edildiği takdirde onun kalbi hasta ve ifsat ettiğini, bunun yanı sıra kalbin Allah'a (c.c) karşı perdelenmesini kalp için en büyük azap olarak gördüğünü belirtmektedir.³⁸⁴

Bu bağlamda diyebiliriz ki günahlar, kalbe sirayet ederek onun sıhhatini tahrif etmekte ve zamanla hasta ederek bozulmasına sebep olmaktadır. Nasıl ki gözün hastalığı görememek, elin hastalığı tutamamak, kulağın hastalığı işitemekse kalbin de hastalığı yaratılış gayesine göre hareket etmemesidir. Nitekim kalbin gayesi ilim, irfan, hikmet, marifet, Allah'a (c.c) muhabbet, itaat ve ibadet ile onu hatırlayıp ondan lezzet almak, Allah'ın (c.c) rızasını bütün arzu ve isteklere tercih etmek, ona yönelmek, bütün şehvî ve şeytanî isteklere karşı ondan yardım dilemektir. Müellifimizin de belirttiği üzere kalp, bunlardan mahrum kaldığı zaman onun bu hali ifsat ve tahrif olacaktır. Zira ilahî tecelliyatın mahalli olan kalbin Allah-u Teâlâ'dan mahrum kalması onun için en büyük azap kabul edilmektedir.

Bunun yanı sıra Gümüşhânevî, günahın bedeni ve kalbi zayıf, halsiz düşürdüğünü söylemekte, kalp için zayıf olma halinin açık olduğunu ancak beden

³⁸¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

³⁸² İbn Mâce, Hadis no: 4244.

³⁸³ el-Mütaffîfîn, 83/14.

³⁸⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

için zayıf olma halinin açık olmamakla beraber onun zayıf olması bedeninin kalbe tabi olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca müellifimiz peygamber bedenlerinin Allah (c.c) tarafından kuvvetlendirildiğini aktarmaktadır.³⁸⁵

Müellifimizin söylediklerini şu şekilde izah etmemiz mümkündür. Kalp, bedeninin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan temel organdır. Kalbin hem mânevî hem de maddî işlevi bulunmaktadır. Onun maddî görevi vücuda kan pompalamak suretiyle insanı hayatta tutmak, mânevî görevi ise ilim, marifet, hikmet kazanarak insanın Allah'ı (c.c) tanımaya, sevmeye ve ibadetlerden lezzet almasına vesile olmaktır. Bu görev ise kalbin marifet, niyet ve lezzet mahalli olmasından dolayıdır. Nitekim kalp, uzuv olarak zayıf düştüğü zaman bu durum hemen tespit edilebilmektedir. Zira o maddî organ olarak hasta olduğu veya zayıf düştüğü zaman vermiş olduğu ağrılar ve tedavi ihtiyacı kendini açıkça hissettirmektedir. Ancak beden için zayıf olma hali açık olmamakla beraber onun zayıf olması bedeninin kalbe tabi olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü bedeninin, kalp gibi bir idrak ve şuur mahalli olmaması onun zayıflığının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Zira insanı, diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerinden biri kalptir. Diğer canlılarda da kalp bulunmaktadır. Ancak insan kalbi, madde ile mananın birleştiği yer ve ilahi tecelli mahalli³⁸⁶ olup bu özelliği onu diğer canlılardan ayırmaktadır. Kalbin manen zayıf düşmesi anlaşılabilir. Çünkü kalp idrak ve şuur mahallidir. Ancak bedeninin manen zayıf düşmesi kendisinden değil kalbe bağlı olmasından kaynaklandığı için Gümüşhânevî'nin de ifade ettiği üzere onun zayıflığı anlaşılabilir. Beden hem maddî hem de mânevî olarak kalbe bağlıdır. Bu ise kalpte meydana gelen sıhhat ve kuvvetin bedene tesir etmesi demektir. Aynı şekilde kalpte meydana gelen zayıflık hali ve hastalık bedende de kendini göstermektedir.

Müellifimiz mezkûr durumdan dolayı nebilerin bedenlerinin Allah (c.c) tarafından kuvvetlendirildiğini belirtmektedir. Zira peygamberler, Allah-u Teâlâ'nın koruması altında olsalar dahi kasıtsız bir şekilde zelle diye tabir edilen hatalar işleyebilmektedirler. İşlenen bu hata ve yanlışlar onların kalp ve bedenlerine zarar

³⁸⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 4.

³⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 422.

vermesin diye Allah (c.c) tarafından kuvvetlendirilmiş olduğunu söylememiz mümkündür.

Gümüşhânevî, yapılan günahvari eylemleri çirkin bir hal olarak tasvir etmekte bu çirkin halin kalbe zarar verdiğini belirterek bir an önce işlenen günahın izale edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim eğer günah işleyen kimse bu çirkin halden kurtulmazsa o durumun alışkanlık haline gelmesine ve diğer insanların uyarı ve tavsiyelerine karşı duyarsız kalmasına neden olacağını ifade etmektedir.³⁸⁷

Müellifimiz, kulun günah işlemeye devam etmesi sonucunda o kimsenin kalbinin mühürlenmesi ve gafil kimselerden olması ile neticeleneceğini belirtmektedir.³⁸⁸

Bu hususta Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır; “*Hayır! Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.*”³⁸⁹ Binaenaleyh diyebiliriz ki günahlar, birçok probleme neden olmakta, işlenmeleri süreklilik arz ettiğinde Allah’ın (c.c) tecelli etmiş olduğu yer olan kalbin mühürlenmesi ile neticelenmektedir. Âyet³⁹⁰ ve hadislerde³⁹¹ kalbin önemi birçok defa vurgulanmakta ve önemine dikkat çekilmektedir.

Bu bağlamda günahın çoğalmasıyla kalp paslanmaktadır. Bunlar süreklilik kazandığı zaman kalpteki o pas daha da artmakta, kalbin tamamını kaplamakta ve mühürlemektedir. Bunun neticesinde kalp bir örtü altında kalmış olmaktadır. Böylece onun ilahî güzellikler ile arasına perde inmekte ve onlardan mahrum hale gelmektedir. Zira basireti ve feraseti kapanan günahkâr kimse artık gaflete girmiş demektir. Onun kalbine vurulan mühür kendi yapıp ettikleri neticesinde ortaya çıkan, kalbini duyarsız hale getiren ve rahmani güzelliklerden mahrum kalmasına neden olan eylemleridir.

Gümüşhânevî günahın, kalbin salahını ve canlılığını sağlayan gayret ateşini söndürdüğünü belirtmekte ve onun karalanmış, yerilmiş sıfatlardan teşekkül ettiğini ifade etmektedir.³⁹²

³⁸⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

³⁸⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 5.

³⁸⁹ el- Mutaaffifîn 83/14.

³⁹⁰ el-Bakara 2/7, 10, 74,88.

³⁹¹ Müslim, “İmân”, 231; Tirmizî, “Tefsîr”, 75.

³⁹² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

Binaenaleyh diyebiliriz ki kalbin salâhını sağlayan en temel şey Allah’a (c.c) itaat ve ibadettir. Ancak günah kalbi salahtan ve istikametten saptırarak hastalığa ve dalâlete sevk etmektedir. Bunun neticesinde kalp hasta ve sakat olmakta ve bunlar kalpten atılmadığı sürece ona hayat veren güç ve kuvvet fayda vermemektedir. Zira günahların kalbe tesiri, hastalıkların bedene tesiri gibidir. Nitekim günahın bütün bunlara sebebiyeti onun yerilmiş, habis ve pis bir sıfat olmasından kaynaklanmaktadır.

Gümüşhânevî, günahın kalbin Allah’ı (c.c) yüceltmesini ve ona karşı vakariyetini zayıflattığını belirtmekte ve Allah’ın (c.c) azametini yok ettiği için cezayı cebettiğini ifade etmektedir.³⁹³

Nitekim sözlükte vakâr; ağır başlı olmak, herhangi bir işte ağır hareket etmek manasına gelmektedir.³⁹⁴ Sekîne ile aynı manaya gelmekte olup mümin kimselerin kalbini sakinleştiren, ona güven veren, şehvete meyletmesine mani olan ve korkudan emin kılan manasında kullanılmaktadır.³⁹⁵ Bu bağlamda diyebiliriz ki insan günaha bulaştığı zaman onun kalbi Allah’tan (c.c) almış olduğu feyzden lezzet almamakta ve gönlü huzur bulamamaktadır. Zira günahlar, Allah’ın (c.c) yüceltilmesine ve hatırlanmasına mani olmakta ve ondaki vakariyet ve sekînetini yok etmektedirler.

Müellifimiz, günahın kalbin Allah’a (c.c) giden seyrini kestiğini, ona ulaşmaya mani olduğunu belirtmekte ve talep eden ile talep edilen arasında engel teşkil ettiğini ifade etmektedir.³⁹⁶

Nitekim Allah’a (c.c) vasil olmanın yolu onun emir ve yasaklarına uymak ve Peygamberinin sünnetini uygulamaktan geçmektedir. Ancak günah insanı taat ve ibadetlerden mahrum bırakmakta, Allah-u Teâlâ’ya ulaşmaya engel teşkil etmektedir. Çünkü günahlar, kul ile Allah (c.c) arasındaki bağın kopmasına neden olmaktadır. Ancak kalp, Allah’ın tecelli ettiği mahaldir. O her daim Allah’a (c.c) kavuşma arzusu içerisinde olmaktadır. Fakat günahlar kalbe sirayet ettiği zaman oradan Allah’ın tecelliyatı silinmekte ve tecelliyatın yerini mâlâyânî şeyler almaktadır. Zira kalp, Allah (c.c) ile bağlantı noktası sayıldığı için oranın günahlar ile kaplanması o ilişkiyi

³⁹³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 6.

³⁹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 743.

³⁹⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “skn” maddesi; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “skn” maddesi.

³⁹⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

kopartmaktadır. Bunun sonucunda işlenen günahlar kalbin Allah'a (c.c) vasıl olmasına mani olmakta ve ikisi arasında kopukluk ile neticelenmektedir.

Gümüşhânevî, Allah'ın (c.c) günah işleyen kimsenin kalbine korku ve dehşet saldığını ifade etmektedir. Müellifimize göre Allah-u Teâlâ'ya itaat Allah'ın en büyük kalesi sayılmaktadır. Kim ki o kaleye girerse dünya ve ahirette güvende olacağını belirtmektedir.³⁹⁷

Müellifimizin sözlerini şöyle değerlendirmemiz mümkündür. Günahkâr kimseler her daim korku ve dehşet içerisinde olmaktadır. Zira Allah'a (c.c) itaat etmek güvende olmak demektir. İman dairesine giren kimse cezalara karşı güvende sayılmaktadır. Gümüşhânevî, imanı kaleye benzetmektedir. Kaleler, genellikle düşmanların gelme ihtimali olan yerlere ve stratejik öneme sahip mevkilere kurulan yerlerdir. Kale içerisinde bulunan kimse güvende olmaktadır. Bu güven, saldırılara karşı kalenin sağlam duvarları, hazır bekleyen askerleri ve düşmanları her daim gözetleyen nöbetçilerinden gelmektedir. Bu manada iman, insan için son derece mühim olan kalbin korunması için bir kale görevi üstlenmektedir. Şeytanın ve nefsin saldırdığı ilk nokta öneminden ötürü kalptir. Zira kalp, insanın mühim ve stratejik mahallerinin başında gelmektedir. Kul, Allah'a (c.c) boyun eğdiği zaman onun kalbi bir kaleye dönüşmektedir. Bu vesile ile Allah-u Teâlâ tarafından koruma altına alınmaktadır. Allah'ın (c.c) muhafaza ettiği bir yere ise şeytanın girmesi veya ilişmesi mümkün değildir.

Gümüşhânevî, günahın kalbin basiretini kör ettiğini, hidayete giden yollara mani olduğunu ve kalbin nurunu söndürdüğünü belirtmektedir. Bununla beraber bu durumun bu hal üzere devam etmesi sonucunda kalp nuru ve basiretinin yok olduğunu, zulmet ve kalp körlüğünün galip gelmekte olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁸

Nitekim basiret kelimesi sözlükte görme, öngörü ve sezgi gibi manalara gelmektedir. İstilahta basiret; ilahi nurla aydınlanmış kalbin gücünü ifade etmekte olup kalp, bu güç vesilesiyle eşyanın hakikatini ve iç yüzünü görmektedir.³⁹⁹ Zira basiret, kalbe ilahi nurların tecelli etmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bunlar ise hidayete

³⁹⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

³⁹⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 7.

³⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 66.

götüren yolların tatbik edilmesi sonucunda kişide hâsıl olmaktadır. Hidayete giden yollar ise Allah’a (c.c) tam bir teslimiyet, iman etmek ve imanının gereklerini kâmil bir şekilde ifa etmek iledir. Bu bağlamda günah, kalbin nurunu söndürmekte ve basiretini yok etmektedir. Bu hal üzere devam edilmesi kalp körlüğü ve dalâlet ile neticelenmektedir. Bunun devam etmesi durumunda günahlar, mümin kimselerin ferasetini yok etmekte, basiretini köreltmekte, kalp gözünü körleştirmekte, kalbin nurunu söndürmekte, ilim ve irfan yollarını tıkamakta, hidayete götüren şeyleri perdelemektedir.

Gümüşhânevî, “*kalp kuş gibidir. Ne zaman ki (kafesten) kurtulur hemen uçuverir demektir.*”⁴⁰⁰ Müellifimiz, kalbi kuşa benzetmektedir. Zira o ne zaman esaretten kurtulursa hemen uçmaktadır. Nitekim günahların kalbe tesir etmesi kalbin ona esir düşmesidir. Kalp, Allah’ın (c.c) muhabbetini kendisinde barındıran ve onunla sürur edendir. Günahlar, ona sirayet ettiği zaman o muhabbetten mahrum kalmakta, şeytan, nefis, şehvet, heva ve hevesin esiri durumuna düşmektedir. Ne zaman ki kul tevbe ederek bu yanlışlardan kendini arındırırsa işte o zaman kalp hür olmakta ve tekrar muhabbet ile özgürleşmektedir.

Gümüşhânevî, günahın kalbi hasta ettiğini, hasta düşen kalbin evliyaullah ile şeytanın dostlarını ayırt edemeyecek duruma geldiğini ve o hasta olan kalbin tedavi edilmemesi durumunda işlerin salaha eremeyeceğini belirtmektedir.⁴⁰¹

Bu bağlamda diyebiliriz ki kalp, mânevî tecelliyat mahallidir. O güç ve kuvvetini ilahi menşei olan şeylerden almaktadır. İnsan, günah işlediği zaman ondaki güç ve kuvvet zayıflamakta ve yok olmaktadır. Bu hal ise kalbin hastalanması hatta ölmesine neden olabilmektedir. Nitekim kalp hastalandığı zaman iyi ve kötüyü ayırt etmekte zorlanmakta, Allah (c.c) dostları ile şeytanın ahbablarını ayırt edemeyecek seviyeye gelebilmektedir. Bu hale gelen kimsenin kendi yaptıklarından tevbe ve istiğfar ederek her haliyle Allah’ı (c.c) zikretmesi, onu hatırlaması, onun emir ve yasaklarına riayet etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde o kimsenin kalbinin tekrardan nurların mahalli olup sıhhate erişmesi mümkün değildir.

⁴⁰⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 8.

⁴⁰¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 9.

6.2.36. Günah-Ahiret Münasebeti

Müellifimiz, günah işleyen bir kimse için ahirette sayılamayacak kadar çok rezillikler ve cezalar bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁰²

Bu hususta şunları ifade edebiliriz; insan, akıllı bir varlık olması hasebiyle yapmış olduğu eylemlerden sorumlu kabul edilmektedir. Zira insan, başıboş olmayıp Allah’a (c.c) ibadet ve itaat etmek gibi bir gayesi bulunmaktadır.⁴⁰³ İnsan, bu gayesine uygun hareket edip Allah’ın (c.c) bildirmiş olduğu emir ve yasaklara uymadığı zaman onun ahirette karşılaşacağı birtakım rezillikler ve cezalar bulunmaktadır.⁴⁰⁴ Kul, yapmış olduğu fiillerin tamamından sorumludur. O, işlemiş olduğu hayr ve şerrin ceza ya da mükâfatını ahirette alacaktır. Bu durumu Allah (c.c) şöyle bildirmektedir; *“Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir.”*⁴⁰⁵ Hz. Peygamber de mümin kimselere; *“Bir yarım hurma veya bir güzel sözle olsun ateşten korunun!”*⁴⁰⁶ diyerek insanları hayra teşvik etmiş ve gelecek olan azaptan korunmaları için emir/tavsiyede bulunmuştur.

7. Günahın Zaman ve Mekâna Göre Derecesi

Gümüşhânevî, buraya kadar olan bölümde günahın tezahürlerini izah etmekte ve günahın nelere sebep olduğunu, o sebepler dairesi çerçevesinde insanın kimlerden ve nelerden mahrum kaldığını açıklamaktadır. Müellifimiz, bütün bu hususları cem ederek şöyle demektedir;

*“Dikkat etmemiz gereken bir husus vardır ki oda günahın zina gibi işleyen ve işlenen şeyde zaman ve mekâna göre katlanarak yayılmasıdır.”*⁴⁰⁷ Müellifimiz, günah işlendiğinde onun katlanarak yayıldığı ifade etmektedir.

Gümüşhânevî, belirtmektedir ki; yaşlı bir kimsenin işlemiş olduğu zina; yaşlı olmayan bir kimsenin işlemiş olduğu zinadan, muhsan bir kimsenin bulaşmış olduğu zina; muhsan olmayan bir kimsenin bulaşmış olduğu zinadan daha büyüktür. Haram olan bir belde veya mübarek bir mahalde işlenen günah; haram olmayan bir belde ve

⁴⁰² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 11.

⁴⁰³ ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁰⁴ el-Bakara 2/10, 86, 175; Al-i İmran 3/56, 88; en-Nisa 4/37, 151.

⁴⁰⁵ el-Zilzâl 99/8.

⁴⁰⁶ Buhârî, “Edeb”, 34; “Zekât”, 10; “Tevhîd”, 36.

⁴⁰⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 11.

mübarek olmayan bir mahalden; haram olan bir ayda veyahut namaz icabeti esnasında yapılan günah; haram olmayan ve vaktini Allah’a (c.c) ayırmadığı bir zamanınkinden daha büyüktür. Zina eden kimse bunu komşusu ile yapıyorsa bu durum onun komşusu olmayan başka bir kimse ile yapmasından daha büyük bir günahtır.⁴⁰⁸

Binaenaleyh diyebiliriz ki her bir kimse bu dünyada belli bir makam ve mevki sahibidir. İnsanlar bulunmuş oldukları mevki ve makamın durumuna göre diğer kişilere yapmış oldukları doğru ve yanlışlar farklı şekilde tezahür etmektedir. Örneğin Peygamberler bulunmuş oldukları konumları gereği normal şartlarda bir insanın yaptığı bir eylemin onlardaki karşılığı farklılık arz etmektedir.⁴⁰⁹ Aynı şekilde Peygamber eşlerinin yapmış olduğu herhangi bir günah bulunmuş oldukları konum gereği diğer insanlardan farklı olarak ceza gerektirmektedir.⁴¹⁰

Aynı durum muhtelif şartlar, makamlar ve konumlarda bulunan kimseler için de geçerliliğini korumaktadır. Nitekim yaşlı olan kimsenin işlemiş olduğu zinanın genç olana göre daha büyük olması o kimsenin belli bir yaşa gelmiş, tecrübe sahibi, şehveti körelmiş, nefsanî istekleri azalmış, aile ve belki de torun sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Zira artık o kişi birçok ferdi temsil etmekte ve birçok kimseye tesir etmektedir. Oysa genç olan kimsenin şehvet ve arzularının daha diri olması, onun zinaya bulaşma riskini arttıran etkenlerdendir. Muhsan olan kimsenin günahının daha fazla olması o kimsenin evli olmasından ve bu yolda belli bir mesafe kat etmesinden gelmektedir. Haram ve mübarek beldede yapılan günahın haram ve mübarek olmayandan daha fazla olması o beldenin Müslümanlar için değerli ve kutsal olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü kutsal beldede işlenen günah, orayı kutsal sayan kimselerin inancına hakaret olarak kabul edilmektedir. Haram olan bir ayda yapılması aynı anda iki günahın işlenmesi dolayısıyla daha büyük kabul edilmektedir. Burada hem günah olan şey yapılmakta hem de haram kılınan ayda o günah işlenmektedir. Kişinin komşusuyla yapmış olduğu zina komşusu olmayan kimse ile yapmış olduğu zinadan daha büyük kabul edilmektedir. Zira burada hem komşuluk hakkı ihlal edilmekte, hem yan yana olan insanların güveni zedelenmekte hem de toplumsal ahlakî ilkeler çiğnenmektedir. Bundan ötürü bu hal daha vahim bir günah

⁴⁰⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 11.

⁴⁰⁹ Abese 80/1.

⁴¹⁰ el-Ahzâb 33/30.

kabul edilmektedir. Bu bağlamda bütün bu sayılanlar göstermektedir ki günahların derecesi işlenen zaman ve mekâna göre değişmektedir.

8. Günah Hastalığından Kurtulma Yolları

Müellifimiz, eserinin ilk bölümünde günahın sebep olduğu hususları açıklamıştır. Daha sonra bir hastalık olarak tabir etmiş olduğu günahın tedavisinin nasıl ve ne şekilde olması gerektiğini izah etmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde Gümüşhânevî'nin sunmuş olduğu çözümler değerlendirilecektir.

Gümüşhânevî, hastalık olarak tanımladığı günahın devasının olduğunu belirtmekte ve Allah'ın (c.c) devasını ve tedavisini indirmedeği hiçbir hastalıklığı vermediğini ifade etmektedir.⁴¹¹ Bu bağlamda diyebiliriz ki Allah (c.c), insanları birtakım sıkıntı problem veya nimetlerle imtihan ederek onlardan hangisinin daha güzel amel işleyeceğini sınamaktadır.⁴¹² Kimi insanlar zenginlikle-fakirlikle, kimisi aileyle-çocuklarla ve kimisi de mevki-makamla imtihan edilmektedir. Bütün bunların sonucunda insanlar yapmış oldukları amellere göre kimi cennet ile mükâfatlandırılmakta; kimisi de cehennem ile cezalandırılmaktadır.

Müellifimiz, söylediklerini şu hadis ile delillendirmektedir.⁴¹³ Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmaktadır; *“Her bir hastalığın devası bulunmaktadır. Allah (c.c) şifasını vermediği hiçbir derdi ve hastalığı indirmiş değildir. Allah (c.c) vermiş olduğu her derde şifa ve devada indirmiştir.”*⁴¹⁴

Gümüşhânevî, Tirmizî'nin (ö. 279/892) bu husustaki görüşünü şu ifadelerle aktarmaktadır; *“Bu durum kalp, ruh ve beden ile ilgili olan hastalıkları ve devayı kapsamaktadır.”* Peygamber Efendimiz (s.a.v); *“Cehalet hastalıktır. Devası ise âlimlere sormaktır”* buyurmuştur. Zira haber verilmektedir ki cehalet bir hastalık olup onun devası bilen kişilere sormaktır. Nitekim denilmektedir ki *“Kur'an'ın tamamı şifadır. Kur'an, cehalet, şek ve şüphe hastalığına düşmüş olan kalplere şifadır.”*⁴¹⁵ Bu

⁴¹¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 12.

⁴¹² el-Mülk 67/2.

⁴¹³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 12.

⁴¹⁴ Bkz. Buhârî, “Tıbb” 1; Ebu Dâvud, “Tıbb” 1; İbn Mâce, “Tıbb” 1; İbn Habîb, s. 35. Hadisin metni bir rivayette “Allah Teâlâ, indirdiği her hastalığın devasını da indirmiştir” şeklinde, (Buhârî, “Tıbb”, 1; İbn Mâce, “Tıbb”, 1) başka bir rivayette ise “Tedavi olunuz, Allah Teâlâ, (yeryüzüne) koyduğu her hastalığın devasını da koymuştur, tek bir hastalık müstesna o da ihtiyarlıktır” şeklindedir. Ebû Dâvud, “Tıbb” 1.

⁴¹⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 12.

hususta Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır; “O, inananlar için bir rehber ve şifadır.”⁴¹⁶ Başka bir âyet-i kerîmede; “Biz Kur’an’dan, müminler (âlemler) için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz.”⁴¹⁷ Yine başka bir âyet-i kerîmede Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır; “(Kur’an) mümin toplumun kalplerini ferahlatır.”⁴¹⁸ Diğer bir âyet-i kerîmede Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır; “Ey insanlar! (Kur’an) rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa için gelmiştir.”⁴¹⁹ Bir diğer âyet-i kerîmede “Onda insanlar için şifa vardır.”⁴²⁰ Başka bir âyet-i kerîme de “Hastalandığım zaman bana şifa veren O’dur”⁴²¹ şeklinde devam etmektedir.⁴²²

Bu hususta diyebiliriz ki müellifimiz Kur’an-ı Kerim’in lafızlarını başlıca şifa kaynağı⁴²³ olarak kabul etmektedir.⁴²⁴ Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bu hususta şöyle buyurmaktadır; “Devanın en hayırlısı, Kur’ân’dır.”⁴²⁵ Ancak şuna dikkat etmek gerekmektedir. Kur’an’ın her şeye deva olması hem onun lafızlarında, hem manasında gizlidir. Lafızları neticesinde manevî hastalıklar tedavi edilmekte; manaları vesilesiyle insanları bilinçlendirerek ve yönlendirerek maddi hastalıkların çözüme kavuşturulmasına vesile olmaktadır. Bunun yanı sıra çözüme kavuşturulamayan nice maddi hastalıklar Kur’an ile çözüme kavuşmaktadır.⁴²⁶ Zira Kur’an’ı Kerim başta manevî hastalıklar olmak üzere maddi hastalıklara da şifa olmaktadır. Bu durum birçok âyet ve hadiste bildirilmektedir.⁴²⁷ Kur’an, insanın maneviyatına güç ve kuvvet vermekte, insana zarar veren şeylerden korumakta ve musibetlerden muhafaza etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere müellifimiz

⁴¹⁶ Fussilat 41/44.

⁴¹⁷ el-İsrâ 17/82.

⁴¹⁸ et-Tevbe 9/14.

⁴¹⁹ Yûnus 10/57.

⁴²⁰ en-Nahl 16/69.

⁴²¹ eş-Şuarâ 26/80.

⁴²² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 13.

⁴²³ el-İsrâ 17/82.

⁴²⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 12.

⁴²⁵ İbn-i Mâce, “Tıbb”, 28, 41.

⁴²⁶ Detaylı bilgi için bakınız: Fahreddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir*, çev: Prof. Dr. Suat Yıldırım vd., İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002, 21/29; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, 2020, 5/3195; el-İsrâ 17/82. ayetin tefsiri.

⁴²⁷ Kur’ân-ı Kerîm’in kalpteki mânevî hastalıklara şifâ olmakla birlikte onun bedendeki zâhîrî hastalıklara da şifâ olduğu, mü’mini muhtelif belâ ve hastalıklardan muhafaza ettiği de bildirilmiştir. Hz. Âişe (r.a) şöyle anlatır: “Rasûlullah (s.a.v) yatağına girdiği zaman **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** ve Muavvizeteyn’in (Felâk ve Nâs sûrelerinin) tamamını okuyarak avucuna üfler, sonra elleriyle yüzünü ve vücudunun erişebildiği yerlerini meshederdi. Rahatsızlandığında bunu, kendisi için benim yapmamı isterdi. (Buharî, “Tıbb”, 39).

günahı bir hastalık olarak tarif etmektedir. O bu hastalığın tedavisinin Kur'an ile olduğunu bildirmektedir.

Gümüşhânevî'ye göre günah hastalığından ve belasından kurtulmanın yolu onu engellemek ile mümkündür.⁴²⁸ Ancak ona mani olmanın birtakım gereklilikleri vardır.

Müellifimiz, günah hastalığından kurtulma yolunun; günahı tamamen terk etme, sabır, istiğfar ve nasuh bir tevbe ile mümkün olduğunu belirtmekte, bunların Allah'ın (c.c) kişiye kolaylaştırmasıyla son derece kolay; Allah'ın (c.c) kişiye zorlaştırmasıyla imkânsız hale geldiğini ifade etmektedir.⁴²⁹

Netice itibarıyla diyebiliriz ki müellifimiz, âyet ve hadislerle Kur'an'ın bir şifa kaynağı olduğunu ortaya koymakta ve çözümün Kur'an-Sünnet eksenli olarak Allah'a (c.c) ibadet, itaat, günahlara bulaşmama ve başa gelen bela-musibetlere karşı metanet göstererek sabretmek gerektiği şeklinde ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Allah'a (c.c) teveccüh ederek tevbe ve istiğfarda bulunulması, yapılan bu işte ihlâs üzere olunması ve yapılan tevbenin nasuh olması gerektiğini aktarmaktadır. İşte kişi, o zaman bulaşmış olduğu veya kendisine bir şekilde intikal eden günah hastalığından kurtulabilir. Müellifimiz bu hususlara dikkat çekerek sabır konusunda göz ardı edilmemesi ve dikkat edilmesi gerekenleri şöyle sıralamaktadır.

8.1. Sabır ve Bu Hususta Bilinmesi Gerekenler

Gümüşhânevî'nin bu konudaki düşüncelerine geçmeden önce sabır hususunda kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

Sözlükte sabır, birini bir şeyden alıkoymak, tutmak, hapsedmek gibi manalara gelmektedir. Sabır; Allah'a (c.c) itaat ve ibadet etmede devamlılık göstermek, ona isyan etmekten kaçınmak ve musibetlere karşı metanet göstermektir.⁴³⁰ Sabır üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar;

a. Musibet ve belalara karşı sabır: Allah'ın (c.c) nihayette vereceği mükâfatı tefekkür ederek bela ve musibetlere karşı sabretmek,

⁴²⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 13.

⁴²⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 13.

⁴³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 605.

b. Cezadan ötürü yapılan sabır: Allah'ın (c.c) cezalandırmasından imtina ederek, emir ve yasakların dışına çıkmama yani günaha bulaşmamak için sabır,

c. Taat ve ibadet için yapılan sabır: İnsanın nefsine zor gelen itaat ve ibadetlerde devamlılık sağlanmak üzere yapılan sabır şeklindedir.⁴³¹

Sabır, tasavvufî makamlardan biri olup kişinin felaha erebilmesi için dikkat etmesi gereken önemli hususlardan sayılmaktadır. Bundan ötürü Gümüşhânevî, bu konuda dikkat edilmesi gerekenleri maddeler halinde şu şekilde sıralamaktadır.

1. Günahtan dolayı Allah'a (c.c) karşı korku hissetmek.
2. Tefekkür etmek.
3. Hayâ ve sükût halini terk etmemek.
4. Allah'ın (c.c) verdiği kanaat getirmek.
5. Allah'ın (c.c) vermiş olduğu hükme razı olmak.
6. Nefsi, Allah (c.c) rızasına hâsıl olmak için zorlamak ve kontrol altına almak.
7. Kulun hayatında en mesut gaye olan ibadet ve ilâhî emirlere imtisali hiçbir zaman akıldan çıkarmamak. Binaenaleyh diyebiliriz ki kişinin dünya ve ahirette mutluluğu ve herhangi bir menfaate ulaşması ancak rabbinin emretmiş olduğu yola tabi olmakla mümkündür. Aynı şekilde kişinin dünya ve ahirette hüsrana uğraması da ancak rabbinin emretmiş olduğu o yolu ihmal etmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır.⁴³²

Gümüşhânevî'nin bu konudaki düşüncelerini şu şekilde değerlendirebiliriz; Kulun, günah işlerden Allah'ın (c.c) azametinden titremesi, ondan ürpererek korkması gerekmektedir. Bu korku sadece onun vereceği cezalardan ötürü olmamalı aynı zamanda onun sevgi ve muhabbetinden mahrum kalmaktan dolayı olmalıdır. Bu bağlamda insanın başta kendisini yaratan Rabbini, kendisine verilen ömür sermayesini ve yapmış olduğu yanlışları tefekkür etmesi ve ders alması gerekmektedir. Bu vesile ile ne için sabrettiğinin idrakine varmış olacaktır. Nitekim insanın gayret göstermesi neticesinde verilenle yetinmesi ve ona tevekkül etmesi gerekmektedir. Buna riayet etmek ve Allah'ın (c.c) vermiş olduğu rızık ile yetinmek bu noktada dikkat edilmesi gereken hususlardandır.

⁴³¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 605-606.

⁴³² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 13.

Allah'ın (c.c) her bir kimse için takdir etmiş olduğu bir hüküm bulunmaktadır. Rıza, razı ve memnun olmak manasına gelmektedir.⁴³³ Rıza, tasavvufta son makam olarak kabul edilmekte ve kulun Allah'tan Allah'ın ise kuldun razı olması şeklinde tarif edilmektedir.⁴³⁴ Allah'ın (c.c) vermiş olduğu hükme rıza göstermek Allah-u Teâlâ'nın takdiratını kabul etmek demektir. Bunu yapan kişi Allah'ın (c.c) razı olduğu kimseler zümresine dâhil olmaktadır. Allah (c.c), âyette bu kimselerden övgüyle bahsetmektedir.⁴³⁵ Onun vermiş olduğu hükme sabretmek ise günah hastalığından kurtulmak için önemli adımlardan biri sayılmaktadır. Nitekim nefis, kötü şeylerin mahalli⁴³⁶ olması hasebiyle her daim insanı şer olana sevk etmektedir. İnsanın nefesine tabi olması şeytanın yoluna yaklaşması ve bir süre sonra onunla olması demektir. Bu bağlamda nefsin rızayı ilahiye ulaşması onun terbiye edilmesi ve kontrol altına alınmasından geçmektedir. Bundan ötürü nefsin terbiyesi kurtuluşa ermek ve hastalıktan kurtulmak için önem arz etmektedir. Nefsin terbiyesi ise kalbin nefse bağlılığını azaltmak, her daim ibadet ve zikirle meşgul olmak, tevbe ve istiğfarla kalbi tezkiye-tasfiye etmek ve İslam şeriatına riayet ederek maneviyatı kuvvetlendirerek yapılmaktadır.

Netice itibariyle Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından açıklanan Kur'an, mümin kimse için hayat rehberi ve kılavuzdur. Allah'a (c.c) vasıl olma, bu dünya imtihanında başarılı olma ve cennet ile mükâfatlandırılma ancak Kur'an'ın çizmiş olduğu yola tabi olmak ile mümkündür. Peygamber Efendimizin ahlakı Kur'an⁴³⁷ olduğundan ona tabi olmak Kur'an'a tabi olmak manasına gelmektedir. Zira insanın günahlardan kurtulması noktasında dikkat etmesi gereken en önemli hususların başında Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına riayet etmek, ona itaat ve ibadette sebat edip sabır göstermek gelmektedir. Bundan ötürü Kur'an ahlakı ile ahlaklanmak günah hastalığından kurtulmak demektir.

8. Gözleri haramdan ve yanlışlardan korumak. Zira iblisin zehirli oklarına karşı gözleri muhafaza etmenin birçok faydası vardır.⁴³⁸ Nitekim insanın en büyük

⁴³³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 592.

⁴³⁴ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, 102.

⁴³⁵ et-Tevbe 9/72, 62;

⁴³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

⁴³⁷ Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 26.

⁴³⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 14.

düşmanı nefis ve şeytan kabul edilmektedir. Müellifimiz de iblisin vermiş olduğu vesveseleri zehirli oka benzetmektedir. Nasıl ki zehirli ok insana isabet ettiğin de onun vücut yapısına hasar vererek tahrifata uğramasına sebep oluyorsa ve insan vücudunu hasta ederek uzuvların, organların işleyişini bozup insanı hasta ediyor, tedavi edilmemesi neticesinde o kimsenin ölmesine neden oluyorsa; günahlarda aynı şekilde insanı ruhen hasta etmekte ve manen öldürmektedir. Nitekim zina günahı bakmak ile başlamaktadır. Zira şehvet ve arzuyu harekete geçiren gözlerdir. Gözlerin görmesi neticesinde şeytan insana vesvese verip nefsi tahrik ederek kişiyi günaha sürüklemektedir. Bundan ötürü gözlerin muhafaza edilmesi birçok hata ve yanlışla mani olmaktadır.

Bu hususta müellifimiz gözlerini haramdan sakındıran ve koruyan kimselerin şu faydalara hâsıl olacağını şöyle sıralamaktadır;

a. Bakmamak, haram olan şeylere düşmeyi engellemektedir.⁴³⁹ Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır; “(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle.”⁴⁴⁰ Peygamber Efendimiz (s.a.v) ise şöyle buyurmaktadır; “Gözler de zina eder.”⁴⁴¹ Müellifimiz, harama bakmamanın günaha mani olduğunu belirtmektedir. Bu sözüne binaen diyebiliriz ki gözler, kalbe ve zihne açılan pencerelerdir. Bu pencerelerden nur, ilim, irfan ve marifet gibi manevi şeyler onlara iliştiğinde kalp ve zihinde onlarla şekillenmekte ve nurlanmaktadır. Aynı şekilde bu pencerelerden pis, habis, kerih şeyler onlara ulaştığında kalp ve zihin kirlenmektedir. Bundan ötürü Allah (c.c) ve Resulü gözlere dikkat çekerek onların muhafaza edilmesi gerektiğini emretmişlerdir. Zira gözler, zihne ve kalbe açıldıkları için haram olan şeyleri müşahade ettikleri vakit bu o kimselerin zihninde depolanmaktadır. Zihinde yer alan bu haramların şehveti tahrik etmesinin yanı sıra daha sonra yapılan ibadet ve taatler de insanın aklına gelerek yapılan ibadetlerden lezzet alınmasına mani olmaktadır. İnsanın maneviyatını doğrudan etkiledikleri için gözlerin mutlak manada haram olana karşı korunması gerektiğini müellifimiz ifade etmektedir.

⁴³⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 14.

⁴⁴⁰ Nûr 24/30.

⁴⁴¹ Buhârî, “İsti'zân” 12; Müslim, “Kader” 20.

b. Gözler; kalbe, Allah (c.c) ve onun sevdiklerine karşı bir yakınlık ve ünsiyeti miras bırakırlar. Gözleri haram ve yanlış olan şeylerden koruduğumuzda (kulağa kötü) fısıltılar ve vesveseler gelmemekte bu sayede kalbe hiçbir kötü şey ulaşmaktadır. Muhakkak ki gözler⁴⁴² kişi ile Rabbi arasında vahşi ve tehlikeli birtakım şahitlikleri miras bırakmaktadırlar.⁴⁴³ Bu bağlamda diyebiliriz ki gözlerin haramdan muhafaza edilmesi diğer organların da haramdan muhafaza edilmesi demektir. Örneğin gözlerin şahit olmadığı bir duruma el ve ayaklar intikal ederek harama bulaşamamakta, gözlerin görmediğini zihin tahayyül edememektedir. Aslında her şey bakmakla başlamaktadır. Bakmak zihinde günaha karşı risk oluşturmakta, risk düşüncenin oluşmasına altyapı hazırlamakta; düşünce, arzu ve hevesi harekete geçirmekte ve netice itibariyle eyleme dönüşerek günahın işlenmesi ile sonuçlanmaktadır.

c. Gümüşhânevî, harama bakıldığında bu durum kalbin zayıflamasına ve hüzünlenmesine; gözleri haram ve yanlış olan şeylere karşı koruduğumuzda bunun kalbe kuvvet ve ferahlık verdiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁴ Nitekim gözlerin, haram olanla meşguliyeti kalbin manevi güç ve kuvvetinin zayıflamasına, ıstırap duymasına neden olmaktadır. Zira kalbin gayesi pak ve temiz olanlarla meşgul halde Allah’a (c.c) vasıl olmaktır. Gözlerin, yasak olan şeylere teveccüh etmesi ona zarar vermektedir. Bu durum aynı zamanda zıtlık ifade etmektedir. Yani gözün haram ve yanlış olan şeylere karşı muhafaza edilmesi kalbin güçlenmesine, ferahlamasına ve manen kuvvetlenmesine vesile olmaktadır.

⁴⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), demektedir ki; *“İnsanın başına gelen hadiselerin genel menşei bakmaktır. Bakış riski doğurur, risk fikri, fikir arzuyu, arzu iradeyi doğurur. Daha sonra bu irade güçlenmekte ve kararlı hale gelerek günaha dönüşmektedir. Daha sonra (o irade kalp) kırıklıklarını ve haklarını miras alır. (İrade bu hale dönüştüğünde) artık (günaha) galip gelemediğini görmekte ve ona sabredememektedir.”* Kalp, boş bir levhadır. Havâtır (düşünceler-akla gelenler) ona kazanmış (nakşedilen) yazıtlardır. Eğer zihin kötü düşüncelerden hali değilse orada fayda veren düşünceler olmamaktadır. Kalp, ilmin, hikmetin ve hidayetin havâtırından hali olursa oraya şeytan gelmektedir (girmektedir). (Faydalı olan düşünceler olmadığı için) şeytan orada boş bir mahal bulmakta ve sahibinin uygun durumuna göre (hevasına) onunla iştigal etmektedir. Denilmektedir ki - *-Ben henüz günaha bulaşmadan günah işleme fikri bana geldi, Ne tesadüftür ki o boş ve sağlamlaştırılmış bir kalp ile rastlaştı--* İnsanların en kâmilî (vaktinin) çoğunu rabbinin rızasına hâsıl olmak için düşünce, fikir ve iradeye ayırmaktadır. İnsanların en nakısı (vaktinin) ekseriyetini düşünce, fikir ve irade olarak şansa-hevaya ayırmaktadır. Havâtır on çeşittir. Onların tamamı nefsin tezkiyesine ve kurtuluşa ulaştırın yola engel teşkil etmektedir. Havâtır meydana geldiğinde hayâ etmek Allah’tandır. Allah, ayet-i kerime’de şöyle buyurmaktadır: *“Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.”* (el-Mümin 40/19).

⁴⁴³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 14.

⁴⁴⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 14.

d. Müellifimiz, nasıl ki gözleri haram olan şeylere çevirdiğimizde kalpte zulmet ve karanlık belirliyorsa; gözleri haram ve yanlış olan şeylere karşı koruduğumuzda da kalpte nurun hâsıl olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁵ Zira haram ve yanlış olan şeylere bakılması, kalbin paslanmasına ve kararmasına neden olmaktadır. Gözlerin helal olan şeylerle iştigal etmesi ise kalpte aydınlığa vesile olmaktadır.

e. Gümüşhânevî, gözleri haramlara karşı muhafaza etmenin kişiye hakiki ve doğru bir feraset kazandırdığını, kişinin bu feraset ile hak ve batılı, doğru ile yanlış ayırt edebildiğini; ne zaman ki kişinin feraseti fazlalaşırsa işte o zaman kişinin Kur'an ve sünnete olan bağlılığının da arttığını ifade etmektedir.⁴⁴⁶ Binaenaleyh diyebiliriz ki feraset, Allah'ın (c.c) mümin kulunun kalbine atmış olduğu bir nurdur. Kul, o nur ile hakkı batıldan, sevabı gûnahtan, doğruyu yanlıştan, faydalı olanı zararlı olandan ayırmaktadır. Gözlerin haramdan muhafaza edilmesi kişinin ferasetini kuvvetlendirmektedir. Zira kalbi aydınlatan ve kuvvetlendiren nurdur. Bu bağlamda ferasetin kuvvetlenmesi nurun güçlenmesi demektir.

Netice itibariyle nasıl ki gözü haram ve yanlış olan şeyler hususunda serbest bırakmak afetlerin, rezilliklerin, fesatlıkların ve zulümlerin artmasına sebep oluyorsa; gözü haramlara karşı korumak ve şehvetlere karşı muhafaza etmek kişi için en büyük faydalardan biri sayılmaktadır.⁴⁴⁷ Nitekim göz, insanın iç âlemine açılan penceredir. İnsan kalbi manen onlar vesilesiyle beslenmektedir. Bundan ötürü onun günahlar ile beslenmesi kalp nurunun zayıflaması ve sönmesi demektir. Çünkü kalp, insanın yolunu açan ve aydınlatan bir nurdur. Onun kararması ise insanın hakikatten sapması ve dalaletle düşmesi manasına gelmektedir.

8.2. Tevbe ve Bu Hususta Bilinmesi Gerekenler

Müellifimizin günahlar dolayısıyla sık sık değindiği tevbe konusuna geçmeden önce bu hususta kısa bir açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Tevbe, tasavvufî hayatın giriş kapısı ve makamların ilkidir.⁴⁴⁸ Manevi hayatın selameti için günahlardan arınmak gerekmektedir. Zira günah, kulu yaratılış

⁴⁴⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 14.

⁴⁴⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 14.

⁴⁴⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 14-15.

⁴⁴⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994, 156.

gayesinden ve Allah-u Teâlâ'dan uzaklaştırmaktadır. Allah (c.c) ile kulun arasının tekrardan iyiye dönmesi tevbe ile başlamaktadır. Bundan ötürü tasavvufta ilk makam tevbe kabul edilmektedir.

Sözlükte tevbe; dönmek ve pişmanlık manalarına gelmekte olup günah işlenmesi neticesinde nedamet duyarak Rabbe yönelme ve kötülükten sıyrılıp Hakk'a teveccüh etmek demektir.⁴⁴⁹ Tevbe-i nasûh ise bir daha eski hale dönmemek üzere yapılan samimi tevbe manasına gelmektedir.⁴⁵⁰

İnsanlar bulunmuş oldukları manevi derecelere göre makam ve mevkiye sahip olmaktadır. Bu bağlamda tevbe kişinin manevi derecesine göre üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar;

1. Avâmın tevbesi,
2. Havâssın tevbesi,
3. Hassu'l-havâssın tevbesi şeklindedir.

Avâmın yapmış olduğu tevbe, işlemiş olduğu günahlardan rücû ederek Allah'a (c.c) teveccüh etmesidir. Havâssın tevbesi, kulun Rabbinden bîhaber olduğu, gâfil bir şekilde Allah-u Teâlâ'dan gayrı geçen zamandan ötürü yaptığı tevbedir. Hassu'l-havâssın tevbesi ise iyilik ve güzelliklerin bir an bile olsun terk edilmiş olmasından dolayı yapmış olduğu tevbedir.⁴⁵¹

Nişâbur sûfilerinden olan Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015) tevbeyi; tevbe, inâbe ve evbe olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Tevbe, azap korkusuyla yapılan; inâbe, sevap arzusundan ötürü gerçekleştirilen; evbe, sadece Allah'ın (c.c) hoşnutluğunu kazanma arzusu için ifa edilendir şeklinde açıklamaktadır.⁴⁵² Bu bağlamda tevbe, kulun belli bir idrake eriştiğinin göstergesidir. Kişi yapmış olduğu hatanın şuurunda olup, onu Allah'a (c.c) itiraf etmekte, bundan pişmanlık duymakta ve ona sığınmaktadır. Nitekim Allah (c.c), tevbe kapsını her daim açık bırakmıştır. Zira o, merhametli ve tevbeleri kabul edendir.⁴⁵³ Bu hususta Peygamber Efendimiz de (s.a.v)

⁴⁴⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 355.

⁴⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 356.

⁴⁵¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 158.

⁴⁵² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 158.

⁴⁵³ et-Tevbe, 9/104.

şöyle buyurmaktadır; “*Günahından tam olarak dönüp tevbe eden, onu hiç işlememiş gibidir.*”⁴⁵⁴

Ehl-i sünnet âlimlerine göre tevbenin şartı üçtür. Bunlar; geçmiş günahlardan pişmanlık duymak, hali hazırdaki günahı terk etmek ve gelecekte günah işlememeye azmetmek şeklindedir.⁴⁵⁵ Müellifimiz, tasavvufî makamların ilki kabul edilen tevbe hususunda bilinmesi gerekenleri şöyle sıralamaktadır:

I. Eğer kişi Allah (c.c) dışında başka bir kimsenin hakkına girmemiş ve başkasına herhangi bir borcu yoksa onun yapması gereken istiğfar edip nasûh bir tevbe ile rabbine rücû etmesi olacaktır.⁴⁵⁶

Binaenaleyh İslam da genel itibariyle haklar iki kısma ayrılmaktadır. Bu husus direkt Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle beraber hadislerde çokça yer almaktadır. İnsanın, kendini yaratan Rabbine karşı edinmiş/yüklenmiş olduğu birtakım haklar vardır. Kul, bunları yerine getirmekle mükelleftir. Genel itibariyle bunlar itaat ve ibadet şeklinde özetlenmektedir.⁴⁵⁷ Allah'ın (c.c) inkâr edilmesi, ona şirk koşulması, emir ve yasaklarına riayet edilmemesi bu hakların ihlal edilmesi manasına gelmektedir. O halde kul, diğer insanlardan herhangi bir kimsenin hakkını ihlal etmemişse ve sadece Allah'a (c.c) karşı sorumlu olduğu hukukullah'ı ihlal ve ihmâl etmişse o kimsenin yapması gereken, istiğfar ederek bir daha yapmamak üzere nasûh bir tevbe ile Allah'a (c.c) teveccüh etmesi ve ondan af dilemesi olmalıdır.

II. Eğer kişi itaat ve ibadetinde Allah'a (c.c) borçlu durumdaysa o halde onun yapması gereken Allah-u Teâlâ'ya tevbe ve istiğfar ederek o borcun keffaretini ödemek olacaktır.⁴⁵⁸

Bu hususta şunu ifade edebiliriz. Kul, Allah'a (c.c) itaat ve ibadet etmekle mükelleftir.⁴⁵⁹ O yerine getirmekle sorumlu olduğu ibadetlerde ihmalkârlık yaptığı

⁴⁵⁴ İbn Mâce, “Zühd” 30; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2011, 10/150.

⁴⁵⁵ Detaylı bilgi için bakınız: Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, Mısır: y.y., 1328, 173.

⁴⁵⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 15.

⁴⁵⁷ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992 “Libas”, 77/101 VII/68; “Cihad”, 56/46 III/216; “İsti'zan”, 79/30 VII/137; “Rikak”, 81/37, VII/189; “Tevhid”, 97/1, VIII/163-165; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b el-Haccac, *Sahihi Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “İman”, 1/48,49,50 I/58-59; İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbni Mâce*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “Zühd”, 37/35, II/1435-1436; Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “İman”, 38/18, V/26-27.

⁴⁵⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 15.

⁴⁵⁹ ez-Zariyât 51/56.

zaman ihlâs üzere Allah’a (c.c) yönelmeli ve ihmal etmiş olduğu ibadetlerini kaza-kefaretiini ödeyerek ona tevbe-istiğfar etmelidir.

III. Eğer bir kimse Allah’ın (c.c) yaratmış olduğu mükelleften birinin hakkına girmiş ise bu durumda o kimseden özür dilemesi, ondan hakkını helal etmesi için ricada bulunması, girmiş olduğu o hakkı telafi ederek yeniden eda etmesi ve aralarında sulh yaparak, tevbe ve istiğfar ile Allah’a (c.c) yönelmesi gerekmektedir.⁴⁶⁰

Bu bağlam da insan sosyal bir varlık olması hasebiyle diğer insanlarla sürekli ilişki içerisinde olmaktadır. Aralarındaki muâmelât çerçevesinde kimi zaman birtakım hak ihmalleri ortaya çıkabilmektedir. Kul, Allah’a (c.c) yönelmeye niyet etmiş ve bu yola teveccüh etmişse hakkını ihmal ve ihlal etmiş olduğu kimseden özür dilemesi ve ondan helallik istemesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra ihlal etmiş olduğu o hakkı, hak sahibine teslim etmesi ve aralarında sulh yapmaları gerekmektedir. Kul, bunları eda ettikten sonra samimi bir şekilde tevbe ile Allah’a (c.c) yönelmelidir.

IV. Eğer bir kimse henüz mükellef olmayan çocuk veyahut hayvanların hakkına girmiş olursa o kimsenin yapması gereken; o hakkı telafi etmek suretiyle yeniden eda etmek, Allah-u Teâlâ’dan affını dileyerek ona yönelmek olmalıdır.⁴⁶¹ Nitekim bir kimse henüz mükellef olmayan bir çocuğun veya gayri âkil olan hayvanların hakkına girmişse, o kimse ihlal etmiş olduğu hakları eda ettikten sonra tevbe etmelidir.

V. Eğer bir kimse mükellef olan mümin bir kimsenin hakkına girmiş ve o kimse ölmüş veya kayıp olmuşsa bu durumda yapılması gereken o kimselerin hayrına bir şeyler yapmak ve Allah’ın (c.c) hoşnutluğunu ümit ederek rica, tevbe ve istiğfar ile Rabbine dönmek olmalıdır.⁴⁶² Bu bağlamda bir kimse din kardeşinin hakkına girmiş ve o kimsede ölmüş ya da kaybolmuşsa onun hakkını teslim etmek adına o kimse için infakta bulunulmalı ve tevbe edilmelidir.

VI. Eğer bir kimse mükellef olan veyahut henüz mükellef olmayan kâfir bir kimsenin hakkına girmiş ve o kimseler kayıp ya da ölmüşlerse bu durumda onun yapması gereken Allah’ın (c.c) hoşnutluğunu ümit edip bu durumu üstlenerek, rica ile Allah’a (c.c) tevbe ve istiğfar etmek olmalıdır.⁴⁶³ Hakkı ihlal edilen kimse kâfir ise bu

⁴⁶⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 15.

⁴⁶¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 15.

⁴⁶² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 15.

⁴⁶³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 15.

durumda ihlal eden kişi istiğfar ve rica ile Allah’a (c.c) yönelmeli ve ondan af dilenmelidir.

Gümüşhânevî, günahlardan kurtulup kurtuluşa ermenin en hızlı yolunun; muhabbet ve aşk ile Allah’a (c.c) ve onun cemaline yönelmek, istiğfar başta olmak üzere ibadetlerle meşguliyeti çoğaltmak, cehennem ve ölümü tefekkür etmek, gündüzleri ve gece yarılarında sonra imanını kuvvetlendirecek ibadetlerle meşgul olmak, Allah’ın (c.c) yarattıklarına karşı merhametli olmak, her şeye hüsn-ü zan ile yaklaşmak, şer işlerden kaçınmak, kötü fikirlere, şehvete ve kırgınlığa karşı sabırlı olmak ile mümkün olacağını belirtmektedir.⁴⁶⁴

Müellifimiz, tevbe hususunda dikkat edilmesi gerekenleri sıraladıktan sonra günahlardan kurtuluşun en süratli yollarını açıklamaktadır. Bunlar muhabbetullah ve cemâlullah’a aşk ile bağlanmaktır. Onun bahsettiği aşk, Allah (c.c) sevgisinin insana tam anlamıyla hükmetmesi, hükmü altına almasıdır. Muhabbetullah ise kötü huylardan arınmak, temiz ve güzel huylarla donanarak sevgiliye layık olmaya çalışmak ve ona yaklaşmak manasındadır.⁴⁶⁵ Nitekim kulun kalbindeki Allah (c.c) aşkı, sarmaşık misali orayı tamamen sarmalı ve ona hükmetmelidir. Zira Allah (c.c) aşkı, kalben ve zihnen insanın bütün benliğini kaplamalıdır. İşte bu olduğu zaman kul, her şeye sevgi ile bakmakta, her şeyi muhabbet ile görmekte ve her şeyden ibret almaktadır.

Bunun yanı sıra kişinin Peygamber Efendimizin (s.a.v) yaptığı gibi bolca istiğfar etmesi,⁴⁶⁶ farz ibadetleriyle beraber sünnet ve nafile ibadetleri çoğaltması, cehennemi ve ondaki azabı tefekkür etmesi, ölümü, kabri ve orada yaşananları düşünmesi de bu hususta faydalı olmaktadır.⁴⁶⁷ Bütün bunlarla beraber kişinin sürekli ibadetlerle meşgul olması, sürekli Allah (c.c) ile beraber olması demektir. Sürekli Allah (c.c) ile olan kimsenin ise günaha bulaşması ve günah üzere durması mümkün değildir. Yaratılana karşı merhametli olunması, hüsn-ü zan üzere hareket edilmesi de günahlardan kurtulmak için bir yol sayılmaktadır. Bununla beraber kişinin nefesine

⁴⁶⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 15-16.

⁴⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 48-49.

⁴⁶⁶ “*Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla Allah’tan beni bağışlamasını diler, tevbe ederim.*” (Buhârî, Daavât 3); “*Ey insanlar! Allah’a tevbe edip ondan af dileyiniz. Zira ben ona günde yüz defa tevbe ederim.*” (Müslim, “Zikir” 42).

⁴⁶⁷ “*Bütün zevkleri kökünden yok eden ölümü çokça hatırlayınız!*” (Tirmizî, “Kıyâmet”, 26).

hâkim olması, arzu, istek ve şehvete karşı sabretmesi gûnahtan kurtulma yollarındandır.

8.3. Muhabbet ve Çeşitleri

Müellifimiz günahlardan kurtulmanın en hızlı yollarından birinin muhabbet olduğunu ifade etmektedir. Onun bu husustaki düşüncelerine geçmeden önce muhabbet konusunda kısaca bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Sözlükte muhabbet; **حُب** kökünden isim olup bir şeyi sevmek, arzulamak ve istemek manasına gelmektedir. Istılahta ise kişinin iyi olduğunu bildiği ve zannettiği şeyi istemesi anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶⁸ Muhabbet kavramı tasavvufta; Allah'ın (c.c) kulunu, kulun da Allah'ı (c.c) sevmesi, onu veli ve ahbab edinmesi manasına gelmektedir.⁴⁶⁹

Başka bir ifadeyle muhabbet, içinde su bulunan kap manasında olup “hubb” kökünden gelmektedir. Zira kap, içine konulan şeyi tutmakta ve dolu olduğu vakit başka bir şeyi içine almamaktadır. Kalp, muhabbetullahla dolduğu zaman oraya sevgiliden başkası sığmamaktadır. Muhabbet, sevgiliyi görme heyecanı ve susuzluğu içinde bulunan bir kimsenin kalbinin coşması ve kendinden geçmesidir.⁴⁷⁰

Gümüşhânevî, muhabbetin dört çeşidi olduğunu söylemekte ve onları şöyle sıralamaktadır.⁴⁷¹

1. Allah'a (c.c) karşı muhabbet beslemek: Ancak Allah'a (c.c) duyulan muhabbet tek başına maddi ve manevi düşmanlardan kurtuluş, başarı ve sevaba nail olmak için yeterli değildir. Zira müşrik ve kâfirler de Allah'ı (c.c) sevmektedirler.⁴⁷² Bu bağlam da diyebiliriz ki kâfir ve müşrik kimseler de Allah-u Teâlâ'yı sevmektedirler. Bundan ötürü mümin kimse eğer Allah'ı (c.c) seviyorsa bunun birtakım işaretleri olmalıdır. Bu işaretler başta Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına riayet etmek ve Allah Resulünün çizmiş olduğu çizgide bir hayat yaşamaktan geçmektedir.

⁴⁶⁸ Süleyman Uludağ, “Muhabbet” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2020, 30/384-386.

⁴⁶⁹ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 108.

⁴⁷⁰ Mikail Dumlu, *Tasavvufi Düşüncede Muhabbet*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002, 1.

⁴⁷¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 16.

⁴⁷² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 16.

2. Allah'ın (c.c) sevmiş olduğu kişi ve şeylere duyulan muhabbet: İnsan, bu muhabbet sayesinde küfürden çıkarak İslam dairesine girer. İnsanların Allah-u Teâlâ'ya karşı en sevimli geleni ve imanen en kuvvetlisi bu muhabbet çeşidine sahip olanlardır. Nitekim bu muhabbet türünde güçlü ve şiddetli bir bağ bulunmaktadır.⁴⁷³

Binaenaleyh diyebiliriz ki Allah'ın (c.c) sevmiş olduğu kişileri sevmek muhabbet türlerinden biri sayılmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu hususta şöyle buyurmaktadır; *“Kişi sevdiği ile beraberdir.”*⁴⁷⁴ Zira insanın sırf salahiyetlerinden ötürü veli, sıddık, şehit, nebi ve benzeri kimselere duymuş olduğu sevgi bu kapsama girmektedir. Bir kimsenin salih kimselerle beraber olması o kimsenin amel ve davranışlarına tesir etmektedir. Bu durum dumanlı bir ortamda bulunan kimsenin üzerine pis duman kokusunun; temiz ve güzel kokan bir bahçede bulunan kimsenin güzel kokmasına benzemektedir.

3. Allah (c.c) için muhabbet duymak: Bu muhabbet türü Allah (c.c) için muhabbet gerektirecek şeylere karşı muhabbet beslemek anlamına gelmektedir. Bu muhabbet türü Allah'ın (c.c) sevmediklerine karşı muhabbeti devam ettirmemek ve Allah'tan dolayı bazı şeyleri sevmek demektir.⁴⁷⁵ Allah (c.c) için sevmek muhabbet türlerinden biridir. Yunus Emre'nin de ifade ettiği üzere; *“Yaratılanı severiz yaratandan ötürü”* ilkesine göre hareket etmeyi ifade etmektedir.

4. Allah (c.c) ile beraber olan muhabbet: Bu muhabbet Allah'tan dolayı yapılan muhabbet çeşididir. Zira hiçbir şey yoktur ki Allah'la (c.c) beraber daha sevimli ve daha güzel olmasın. Ancak bazı kimseler Allah (c.c) dışında olan şeylere de meyletmektedirler. Bu ise susuzluktan kırılan bir kimsenin suya tamah etmesi, uykusuz olan bir kimsenin uyumak istemesi, kişinin eşine, çocuklarına ve benzeri şeylere muhabbet beslemesi gibi olup bunlar tabii muhabbet olarak kabul edilmektedir.⁴⁷⁶

Bu bağlam da diyebiliriz ki bir şeyi Allah'tan dolayı sevmek, Allah'ın (c.c) onda yer almasından ötürü sevmek demektir. Allah (c.c), sıfatlarıyla bir şeye tecelli ettiği zaman o şey daha mükemmel, daha temiz, daha güzel ve daha sevimli hale

⁴⁷³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 16.

⁴⁷⁴ Buhârî, “Edeb”, 96; Müslîm, “Birr”, 165.

⁴⁷⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 16.

⁴⁷⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 16.

gelmektedir. Bundan ötürü Allah'ın (c.c) yer almış olduğu şeylerde, o kimselere veya şeylere teveccüh daha fazla olmaktadır. İnsanların salih kimselere muhabbet beslemesi ve doğanın harikulade yaratılışına yönelmesi Allah'ın (c.c) orada ve o kimselerle beraber olmasından kaynaklandığını söylememiz mümkündür.

Kişinin insanlığının gereği olarak bazı şeyleri istemesi, arzulaması ve onlara karşı muhabbet beslemesi doğaldır. Bir kimsenin ailesine, eşine ve çocuklarına muhabbet beslemesi, acıktığında yemek istemesi, üşüdüğünde ısınmak istemesi veya maişetini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için parayı arzulaması doğal sevgiden sayılmaktadır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki bunlara kendimizi kaptırmamamız, Allah'ı (c.c) zikretme ve ona muhabbet beslemekten geri kalmamamız gerekmektedir. Aksi takdirde pişmanlık duyan kimselerden oluruz. Allah (c.c), âyet-i kerîme'de şöyle buyurmaktadır; *“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın.”*⁴⁷⁷ Diğer bir âyet-i kerîme'de Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır; *“Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymalarına izin vermez.”*⁴⁷⁸ Başka bir âyet-i kerîme'de ise Allah (c.c), *“Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir”*⁴⁷⁹ buyurmaktadır.⁴⁸⁰

Müellifimiz; dostluğun, muhabbetin kemalatını ve nihayetini ihtiva ettiğini, seven kimsenin kalbinde sevilen şeyin değiştirilme çabası ve gayreti olmadığını, bu halin ise en yüksek mertebe ve sahih bir muhabbet olduğunu, sahibini dünya ve ahirette fayda sağlayacak şeylere çağırdığını ve bunun mutluluğun başlangıcı olduğunu belirtmektedir.⁴⁸¹

Binaenaleyh diyebiliriz ki insanı yaratan Allah (c.c) olması hasebiyle onun duygu ve hislerinde Allah'a (c.c) muhabbet yer almaktadır. Bu muhabbet onun yaratılışında bulunan ve Rabbine işaret eden bir alâmettir. Bundan ötürü bu şuurda olan kimse onu yok sayma ve değiştirme eğiliminde bulunmamaktadır. Nitekim bu

⁴⁷⁷ el- Münâfikûn 63/9.

⁴⁷⁸ Nûr 24/37.

⁴⁷⁹ el-Enfâl 8/28.

⁴⁸⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 17.

⁴⁸¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 17.

bilinçte olmak muhabbetin başlangıcı ve saadetin temeli sayılmaktadır. Çünkü sahih olan bu muhabbet kişiyi mahbubun sevdiği ve hoşnut olduğu şeylere çağırmaktadır.

Gümüşhânevî, sahte sevgi ve muhabbetin sahibini dünya ve ahirette zarar verecek olan şeylere sevk ettiğini, bunun ise kötülüğün, şekâvetin yeri ve makamı olduğunu belirtmektedir.⁴⁸²

Zira her şey zıddıyla kaimdir. Müellifimiz de bu bağlamda sahih muhabbeti verdikten sonra sahte muhabbete değinmektedir. Sahte muhabbet ise kişinin dünya meşgalesine dalarak Rabbini unutmasına sebep olan ve ona iki dünyada da zarar verendir. İşte bu muhabbet türü kötü şeylerin, yalan ve yapmacıkların, habis ve pis olanların mahallidir. Bir kimse buna dâhil olduğu zaman dünya ve ahirette zarar görmektedir.

Gümüşhânevî, akl-ı selîmi; kendisine zarar verecek ve sıkıntıya sokacak olan sevgi ve muhabbete yönelmeyen, onu tercih etmeyen akıl olarak tanımlamakta; aklın, kötü ve zararlı olan muhabbeti seçmesi ancak zulüm ve cehaletten kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra nefsin, kendisine zarar veren ve kendisine faydası olmayan şeylere yönelmeyi heves ettiğini, bunun ise hevasına tabi olan kimselerin hali olduğunu belirtmektedir.⁴⁸³

Bu hususta diyebiliriz ki Allah (c.c), diğer varlıklardan farklı olarak insana akıl nimetini vermiştir. İnsan, bu haliyle diğer canlılardan ayrılmakta ve yüksek bir mertebede yer almaktadır. Kişi, akıl nimeti vesilesiyle doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden, hayrı şerden, güzeli çirkinden ve hakkı batıldan ayırt etmektedir. Ancak bu durum Kur'an'ın da defaatle vurgu yapmış olduğu aklını kullanan, düşünen ve ibret alan kimseler için geçerlidir. Zira bahsedilen akıl, belli bir şuura erişmiş olan akıldır. Bu şuura ermiş olan akıl, kendisini muhabbetten mahrum bırakacak şeylere yönelmemekte, sahibini dünya ve ahirette zora sokmamakta ve ona zarar vermemektedir. Ancak akıl yine de zararlı ve kötü olana teveccüh ediyorsa bu ancak cehaletten kaynaklanmaktadır. Nitekim belli bir ilmî müktesebata erişmiş olan aklın zararlı olana yönelmesi mümkün değildir. Nefis ise kötü şeylerin mahalli olması hasebiyle sürekli zararlı olana yönelmektedir. Bu durum ona tatlı ve hoş gelmektedir.

⁴⁸² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 17.

⁴⁸³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 17.

Ancak bu hal hem onu hem de sahibini dünya ve ahirette zora sokmakta ve zarar vermektedir. Müellifimize göre bu hal nefesine, hevasına, arzu ve isteklerine tabi olan kimselerin halidir.

Gümüşhânevî, sahte sevgi ve sûrî (şehevî) muhabbette şimdi ve geleceğe hitap eden fesatlıklar bulunduğunu, sahte muhabbetin kalbi bozduğunu ve kalbin ifsat olması durumunda ise insanın irade, fiil ve kemâlâtının da bozulacağını belirtmektedir.⁴⁸⁴ Müellifimiz, hastalık olarak tarif ettiği bu durumun iki taifeden kaynaklandığını, onların ise gılman (livâta) ve kadınlar olduğunu ifade etmektedir. O, bu hastalığı doktorların üstesinden gelemediği, bu hususta aciz kaldığı ve kişiyi cehenneme düşmesin diye etrafında pervane misali çabalamalarına rağmen kurtarmanın zor olduğu bir hastalık olduğunu, bu hastalığın kişinin küfre düşmesine bile sebep olacak bir hal olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁵

Bu bağlamda diyebiliriz ki kalp, insanın maddî ve mânevî bütünlüğünü sağlayan en önemli organlardandır. Maddî anlamda bir uzuv olan kalbin bozulması, vücut bütünlüğünün bozulması demektir. Mânevî anlamda Allah'ın tecelli etmiş olduğu kalp, hastalandığı vakit o ifsat ve tahrif olmakta, kişinin iradesini bozmakta, düşüncelerini değiştirmekte ve manevi bütünlüğünü bozmaktadır. Nitekim insanın maddi yapısı bütünlük arz ettiği gibi manevi yapısı da bütünlük arz etmektedir. Onun manevi yapısı kalp, nefis, ruh ve akıldan teşekkül etmektedir.⁴⁸⁶ Bunlardan herhangi birinin ifsat olması insandaki maddi-manevi bütünlüğü bozduğu için onun irade ve düşüncesinin tahrif olunması ile sonuçlanmaktadır.

Gümüşhânevî, bütün bunları bir hastalık olarak tanımlamakta ve iki şeye bağlamaktadır. Birincisi gılman/oğlancılık/livâta'dır. Livâta; erkek erkeğe veya kadın kadına yaşanan cinsi münasebet demektir.⁴⁸⁷ Günümüzde her ne kadar bazı kesimler bunun fitrattan geldiğini iddia etse de Kur'an-ı Kerim'de açıkça insanın kadın ver erkek olmak üzere iki cins şeklinde yaratıldığı ifade edilmektedir.⁴⁸⁸ Bundan dolayıdır ki müellifimiz, gılmanı sapkın bir hastalık olarak görmekte ve insanın maneviyatını tahrif eden bir etken olarak ifade etmektedir. Nitekim Allah (c.c), birçok ayette livatayı

⁴⁸⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 18.

⁴⁸⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 18.

⁴⁸⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 306

⁴⁸⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Livata" 27/198-200.

⁴⁸⁸ el-Hucurat 49/13.

bir sapkınlık olarak tarif etmekte ve Lût kavminin bu günah sebebiyle helak olduğunu bildirmektedir.⁴⁸⁹ Aynı şekilde Peygamber Efendimiz de (s.a.v) livâta yapan kişilerin Allah'ın (c.c) rahmetine nail olamayacağı ve o kimselerin lanetleneceğini haber vermektedir.⁴⁹⁰

Müellifimiz, insanın kalbini ifsat eden diğer bir hastalığın kadınlar olduğunu söylemektedir. Ancak bu bütün kadınların fitne ve fesada yol açarak kişi ve toplumu tahrif ettiği manasına gelmemektedir. Onun kastı bazı kimselerin kadınlığını kullanarak manevi güç ve iradesi zayıf kimseleri çabuk etkilemeleri ve onları günaha sürükleyerek kalplerini ifsat etmeleri şeklinde anlamamız daha isabetli olacaktır. Nitekim kadın ve erkek birbirlerine meyleden cinslerdir. Bu helal dairesi içerisinde olduğunda bir problem teşkil etmemektedir. Ancak bu birliktelik dini emir ve yasakların haricinde meydana geldiğinde kişilerin kendi ahlaki ve dini inancını tahrif etmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal ahlakın bozulmasına, toplumsal güven ve hayânın tahrif edilmesine ve neslin ifsat olmasına neden olmaktadır. Bundan ötürü müellifimiz, bunu bir hastalık olarak görmektedir. Bu bağlamda Allah ve resulü, bu ve buna benzer hususlarda insanları şeytanın vesveselerine ve nefsin arzularına karşı korumak için ayeti kerime⁴⁹¹ ve hadisi şeriflerde⁴⁹² çeşitli uyarılarda bulunmuşlardır.

Gümüşhânevî, bir kimsenin Allah'a (c.c) duyduğu muhabbet ve sevgi gibi ona eş bir sevgi ile başka bir şeyi severse ve bu duyulan muhabbet onun kalbinde Allah'a (c.c) olan muhabbetten daha büyük olursa o kimse tevbe etmediği sürece bu muhabbetin ona herhangi bir fayda sağlamayacağını belirtmektedir.⁴⁹³

Bu hususta diyebiliriz ki imanın en sağlam olanı bir şeyi Allah (c.c) için sevmek ve bir şeye Allah (c.c) için buğz etmek şeklindedir. Bütün fiil ve eylemlerde

⁴⁸⁹ el-A'râf 7/80-84; Hûd 11/78-83; el-Enbiyâ 21/74; eş-Şûarâ 26/161-175; en-Neml 27/54; el-Ankebût 29/28-35.

⁴⁹⁰ Tirmizî, "Raâ", 12; *Müsned*, I/317.

⁴⁹¹ Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihtir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır. Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynet (yer)lerini göstermesinler. (en-Nur 24/30-31).

⁴⁹² "Dünyaya aldanmaktan sakının. Kadınlara kapılmaktan korunun. Çünkü İsrail oğullarında ilk fitne kadınlar yüzünden çıkmıştır." (Müslim, "Zikir" 99; Tirmizî, "Fiten" 26; İbni Mâce, "Fiten" 19) "Dikkat edin! Bir erkek yabancı bir kadınla baş başa kaldığında, muhakkak üçüncüsü şeytandır." (Tirmizî, "Rada" 16) "Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne sebebi bırakmadım." (Buhârî "Nikâh" 17; Müslim "Zikir" 97 98. Ayrıca bkz. Tirmizî "Edeb" 31; İbni Mâce "Fiten" 31).

⁴⁹³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 18.

olduğu gibi sevgide de Allah'a (c.c) ortak koştak veya herhangi bir şeyi Allah'tan daha çok sevmek yerilmiş ve kabul edilmemiştir. Bu durum âyette de ifade edilmektedir.⁴⁹⁴ Ancak insanın Allah (c.c) haricindeki birtakım şeylere ve kimselere muhabbet duyması ise son derece doğaldır. Örneğin insanın evini, ailesini, vatanını ve sahip olduğu eşyaları sevmesi, onlara değer vermesi tabii bir şeydir. Fakat bu dünyevi sevgi o kimsenin kalbinde yer edindiğinde ve Allah'ı (c.c) seviyormuşçasına o şeyler sevildiğinde bu problem teşkil etmektedir. Zira sevmeye ve muhabbet duyulmaya en layık olan her şeyin yaratıcısı⁴⁹⁵ ve sonsuz kudret sahibi⁴⁹⁶ olan Allah'tır. Nitekim Allah (c.c) dışındakilere duyulan sevgi, Allah (c.c) sevgisini geçtiği zaman kul, tevbe edip bu hareketini izale etmezse bu muhabbet o kimseye hiçbir fayda sağlamamaktadır.

Müellifimiz, Allah-u Teâlâ'nın muhabbetinin yanı sıra başka birisini de seven kişinin halini şöyle değerlendirmektedir; âşık olan kimse, âşık olduğu şeyin rızasını Rabbinin rızasının önüne geçirirse sevdiği şeyin hak ve hukukunu Rabbinin hak ve hukukuna tercih etmiştir. Dolayısıyla Rabbine karşı itaatini terk etmiştir.⁴⁹⁷

Bu hususta diyebiliriz ki kişinin aynı anda iki şeye sevgi beslemesinin ve bu sevginin Allah'a (c.c) duymuş olduğu muhabbetten daha fazla olduğunu gösteren birtakım işaretler bulunmaktadır. Bir kimse muhabbet beslemiş olduğu şeyin hoşnutluğunu Allah'ın (c.c) hoşnutluğundan üstün tutuyorsa, Rabbinin emir ve yasaklarını, muhabbet etmiş olduğu şeye tercih etmiyorsa ve bu hal onun Rabbine karşı itaat ve ibadetine engel teşkil ediyorsa, bu demektir ki o kişi sevgi ve muhabbet beslemiş olduğu şeyi Rabbine yeğlemektedir.

Müellifimiz, kişinin sevdiği şeyin hakkını Rabbinin hakkının üstünde görmesi, sevdiği şeyin rızasını Rabbinin rızasının üstünde tutması, sevdiği şeye karşı gücü nispetinde en güzel şekilde çaba gösterip Rabbine karşı sıradan bir gayret göstermesi ve sevdiği şeye karşı çaba göstermek suretiyle elinden geleni yapma gayreti içerisinde

⁴⁹⁴ "Öyle insanlar vardır ki Allah'tan başkasını Allah'a denk tutar, tıpkı Allah'ı severcesine onları severler. Müminlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir. O, böyle yaparak kendilerine zulmedenler, azabı gördükleri zaman anlayacakları gibi, bütün kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a ait olup, Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu, keşke şimdiden bilselerdi!" (el-Bakara, 2/165)

⁴⁹⁵ el-Haşr 59/24.

⁴⁹⁶ en-Nahl 16/70.

⁴⁹⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 18.

olup onun sıkıntı ve rahatsızlıklarının üstesinden gelmeye çalışması ile ona itaat etme girişiminde bulunarak yine ona yakınlaşma çabasını Rabbine olan itaat, gayret ve çabaya tercih etmesinin bu alâmetlerden olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁸ Nitekim kul, sevmiş olduğu şeyin veya kimsenin rızasına nail olmak için elinden gelen bütün gayret ve çabayı gösterip Rabbinin rızasına karşı sıradan bir tavır takınıyorsa bu durum o kimsenin Allah (c.c) dışındaki şeye daha fazla muhabbet beslediğine işaret etmektedir.

Gümüşhânevî, bu durumun sahte âşıkların teemmül ettiği bir hal olduğunu, bu halin zamanımız âşıklarının ekseriyetinin durumu olduğunu, bir kimsenin sevdiği şeye ulaşması Rabbinin rahmetinden daha lezzetli geldiği gibi belki de aşığın sevdiği şeye ulaşması Rabbinin tevhidinden o kimseye daha sevimli gelmekte olabileceğini belirtmektedir.⁴⁹⁹

Binaenaleyh diyebiliriz ki müellifimiz, bu sahte ve yalan aşka, sahte âşıkların teveccüh ettiğini ifade etmekte ve zamanındaki âşıkların çoğunun durumunun bu olduğunu aktarmaktadır. Aslında bu durum her dönem ve çağın kendine has problemlerinin olduğuna işaret etmektedir. O, bu itirafı yaşamış olduğu devirdeki insanların hakiki aşktan ziyade yalan ve sahte aşka teveccüh ettiğini, bu halin ise insanların ekseriyetine tekabül ettiğini göz önüne sermektedir. Nitekim insanın en büyük düşmanı olan nefis ve şeytan yalan, yanlış ve günahları insana süslü göstermekte ve bu sayede insanı saptırmaktadırlar. Bundan dolayı maneviyatı zayıf olan kimselerin dünya ve dünyevî şeylere muhabbet beslemesi ve onları Allah'ın (c.c) muhabbetinden üstün tutması, onlardan lezzet ve haz alması nefsin ve şeytanın hilelerinden gelmektedir. Günaha bulaşan kimselerin kalp gözleri ve ferasetleri kapandığı için fani şeylere duydukları aşk ve muhabbet tevhid aşkının önüne geçebilmekte ve yapılanlar nefsin arzularıyla örtüştüğü için ondan lezzet alabilmektedirler.

Gümüşhânevî, böyle bir durumda yapılması gerekenin şu dua ile Allah'a (c.c) sığınmak olduğunu ifade etmektedir. *“Ey Rabbimiz! Hainlikten, heva ve hevese tabi olmaktan, azgınlıktan, senden başkasına olan yoğun aşk ve muhabbetten, kalbinde*

⁴⁹⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 18.

⁴⁹⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 19.

*sana yer vermeyen sevgiden ve senden başkasına olan yakın muhabbetten sana sığınırız.*⁵⁰⁰

Bu bağlamda diyebiliriz ki kişinin kalbinde hâkimiyet kurması gereken aşk ubudiyettir. O aşk Allah'a (c.c) kâmil bir itaat, karşılıksız sevgi ve doyumsuz bir lezzettir. Bu hal sevilen şeyin tadı ve Allah'a (c.c) gücü nispetinde boyun eğme, ona itaat etme sevgisidir. Allah (c.c) haricinde başka bir şeye duyulan şiddetli aşktan daha kötü bir aşk yoktur. Hakiki aşk, kulun şuurunda kendisini yaratan Rabbinin olması, ilahi tecelliyatın mahalli olan kalpte ubudiyeti hâkim kılmasıdır. İşte bu aşk, Allah'a (c.c) tam bir teslimiyet, koşulsuz bir şekilde yapılan ibadet ve herhangi bir beklentiye girmeden emirlere riayet neticesinde elde edilen doyumsuz sevgi ve lezzetin ta kendisidir. Ancak bu durum kulun Rabbinin emir ve yasaklarına uyma, hak ve hakikate tabi olma ve Resulüne ittiba nispetindedir. Nitekim kulun, manevi derecesine göre duyacağı haz ve tatmış olduğu lezzet farklılık göstermektedir. Zira kalp için kulun Rabbi dışında başka bir şeye muhabbet beslemesi, ona âşık olması ve onun rızası için gayret gösterilmesinden daha şiddetli ve kötü bir hal yoktur. Çünkü kalp, ilahi nura ihtiyaç duymakta ve o nurun kaynağına muhabbet beslemektedir. Bu bağlamda Allah (c.c) dışındakilere duyulan muhabbet, kalbi gıdasız ve nursuz bıraktığından bu hal onun için azap sayılmaktadır.

Gümüşhânevî, bu sahte aşkın seven ve sevilen için zulümden başka bir şey olmadığını, bu yalan aşkın şeriate muhalif olduğunu, kötülüğe ortak olma ve kendi nefsi ile diğer kimselerin nefsine zulmetmede kişiye destek olduğunu belirtmektedir. Nitekim fasit olan bu aşk, muhtevasında çeşitli zulümler barındırmaktadır. Bu durum onu kendi nefsine muhalif kılmakta, onu telef etmekte, çözüm yollarına ters olmaya itmekte, kişiyi kötü ve yanlışlara sevk etmektedir. Bu aşkın aynı şekilde kişiyi dünya, makam, mal ve mülk sevgisi, diğer şehevî şeyler ile şehvet sarhoşluğuna sevk ettiğini ifade etmektedir.⁵⁰¹

8.3.1.1. Aşk ve Çeşitleri

Sözlükte aşk; aşırı sevgi manasında olup maddî ve mânevî şekillerde gerçekleşmektedir. Maddî olan aşk, bir kimsenin herhangi dünyevî bir şeye karşı

⁵⁰⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 19.

⁵⁰¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 19.

beslemiş olduğu muhabbettir. Mânevî aşk ise Allah'a (c.c) duyulan sevgi ve muhabbettir.⁵⁰² Nitekim aşk, muhabbetin ileri derecesi olup kalbi sarmaşık misali sarmaktadır. Bundan ötürü kalp iyi olan aşk ile ihtiva edildiğinde iyiliğe, kötü olan şeylerle kaplandığında pis olana meyletmektedir. Zira kalp, niyetin ve şuurun merkezi olduğundan onun hangi aşka mübtela solduğu son derece önem arz etmektedir.

Müellifimiz, doğal ve sûrî aşkın üç çeşit olduğunu, bunların aşırılığa kaçma ve huzursuzlukla beraber gerçekleştiğini belirtmektedir.⁵⁰³

1. Makbul kabul edilen aşk: Bu aşk türü bir kimsenin eşine veyahut cariyesine duyduğu muhabbettir. Bunda da birçok fayda bulunmaktadır. Bu şekilde kişinin gözü ve kalbi ehli dışındaki kimselere kaymamaktadır.⁵⁰⁴ Bu bağlamda diyebiliriz ki bir kimsenin eşine duymuş olduğu aşk doğal ve makbul olan aşktır. Kişi, evlenerek gözünü haramlardan korumuş olmaktadır.⁵⁰⁵ Kişiyi günaha sevk eden etkenlerin başında şehvet gelmektedir. Bir kimse evlenerek aslında bu duygusunu da kontrol altına almış olmaktadır. Bundan ötürü Peygamber Efendimiz de (s.a.v) insanları evliliğe teşvik ederek⁵⁰⁶ şöyle buyurmaktadır; *“Kişi evlendiği zaman dininin yarısını korumuş olur.”*⁵⁰⁷ Bu şekilde kişi, şeytanın vesveselerine ve nefsin arzularına gem vurarak imanını ve dinini korumuş olmaktadır. Neslin korunmasına katkı sağlaması, İslam ümmetinin çoğalmasına fayda sağlaması, bireysel ve toplumsal ahlakın muhafaza edilmesine katkıda bulunması hasebiyle bu aşk makbul sayılmaktadır.

2. Mubah kabul edilen aşk: Mubah olan aşk, birtakım vasıflardan soyutlanmayan (güzellik, çekicilik gibi fiziki özelliklerden ârî olarak) ve ilk defa bakmak suretiyle gerçekleşen aşktır. Bu şekilde aşk o kimseye ulaşmakta ve bu hal üzere gerçekleşen aşkta herhangi bir mâsiyet oluşmamaktadır.⁵⁰⁸ Zira o bakış

⁵⁰² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 120.

⁵⁰³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

⁵⁰⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

⁵⁰⁵ *“Kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin. Çünkü evlenmek, gözü harama bakmaktan daha fazla korur, iffeti de daha fazla muhafaza eder. Evlenmeye gücü yetmeyen kimse ise oruç tutsun. Çünkü oruç insanın şehvetini kırar.”* (İbni Mâce, “Nikâh” 1).

⁵⁰⁶ *“Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimle amel etmezse, benden değildir. Evleniniz! Zira ben, diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuz ile iftihar edeceğim.”* İbn Mace hadis no 1846; Elbani, *Sahihul Cami*, 6/39; Aclûnî, *Keşful Hafa*, 2/324 hadis no 2833; Münâvî, *Künûzul-Hakaik* hadis no 8257.

⁵⁰⁷ Heysemi, *Mecme'u'z Zevaid*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009, No: 7310; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 2/239.

⁵⁰⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

sonrasında herhangi bir birliktelik olmamaktadır. Nitekim ilk bakışta aşk gerçekleşip âşğın kalbini yakmaya yetmektedir. Bu hususta diyebiliriz ki bir kimsenin ilk defa karşı cinsten birine bir defaya mahsus olmak kaydıyla gözünün kaymasında herhangi bir günah olmadığı hadisi şerifte bildirilmektedir.⁵⁰⁹ Ancak ikinci ve sonraki bakışlar şevhet duygularını harekete geçirme, kişiyi harama ve yanlışa sürüklenme tehlikesi oluşturduğu için caiz görülmemektedir. Nitekim insanın sosyal bir varlık olması hasebiyle ister istemez gözü farklı yerlere kayabilmektedir. Ancak ilk bakış, mübah olmakla beraber ısrar günah kabul edilmektedir. Bu durum aşk hususunda da geçerliliğini korumakta olup ilk görüş neticesinde meydana gelen muhabbetin mübah olduğu kabul edilmektedir. Çünkü sonrasında herhangi bir birliktelik olmamakta ve iki taraf birbirleriyle karşılaşmamaktadırlar.

3. Mâ'siyet (İsyan) türü aşk: Bu aşk türü Allah'a (c.c) olan aşk ve muhabbetten hoşlanmamak ve onun rahmetinden uzaklaşmak anlamında gelmektedir. Nitekim bu aşk, Allah-u Teâlâ'ya isyandır. O'nun hiç hoşlanmadığı iğrençliklerdendir. Bu aşk kulu Allah'ın (c.c) rahmetinden uzaklaştırır. Dolayısıyla azâbına düşer kılar ki o da kişinin (genç) bir hem cinsi olan erkeğe veya başkasının nikâhlı eşine duyduğu aşktır. Bu aşk bir kulun dini ve dünyası için en zararlı şey olup Allah-u Teâlâ'nın rahmetinden uzaklaştıran en katı perdelerden birisidir Allah (c.c), bu hususta Lût (a.s) kavmine hitaben; *“onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı”*⁵¹⁰ şeklinde buyurmaktadır.⁵¹¹ Müellifimiz göre bu dertten kurtulmanın yolu kalpleri çeviren (Allah'tan) yardım dilemek, samimi bir şekilde ona sığınmak, zikriyle meşgul olmak, muhabbetine maruz kalmak ve rızasına yaklaşmak iledir.⁵¹² Bu bağlamda kişiyi yalan ve yanlışa sevk eden bu aşk türü, kulu Allah'tan uzaklaştırmakta, onun emir ve yasaklarını ihlal etmeye sevk etmekte ve kişinin helak olmasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu bâtıl aşk, kulun dünyasını ifsat etmekte, ahirette Allah'tan mahrum olmaya sebep olmakta ve Allah (c.c) ile arasının açılmasına neden olmaktadır. Bu aşkın herhangi bir eşya, amaç veya kadın-erkeğe duyulması fark etmemektedir.

⁵⁰⁹ “*Yâ Ali, arka arkaya bakma! Birinci bakış hakkındır, fakat ikinci bakışta hakkın yoktur.*” (Ebû Dâvud, “Nikâh” 43; Tirmizi, “Edeb” 28.)

⁵¹⁰ el-Hicr 15/72.

⁵¹¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

⁵¹² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20, hamîş 2.

Kişiyi Allah-u Teâlâ'dan mahrum bıraktığı ve felahına engel teşkil ettiği için bâtil sayılmaktadır.

8.4. Hakiki Aşk ve Çeşitleri

Müellifimiz, bütün bunlarla beraber mecâzî, kalbi ve ruhani olan hakiki aşkın da bulunduğunu, Bu aşk türünün ruhani bir vesileyle bağlantılı olan manevi bir cezbe olduğunu belirtmekte ve üç kısma ayırmaktadır.⁵¹³

Gümüşhânevî, hakiki aşkı şöyle tanımlamaktadır; bu aşk Allah'ın (c.c) tecelliyatıyla bağlantılı olan manevi bir cezbe sonucunda meydana gelmektedir. Bu aşk çok büyük hayırlara vesile olmakta, güzel ahlakı elde etme aracı ve aşk-ı ilahî'nin mukaddimesi sayılmaktadır. Nitekim bu aşk dumanı olmayan bir ateş, taşınmaz bir ağırlıktır. O bir şeref, zevk ve aşkın ateşiyle yok olmaktır. O aşk, bir ışık, rıza, dürüstlük ve zekâdır. O aşk, bir güzellik, netlik, parlaklık, sır ve haldir.⁵¹⁴

Müellifimiz, bu aşkın manevi bir cezbe olduğunu ifade etmektedir. İşte bu hakiki aşk neticesinde ortaya çıkan bu manevi cezbe kulun hayatına lezzet katmakta, onu nefsin ve şeytanın tuzaklarına karşı muhafaza etmekte ve Allah'a (c.c) vasıl olmaya meylettirmektedir. Bu aşk, dumanı olmayan bir ateş misali yakıcı ve taşınmaz bir dağ misali ağırdır. Bundan ötürü herkesin bu aşka ulaşması kolay değildir. Ona ulaşmak için Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına mutlak manada uymak, şüpheli şeylerden kaçınmak ve tam bir teslimiyetle ona boyun eğerek yaşamak gerekmektedir. Bu ise nefsini kontrol altına alamayan kimseler için pek zor bir haldir. Hakiki aşk, kul için bir şereftir. Zira o aşk Allah'ın (c.c) tecelliyatı neticesinde ortaya çıkan manevi bir haldir. O aşk, Allah'ın (c.c) aşkıyla yok olmak Allah (c.c) ile beraber ve bir olmaktır. O aşk, Allah'ın (c.c) her an onunla olduğu şuurunda olmaktır. O aşk bütün güzellikleri muhtevasında ihtiva eden bir nur, rıza ve dürüstlüktür. Onun çeşitleri ise şöyledir;

1. Mümin bir kimsenin, hocasına ve mürşidine duyduğu aşk.⁵¹⁵ Nitekim mümin bir kimse kendisini eğiten ve kendisine rehberlik eden bir kimseye muhabbet

⁵¹³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

⁵¹⁴ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 21.

⁵¹⁵ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

besleyebilir. Bu muhabbet o kimsenin ilmî ve ahlakî olgunluğa erişmesine vesile olan kimselere duymuş olduğu manevi bir sevgidir.

2. Mümin bir kimsenin, veli kimseye, selefine ve sahabeye karşı beslediği aşk.⁵¹⁶ Zira mümin bir kimsenin Allah (c.c) dostlarına karşı duymuş olduğu sevgidir. Bu sevgi o kimselerin salahiyetlerinden dolayı, Allah ve Resulünün yoluna ittiba etmelerinden ötürü, Allah'ın (c.c) kendilerini ahab ve dost edinmiş olmalarından gelmektedir. Nitekim Allah'ın (c.c) sevmiş olduğu kimseleri kulları da sevmekte ve onlara muhabbet beslemektedir. Bu bağlamda kulun sahabeye muhabbet beslemesi; onların peygambere arkadaşlık ederek yardımcı olmaları, destek olarak davalarının yükünü üstlenmelerinden ve İslam dininin yayılmasına vesile olmalarından gelmektedir. Bu durum kendilerinden önce yaşamış kimseler için de geçerliliğini korumaktadır.

3. Mümin bir kimsenin, peygamberlere (a.s) beslediği aşk.⁵¹⁷ Bu aşk mümin bir kimsenin Allah'ın (c.c) insanlar içinden seçmiş olduğu peygamberlere duymuş olduğu muhabbettir. Bu muhabbet son derece tabii ve güzel olandır. Bu aşk türünde birçok fayda bulunmaktadır. Bu aşk güzel ahlakın elde edilmesine vesile olmakta ve aşk-ı ilahî'ye hazırlık sayılmaktadır.⁵¹⁸ Bu bağlamda diyebiliriz ki bu manevi ve hakiki olan aşkta insan için birçok fayda bulunmaktadır. Bu manevi aşk ile insan Rabbinin muhabbetine yaklaşmakta ve ona vasıl olabilmektedir. Bu hakiki aşk vesilesiyle kişi günah ve yanlışlardan kendini muhafaza etmektedir. Bu aşk ile kişi Rabbinden gelen nimet ve lezzetlere nail olabilmekte, iyilik ve güzelliklere hâsıl olmakta ve Rabbinin hoşnut olup rıza göstermiş olduğu hayatı eda etmektedir.

Gümüşhânevî, ârif ve siddîk olan kimselerin aşkının bu olduğunu, bu kimselerin aşkı Allah'a (c.c) vasıl olma ve onun cemâline ve mutlak zatına ulaşmaktan başka bir şey olmadığını belirtmektedir.⁵¹⁹ Binaenaleyh diyebiliriz ki bu kimselerin aşkı hakiki aşk kabul edilmektedir. Zira onların tek gayesi Allah'a (c.c) vasıl olma, onun rızasına nail olma ve razı olduğu kimselerin makamına erişerek Allah (c.c) ile beraber olmaktan ibarettir.

⁵¹⁶ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

⁵¹⁷ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

⁵¹⁸ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 20.

⁵¹⁹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 21.

Gümüşhânevî, hakiki aşk'ın alametlerinin olduğunu ve bunların; Allah (c.c) için gözyaşı dökmek, alçak gönüllü olmak, tevazu, Allah'a (c.c) mutlak itaat, sabır, nedamet, kemâl olana varis olma gayreti, her an huzurda hazır bulunma hali üzere olmak, yakın iman ve Allah (c.c) dışındaki masivayı terk etmek olduğunu belirtmekte ve Allah'a (c.c) âşık olmanın, onu diğer şeylere tercih etmek, onun vermiş olduğu sorumlulukları üstlenmek ve ona muhabbet beslemek ile olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁰

Bu bağlamda diyebiliriz ki bu aşka işaret eden birtakım belirtiler bulunmaktadır. Onlar; Allah (c.c) için gözyaşı dökmek, zira onun için gözyaşı döken gözlere cehennem ateşinin değmeyeceğini⁵²¹ Peygamber Efendimiz (s.a.v) bildirmektedir. Başkalarını küçümsememek, her hal ve hareketinde riyaya mahal bırakmamak, Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarına riayet etmek ve yapılan günahlardan pişmanlık duyarak onları tevbe ile izale etmek hakiki aşkın alametlerindendir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) yaşamış olduğu Kur'an ahlakı ile ahlaklanma gayreti içerisinde olmak, her daim ihsan bilinciyle hareket etmek ve Allah (c.c) haricindeki her şeyi terk etmek hakiki aşk'a işaret eden hususlardandır. Nitekim hakiki aşk, Allah (c.c) için sevmek ve Allah (c.c) için buğz ederek onun kurallarına tabi olmak, kaderine rıza göstermek, musibet, belâ, günaha bulaşmama, ibadetlere devamlılıkta sabretmek ve her halükarda ona muhabbet beslemekle gerçekleşmektedir.

Bütün bunların yanı sıra müellifimiz bir kimse mal ve mülke karşı mesafeli olur, ar ve ayıp olana karşı metanetini korur, umut ve hayallerinde ölçülü olursa onun için mükâfat olarak sadece Allah'ın (c.c) cemali ve hayırlar yoktur. Bilakis onun için nimetlerin en büyüğü, mutlulukların en üstünü, kerametlerin en âlisi, ihsan, lütuf, ikram, gizli hazineler, mutluluğun anahtarı ve sayılamayacak kadar çok fayda ve menfaatler olacağını belirtmektedir.⁵²²

Binaenaleyh diyebiliriz ki kim bütün bu sayılanlara riayet ederek günahlardan uzak durursa ve dünyevi şeylere tamah etmeyerek onlara teveccüh etmezse o kimse için birçok menfaat bulunmaktadır. Bunlar; Allah'ın (c.c) cemaline vasıl olmak, cennet

⁵²⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 21.

⁵²¹ "İki göz vardır, onlara ateş değemez: Allah için ağlayan göz ile Allah yolunda uyanık sabahlayan göz." Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd" 7, (1632).

⁵²² Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 21.

ile şereflenmek, nebiler, siddîklar ve şehitlerle ile beraber olmak şeklindedir. Bütün bunların yanı sıra o kimse için ihsan, keramet, lutûf ve nice ikramlar bulunmaktadır.

Müellifimiz, bu duruma riayet eden kimseler için bu haller o kişi için kalbin arınması, göğsün selameti ve Rabbinin marifetidir. O, melekût ve ceberutun sırrı, gaybın kapısı, karanlıkların dağılması ve engellerin ortadan kalmasıdır. O, kalp, ruh ve canın lezzeti, gençliğin aşkıdır. O, evliyaların mevzusu, Peygamberlerin sırrı, Ahmed'in makamı ve Muhammed'e (s.a.v) takdim edilendir. O, Allah'a (c.c) ırak olmaktan ve ateşten kurtuluş, vuslata kavuşma ve Rahmana yakın olmak olduğunu belirtmektedir.⁵²³

Netice itibariyle diyebiliriz ki ilahi aşka vasıl olan kimsenin kalbi bütün habis şeylerden tasviyye ve tezkiye olunmakta, sadr sıhhat ve selamete kavuşmakla ve Rabbinin marifetine ulaşmaktadır. O makam ise gaybın kapısı, zülûmatın dağılarak nurun tezahür etmesi ve engellerin ortadan kalkmasıdır. O makam, insanın maneviyatın lezzetine ulaşması ve gençliğin aşkıdır. O makam, evliyaların nail olduğu, Peygamberlerin sırrı ve Allah Resulüne sunulan lezzettir. Zira hakiki aşk, Allah'a (c.c) yakın alma, ona ünsiyet ve cehennem azabından kurtuluştur. O aşk, Allah'a (c.c) vasıl olma ve onun razı olduğu kimselerden olmaktır.

Müellifimiz yazmış olduğu eserin kaynaklarını isim vermeden; zira bu anlattıklarımız sünnetle ilgili kitaplarda,⁵²⁴ şerhlerde, İmam Razi⁵²⁵ ve Kadı'nın⁵²⁶

⁵²³ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 22.

⁵²⁴ Gümüşhanevi telif etmiş olduğu bu eserinde hadisleri kullanırken genel itibariyle Buharî'nin *Sahihi*, Müslim'in *Sahihi*, Ebu Davud'un *Süneni*, Tirmizî'nin *Süneni*, Nesaî'nin *Süneni*, İbni Mâce'nin *Süneni*, Darimî'nin *Süneni*, İmam Mâlik'in *Muvattâsı*, Ahmet İbni Hanbel'in *Müsned'i* el-Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafa'sı* Gazzali'nin *Mecmuatu'r-Resail'inden* ve kendisinin hazırlamış olduğu Ramûz'dan istifade ettiği anlaşılmaktadır.

⁵²⁵ Fahreddin er-Râzi, *Et-Tefsirü'l-Kebir*, adlı eser.

⁵²⁶ Müellifimiz sadece Kadı'nın tefsiri olarak belirttiği kişinin Kadı el-Beyzâvî (ö. 685/1286) ve onun *Tefsirü'l-Beydavi* adlı eser olduğu kanaatindeyiz. Zira İslam tarihinde üç isim kadı ünvanıyla ön plana çıkmaktadır. Bunlar Kadı Abdulcebbar, Kadı İyaz ve Kadı Beyzavi'dirler. Müellifimizin Kadı'nın tefsiri diye kaynak gösterdiği kişinin Kadı Beydavi olduğuna kanaat getirmemizin sebebi; Kadı Abdulcebbar'ın Mu'tezili olmasından ötürü Gümüşhanevi'nin Ehl-i sünnet olması hasebiyle pek istifade etmeyeceğidir. Kadı İyaz'ın ise tefsirinin Kadı Beyzavi'nin tefsiri kadar yaygın ve meşhur olmamasından ötürü bahsi geçen Kadı'dan kastın Kadı Beyzavi olduğu kaanati bizde hâsıl olmuştur.

tefsirinde, Hidaye'de,⁵²⁷ Tatarhâniyye⁵²⁸ ve Şerhu'l-Mevakifte⁵²⁹ yer almaktadır⁵³⁰ diyerek eserini sonlandırmaktadır.

Gümüşhânevî'nin istifade etmiş olduğu kaynaklar tamamen ehl-i sünnet çizgisinde yazılan Kur'an ve sünnetten teşekkül etmiş kaynaklardır. Bu ise onun ehl-i sünnet düşüncesinde olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra yazdıklarını hadis ve âyetlerle temellendirmesi eserin sıhhatinin kuvvetli olduğuna işaret etmekte, kendisinden önce yazılan eserlerden istifade etmesi ise yapmış olduğu çalışmanın araştırmaya dayalı bir çalışma olduğuna göstermektedir.

Salat ve selam efendimiz Muhammed ve onun ehline olsun.⁵³¹

⁵²⁷ Burhâneddin el-Mergînânî (ö. 593/1197) tarafından Hanefî fikhı üzerine yazılan bir eserdir.

⁵²⁸ el-Fetâva't-Tatarhâniyye Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) fıkha dair Arapça eseridir.

⁵²⁹ Adudüddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eseri üzerine Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı şerh.

⁵³⁰ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 22.

⁵³¹ Gümüşhânevî, *Devâü'l-müslimîn*, 22.

SONUÇ

İslamî bir ilim dalı olan tasavvuf, Allah-insan-âlem ilişkisini konu edinen, tahakkuk ve taalluk boyutlarıyla amelî ve nazarî teorileri belirleyen bir sistemdir. Bu sistem dâhilinde geçmişten günümüze dek birçok mutasavvıf yetişmiş ve insan yetiştirmiştir. İşte onlardan biri olan Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî, yaşamış olduğu döneme ve kendinden sonrasına derin tesirleri olan bir mutasavvıftır. Nitekim muhtelif alanlarda yazmış olduğu eserler ve yetiştirmiş olduğu talabeler ile onun ilmî ve tasavvufî etkinliği ortaya çıkmaktadır. Bir mutasavvıf olması hasebiyle daha ziyade ahlak üzerine eserler telif etmiştir. İşte o eserlerden biri olan *Devâü'l-Müslimîn* isimli eser çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir. Araştırmamız neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar şunlardır;

Müellifimiz, öğrenim hayatına Gümüşhane'de başlamış daha sonra Trabzon'da devam etmiştir. İlme olan merak ve isteği, dönemin ilim merkezi kabul edilen İstanbul'a gitmesi ve orada ilim tahsilini tamamlaması ile sonuçlanmıştır. İlim tahsilinden hemen sonra tedrise, tasavvufa intisabından sonra ise tarikat neşrine başlamış ve bu süre zarfında muhtelif alanlarda birçok eser telif etmiştir. Hayatının çoğunu ilmî çalışmalar yaparak geçiren Gümüşhânevî, çalışkan ve gayretli bir şahsiyet olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim göstermiş olduğu gayret ve çabası henüz talebe iken hocaları tarafından tedrisat icâzeti verilmesi ile sonuçlanmıştır. Müellifimiz, zâhirî ilimlere sıkı sıkıya bağlı kalmış, eserlerini Kur'an ve sünnet ışığında kaleme almış, medrese ve tarikat eğitimini bir arada yürütme gayreti içerisinde olmuştur. Nitekim tasavvufa intisap ettiği ilk zamanlarda tarikat faaliyetlerini medresedeki odasında yürütmüştür. Zira onun bu tutumu sûfiye-ilmiye çekişmesinin azaltılmasına ciddi katkılar sunmuştur.

Gümüşhânevî'nin irşad faaliyetleri toplumdaki herkese hitap etmektedir. Zira onun sohbetlerine hem halk, hem devlet erkânı hem de dönemin padişahları iştirak etmiştir. Yetiştirmiş olduğu talebeler ve yazmış olduğu eserler ile kısa sürede Anadolu coğrafyası başta olmak üzere birçok yere ulaşma imkânına sahip olmuştur.

Gümüşhânevî, her ne kadar mühtelif alanlarda eserler telif etmiş olsada bir mutasavvıf olması hasebiyle en önemli eserlerini tasavvuf sahasından vermiş olduğunu söylememiz mümkündür.

Devâü'l-Müslimîn, müellifimizin tasavvuf ahlakı hususunda yazmış olduğu, nicelik olarak küçük sayılsa da muhtevasındaki bilgilerin mücmel olması dolayısıyla nitelik olarak büyük bir eser sayılmaktadır. Nitekim o bu çalışmasını belli bir ilmî ve fikri olgunluktan sonra kendisine gelen talep üzerine telif etmiştir. İki nüshası bulunan eser, herhangi bir şekilde çalışılmamış ve ilim dünyasına kazandırılmamıştır.

Devâü'l-Müslimîn'nin giriş kısmında eserin yazılış amacı kısaca belirtilmiş ve takip edilecek yol izah edilmiştir. Eser genele hitap ettiği için sade ve duru bir usul tercih edilmiştir. Gümüşhânevî, eserin ilk bölümünde günah işlenmesi neticesinde ortaya çıkan sonuçları maddeler halinde ifade etmiştir. Örneğin günahların insanı Allah'a (c.c) itaate ve ibadete engel teşkil ettiğini, insanın tevbe iradesini zayıflattığını, kulu Allah ve Resulünün muhabbetinden mahrum bıraktığını izah etmiştir. Müellifimiz, bunları verirken âyet ve hadislerden istifade etmiş ve eserin sıhhatini kuvvetlendirmiştir. Eser ahlak konusuna yoğunlaştığı için genellikle ahlak ile ilgili âyet ve hadisleri kullanmıştır. Hadis kaynakları arasında Gazzâlî'nin *Mecmuatu'r-Resâil*'i el-Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafâ*'sı ve kendisinin hazırlamış olduğu *Ramûz El-Ehâdis* adlı eserler başta gelmektedir.

Devâü'l-Müslimîn'de konular sistematik bir şekilde değil de sohbet havası içerisinde dağınık bir şekilde işlenmiştir. Bu hususta yapmış olduğumuz sınıflandırmanın bu açığın giderilmesi noktasında önemli katkıları olacağını düşünmekteyiz.

Gümüşhânevî, günahı muhtelif şekillerde tanımlamaktadır. Zira o, günahı sadece Allah'a (c.c) karşı işlenmiş bir suç olarak değil, ilimden mahrum bırakan, muhabbete engel teşkil eden, kalbi hasta düşüren, ömrün bereketini azaltan, insanı nefsin ve şeytanın yoluna yaklaştıran şey olarak tarif etmiştir. Bütün bunların yanı sıra o, günahı zemmedilmiş bir ahlak olarak görmekte, gam ve kederin nedeninin günahlar olduğunu belirtmektedir.

Müellifimiz, eserinden İslam ahlak esaslarına bağlı kalmakla beraber kendine özgü ifadelerle konuyu izah etmektedir. Örneğin o, günahı bir hastalık olarak tarif etmekte ve bu hastalığın insana zarar verdiğini zehir misali ile somutlaştırmaktadır. Ona göre zehrin insan bedenine zarar vermesi gibi günahlar da insana zarar vermekte, kalbi hasta etmekte ve onun bozulmasına sebep olmaktadır. Ona göre kalp hasta

olduğu zaman kalbin nuru sönmekte, feraseti yok olmakta, bunun neticesinde kulun Kur'an ve sünnete ittibası azalmaktadır.

Gümüşhânevî, bir hastalık olarak tarif etmiş olduğu günahlara ve sûrî aşka, özellikle iffetlerini korumayan kadınların ve livâta hastalığına düşâr olmuş kişilerin sebep olduğunu belirtmektedir. Günümüzde bir kesim tarafından özellikle LGBT adı altında yaygınlaştırılmaya çalışılan eşcinsellik hastalığının fitrattan geldiğine dair söylemlerde bulunan kişilerin varlığı söz konusudur. Müellifimize göre eş cinsellik fitrattan gelmemekte ve bir tercih olarak kabul edilmemektedir. Nitekim ona göre eş cinsellik hayâsızlık, ahlaksızlık, sapıklık ve bir hastalıktır. Bu hastalığın çözümü ise kalpleri çeviren Allah'tan yardım dilemek, samimi bir şekilde ona sığınmak, zikriyle meşgul olmak, muhabbetine râm olmak, sâlihlerle beraber olmak ve rızasına yaklaşmak iledir.

Gümüşhânevî, günah işlenmesi neticesinde ortaya çıkan tezahürleri sıraladıktan sonra ondan kurtulma yolunun tevbe, sabır ve muhabbet olduğunu belirtmektedir. Ona göre kul, samimi bir şekilde tevbe yapmalı, bunu yaparken Allah'a (c.c) itaatte, ibadette, günahlara bulaşmamada, belâ ve musibetlere karşı sabretmede azimli olmalıdır. Müellifimiz günahlara karşı sabır hususunda dikkat edilmesi gereken hususları sıraladıktan sonra hastalık olarak tarif etmiş olduğu bu derten kurtulmanın en kısa yolunun muhabbetullah olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Allah (c.c) devasını vermediği hiçbir derdi insana vermiş değildir. Bu bağlamda bu derdin devası tevbe, sabır ve muhabbettir.

Gümüşhânevî'ye göre iki aşk türü vardır. Birincisi sahte olandır. Sahte olan kişinin nefsanî arzularına uyarak, sevdiği şeyi Allah (c.c) sevgisinden üstün tuttuğu aşktır. Diğer ise hakiki aşk olup, kulun Allah'a (c.c), salahiyetlerinden ve ilahî aşkın bir mukaddimesi olmaları açısından nebî, sıddık ve velilere duymuş olduğu aşktır. Zira o, bu aşkı hakiki aşk olarak ifade etmekte ve onu ateşi olmayan duman, taşınması çok güç bir yük, doyumsuz lezzet gibi nitelemeler yaparak tarif etmektedir.

Gümüşhânevî'nin yazmış olduğu eserler ve yetiştirmiş olduğu talebeler dolayısıyla etkisi günümüzde de devam etmektedir. Nitekim yapılan çalışmaların gelecekte de devam edileceği ön görülmektedir. Biz burada kısaca onun hayatını

verdikten sonra onun *Devâü'l-Müslimîn* eserini derli toplu ve sistematik bir şekilde vermeye gayret ettik.

Yukarıda sayılan hususlar göz önüne alındığında Gümüşhânevî'nin günah hastalığı ve tedavisi mevzûsunu ihtivâ eden bir eser te'lîf ettiği görülmüştür. Bu eserin akademik camiada bir boşluğu dolduracağını değerlendiriyoruz. Yapılan bu çalışma sonucunda sözü edilen boşluğun dolması ve çalışmanın akademik literatürde hak ettiği değere ulaşması temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdulbâki, Muhammed Fuad. *el-Mucemu'l-mufehres li elfazi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, Kahire: Daru'l-Hadis, 1996.
- Ahmet b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk: Şuayb el-Arnâvût-Adil Mürşid, Kahire: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Akbatu, Şinasi. "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 4/4, 1980.
- Akşit, Cevat. *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2000.
- Aktan, Hamza. "Kazf", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980.
- Apaydın, H. Yunus. "Hata", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Attâr, Feridüddin. *Tezkiratü'l-Evliya*, çev: Osman Yolcuoğlu, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2020.
- Ay, Mahmut. *Kur'ân'ın Tasavvufî Yorumu-İbn Acîbe Örneği-*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Azamat, Nihat. "Câmiu'l-usûl", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Baba, Safer. *Istılâhât-ı Sofiyye Fî Vatan-ı Asliyye-Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Heten Ketten Yayınları, 1998.
- Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir. *el-Fark Beynel Firak*, çev: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Bardakoğlu, Ali. "Ceza" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bebek, Adil. "Günah", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslamiye ve Istilahatı Fıkhiye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1950.

- Binatlı, Yusuf Ziya. “Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bursalı, Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, 1972.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luğati ve sihâhu'l-Arabiyye*, Beyrut: Daru'l-İlmi Melâyin, 1987.
- Çağatay Neşet-Çubukçu, İbrahim Agah. *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Dağıstânî, Ömer Ziyâuddîn. *Zübdetü'l-Buhârâ*, İstanbul: Hisar Yayınları, 1980.
- Dârimî, Ebu Muhammed. *Sünen*, İstanbul: Çağrı yayınları, 1992.
- Demir, Rukiye Aydoğdu. *Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Demirer, Macit. *Hadis İlimleri Açısından Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî ve Levâmiu'l-ukûl Adlı Eseri*, Basılmamış Konya: Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 1970.
- Dönmezer, Sulhi-Erman, Sahir. *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1979.
- Duman, Mustafa Fevzi. *Hediyyetü'l-Hâlidin fî menakıb-ı kutbi'l-arifîn Mevlana Ahmed Ziyâuddîn b. Mustafa el-Gümüşhânevî*, İstanbul, y.y., 1895.
- Menâkıb-ı Haseniyye*, İstanbul: Matbaa-ı Bahriyye, h. 1323.
- Dumlu, Mikail. *Tasavvufî Düşüncede Muhabbet*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Durmuş, İsmail. "İstidrâc", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdi. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.
- Ebû İshâk, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî. *el-Keşfu ve'l-beyânu an tefsîri'l-Kur'an*, thk. El-İmam Ebu Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dâru'l-İhyâ-it-Turâsi'l-Arabi, 2002.
- Ebû Tâlib el-Mekkî. *Kalplerin Azığı (Kütü'l-kulûb)*, çev: Dilaver Selvi-Ali Kaya, İstanbul: Semerkant Yayınları, 2004.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 1994.
- İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev: Ethem Ruhi Fığlalı- Osman Eskicioğlu, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970.
- Ebû'l-Hasen b. Süleymân el-Mukâtil. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, 1994.
- ed- Dihlevî, Şah Veliyullah. *Huccetu'llahi'l- Baliğa*, thk, Said Ahmed b. Yusuf El-Balinburi, Beyrut: Daru'l İbn-i Kesir, 2012.
- ed-Dameğânî, Hüseyin b. Muhammed. *Kâmûsu'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-İlm, 1983.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed, *Sunen-i Dârimî*, çev: Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınlar, 1992.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyaü Ulümid Din*, çev: Mustafa Çağrııcı, İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- İhyaü Ulûmu'd-Dîn*, çev: Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınları, 1989.
- Mecmuatu'r-Resail*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an* Dâru'l-ma'rife, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 2010.
- el- Kefevî, Eyyub b. Musa el-Hüseyinî Ebu'l-Beka. *el-Külliyat*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, t.y.
- el-Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l-Hafa*, Dimeşk: Mektebetü İlmil Hadis, 2001.

- el-Askerî, Ebu Hilal Hüseyin b. Abdullah. *el-Furûku'l-luğâvi*, thk. Muhammed İbrahim Selim, Kahire: Da-ru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, t.y.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Tarihu'l Bağdad*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *ez-Zühdü'l-kebîr*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1996.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitabü't-Ta'rifat*, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 2007.
- el-Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah İmam'ül Haremeyn *el-İrşad*, Kahire, 1950.
- el-Eş'ari, Ebu Hasan Ali b. İsmail. *Makalatul İslamiyyin ve İhtilafü el-Musalliyin*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut: Daru't-Talaî, 1990.
- el-Ezdî, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd. *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Münir Ba'lbekkî, Beyrut: Daru'l-İlmi li'l Melayin, 1987.
- el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed Avz Mur'ib, Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabi, 2001.
- el-Ferâhidî, Halil b. Ahmet. *Kitâbu'l-âyn*, thk. Mehdi El-Mahzûmî-Dr. İbrahim es-Samirî, Beyrut: Dâru Mektebetu'l-Hilâl, t.y.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub. *Besâiru'z-zevi't-temyîz fi letâi'l-kitabi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire: el-Meclisu'l-A'la li's-Şuûni'l-İslamiyye, 1996.
- el-Kamusu'l-muhit*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005.
- el-Hanefî, Ali b. Ali b. Muhammed İbn-i Ebil-izz. *el-Akaidetü't-Tahaviye ve Şerhi*, çev: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Guraba Yayınları, 2002.
- el-Hânî, Abdülmecid b. Muhammed. *el-Hadâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-nakşibendiyye*, nşr. Abdulvekîl Derûnî, Dimeşk: Câmiu'd-dervişiyye, h. 1306.
- el-Heysemi, Nûreddin. *Mecme'u'z Zevaid*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- el-Heytemi, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekki. *ez-Zevaciran İktirafîl- Kebair*, Kahire: Darü'l-Lü'lüe, 2018.
- el-Hindî, Müttakî. *Kenzü'l-Ummâl*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

- el-Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- el-Kâsânî, Alâuddin Ebû Berk b. Mes'ud. *Bedâiu's Sanâi fî Tertibi's-Şerâi*, Kahire: Darü'l-Hadis, 2005.
- el-Kefevî, Ebu'l-Beka Eyüp b. Musa el-Hüseynî. *el-Külliyat*, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, t.y.
- el-Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Ta'arruf-Doğuş Devrinde Tasavvuf*, çev: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Kuşeyri Risalesi*, çev: Dilaver Selvi, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2009.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, 2020.
- el-Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. *er-Riâye li Hukûkillâh*, çev: Hülya Küçük-Şahin Filiz, İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şu'ây. *Sunen-i Nesâi*, çev: Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, Beyrut: Dâru'l-Kelemi't-Tayyib, 1998.
- en-Nesefî, Ömer. *el-Akaidu'n-Nesefiyye*, Kahire: y.y., t.y.
- en-Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2010.
- Er, Hamit, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Erbaş, Ali. "Melek", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve İslam Hukuku Terimleri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn Fahreddin. *et-Tefsirul- Kebir*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020.

- Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, h. 1420.
- Tefsir-i Kebir*, çev: Prof. Dr. Suat Yıldırım vd., İstanbul: Huzur yayınevi, 2002.
- Kelam'a Giriş*, çev: Hüseyin Atay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefasir*, çev: Sadreddin Gümüş-Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- es-Sâbûnî, Nureddin. *Matüridiyye Akaidi*, çev: Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- es-Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Aziz. *Garîbu'l-Kur'an*, thk, Ahmed Abdülkadir Salahiye, Dımeşk: Daru'l Kuteybe, 1993.
- es-Sühreverdi, Şehâbeddin, *Avârifü'l-Meârif*, çev: Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Saadet Yayınevi, 2010.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Camiü's-Sagir*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012.
- eş-Şehristani, Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n -Nihal*, çev: Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2011.
- et-Tihânevî, Muhammed b. Ali el-Mevlevî. *Keşşafu Istilâhâtü'l-Fünûn*, Kalkûta: y.y., 1862.
- Eyice, Semavi. *Fatma Sultan*, İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1993.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî Ebu'l-Fayz Murtazâ. *Tâcü'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kamus*, Beyrut: Daru's-Sadîr, 2011.
- ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyer-ü Alamü'n Nübela*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2014.
- Kıtabül Kebair*, Medine: Darüt-türas, 1986.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lam*, Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 2005.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin vd. *İslam'da Şahsiyet Hakları*, Ankara: TDV Yayınları, 1996.

- Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya: Tekin Kitapevi, 2014.
- Güleç, Hasan. “İslam’da Keffaretler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1989.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâuddîn. *Câmiu’l-menâsik alâ ahseni’l-mesâlik*, İstanbul: y.y., h. 1289.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâuddîn. *Ramûz El-Ehâdis*, çev: Abdulaziz Bekkine, İstanbul: Gonca Yayınevi, 1997.
- Hadîs-i Erbaîn* t.y., y.y.
- Levâmiu’l-ukûl*, y.y., h. 1293.
- “*Veliler ve Tarikatlarda Usul*” çev: Rahmi Serin İstanbul: Pamuk Yayınları, 1981.
- Devâü’l-müslimîn*, t.y., y.y.
- Ehl-i Sünnet İtikadı*, çev: Abdulkadir Kabakçı-Fuad Günel, İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.
- Kitâbü matlabü’l- mücâhidîn*, t.y., y.y.
- Kitabü’l-ârifîn fî esrâr-ı esmâil-erbâin*, İstanbul, h. 1351.
- Mecmuatü’l-ahzâb*, 1893.
- Necât’ül-Gâfilîn*, çev: Mehmed S. Bursalı, İstanbul: Vuslat Vakfı Yayınları, 2006.
- Netâicü’l-ihlâs*, t.y., y.y.
- Risâletün makbûletün fî hakki’l-müceddid*, t.y., y.y.
- Rûhu’l-ârifîn*, y.y., h. 1275.
- Vasiyetleri*, t.y., y.y.
- Gündüz, İrfan, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâuddîn (k.s) Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Osmanlıda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2019.

- Gürler, Kadir, "Gümüşhânevî Dergâhından Osmanlı-Türk Modernleşmesine Bir Destek: Ömer Ziyâuddîn Dağıstânî," *I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları 2013.
- Güven, Mustafa Salim. "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî ve Şâziliyye", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. "Günah", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hatib eş-Şirbini, Muhammed. *Muğni'l-Muhtac la Marifeti Maâni Elfazil-Minhâc*, İskenderiyye: ed-Darü'l-Alemiyye li'n-Neşri ve't-Tevzi, 2018.
- Hocazâde, Ahmed Hilmi. *Hâdikatü'l- evliya*, İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1979.
- Mevlana Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî, Ceride-i Sûfiyye*, (8-24), h. 1330.
- Hülagu, Metin. *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, Kayseri: Rey Yayıncılık, 1996.
- Hüseyin b. Damme Beytamani Dimeşkî Meydanî. *el-Futuhâtü'l-Rabbani fî Şerhi'l Tetbiratü'l İlâhi*, Beyrut: Daru'l Kitabi İlmiyye, 2015.
- Izutsu, Toshihiko. *İslam Düşüncesinde İman kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- İbn Acîbe, Ahmed el-Hasenî. *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1999.
- İbn Ebi'l-İzz, Ali b. Muhammed. *Şerhu'Akidetü't-Tahaviyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2012.
- İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin b. Zekeriyya. *Mu'cemu mekâyisu'l-luğa* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Miftahu'd-Daru's-Saadet*, Mekke: Daru'l Âlemi Fevaid, 2013.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Beyrut: Risaletü'l-Âlemiyye, 2019.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlû müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1973.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbni Mace*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2003.
- İbn-i Teymiyye. *Ehl-i sünnet İ'tikadı*, çev: M. Fatih el-Murabıt, İstanbul: Tevhid Yayınları, 1998.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac. *Nüzhetü'l-A'yuni'n Nevâzir*, Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2010.
- Kara, Mustafa. “Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhânevî'nin Halifeleri”, *Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Sehâ Yayınları, 1992.
- Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Sır Yayınları, 2004.
- Karaman, Fikret vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, h.1329.
- Kevserî, Zâhid. *İrğâmu'l-merîd*, İstanbul: y.y., 1920.
- Tahriru'l veciz fîmâ yebteği'l-müstecîz*, Kahire: Matbaa-i Enveriyye, h. 1360.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Kolektif, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Komisyon, *Meydan Larousse Ansiklopedisi “Günah” Maddesi*, İstanbul: Ekinoks Yayın Grubu, 2015.
- Köroğlu, Mehmet, “İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 / 43 (Temmuz 2015).

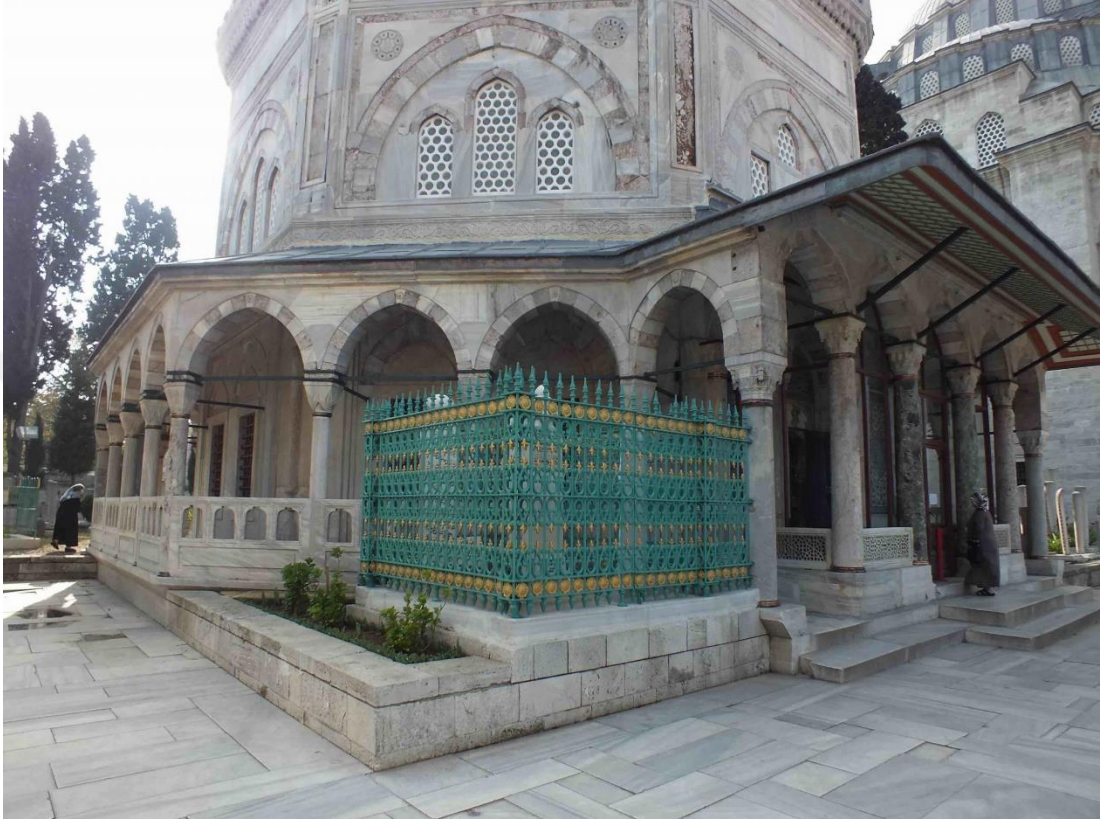
- Köse, Saffet, "Rüşvet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî *Kitabu't-Tevhit*, çev: Bekir Topaloğlu, İstanbul: İSAM Yayınları, 2003.
- Memiş, Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdadî ve Anadolu'da Hâlidilik*, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2000.
- Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah el-Buhârî, *el-Câmiu'l-musned es-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillahi (s.a.v) ve sunenihi ve eyyâmihi*, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nasir en-Nasir, Beyrut: Dâru Tûki'n-Necât, h. 1422.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b el-Haccac. *Sahîhi Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nâsîf, Mansur Ali. *et-Tâcü' el-Câmi' li'l-Usul, fi Ahadisi'r-Rasûl*, Beyrut: Daru'l İbn-i Kesir, 2018.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- Önder, Ayhan. *Ceza Hukuku Dersleri*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1992.
- Özel, Ahmet Murat. "Tarikaten Nakşı, Meşreben Şâzelî Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî ve Şâzeliyye Tarikatı", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Özköse, Kadir.-vd, *Tasavvuf el-Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Özsoy, İsmail. "Faiz", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *İslâm'da Büyük Günahlar*, İstanbul: Hürriyet Ofset, 1991.
- S. J. Mc Kenna. "Pelagius and Pelagianism", *New Catholic Encyclopedia*, Washington: The Catholic University of America, 2003.
- Sahibzâze, Es'ad. *Buğyetü'l-vacid fi Mektubat-ı Mevlâna Halid*, Matbaa-ı terakki, Dimaşk: h. 1334.

- San, Sabri Özcan. “Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî’nin Hayatı Hakkında Kaynaklarda Bulunmayan Mahalli Tespitler ve Şahsi Tereddütlerimiz”, *Gümüşhânevî, Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, y.y., 1992.
- Saray, Mehmet. *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Semîn el-Halebî, Ebu’l-Abbâs Şihâbuddîn. *Umdetu’l-hüffâz fi tefsîri eşrefi’l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd, Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1996.
- Sunguroğlu, İshak. *Harput Yollarında*, Elazığ: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 1958.
- Süreyya, Mehmed, *Sicil-i Osmanî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şafak, Ali. “Kasıt”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şahin, Kamil-M. Subaşı, Hüsrev. “Esad Muhlis Paşa”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Tanman, M. Bahâ. “Gümüşhânevî Tekkesi” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tersi, Burhan. *Kitabü’l-Keşkül*, Mektebtü’l-Şamile, t.y.
- Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed. *es-Sünen*, thk. İbrahim Atva vd., İstanbul: Çağrı yayınları, 1992.
- Tunç, Cihat. “Delâlet”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- “Ecel”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- “Kelam İlminde Büyük Günah Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1978.
- Tümer, Günay. “Bereket”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tüncî, Muhammed. *el-Mu’cemü’z-Zehebî*, Beyrut: Darü’l-İlm li’l-Melayin 1992.
- Türer, Osman. “Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî’nin Şeriat, Tarikat ve Tasavvuf Anlayışı”, *Gümüşhânevî Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.
- Türkmen, Sabri. “Furûk İlmi Açısından Ecr, Sevap ve Ceza Kelimelerinin Kur’an’daki Kullanımları”. *İnönü İlahiyat Dergisi* (4/1, Bahar) 2013.

- Ulu, Mahmut. “IX/XV. Asır Osmanlı Anadolu’sunda Öne Çıkan Tarikatlar ve Temsilcileri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2021.
- Uludağ, Süleyman. “Firaset” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- “Hâlidîyye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- “Muhabbet” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- “Nefis”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.
- Ünan, Fahri. “Osmanlı Medreselerinde Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*, t.y., y.y.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliya*, İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2006.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Livâta”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Eş’ariyye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2020.
- Yılmaz, Hülya. *Dünden Bugüne Gümüşhânevî Mektebi*, İstanbul: Seha Yayınları, 1997.
- Yılmaz, Muhammet. “Kur’an’da Büyük Günah Kavramı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 15/2, (Bahar, 2011).
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Yücel, Yaşar - Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 1992.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed Carullah. *Esâsu’l-belâğâ*, thk. Muhammed Basil Uyun Sud Beyrut, Dâru’l Kutubi’l-İlmiyye, 2010.

EKLER

EK 1. Ahmed Ziyâuddîn Gümüşhânevî'nin (k.s) Türbesi

فِي *روائع المسكين* **رَوَائِعُ** **لِلَّهِ** **الْأَرْحَامُ** **الْحَبِيبُ**
 الحمد لله الذي وهب للطمعين الثواب
 وادخل جنانة بفضلِهِ وأعطى للمنتهين
 العقاب والقرينة بعده وأبصرت
 والسلام على أكل الخلق وفان وعلى اله
 وصحبه وبعد فيقول الفقير المحقر
 الضعيف أحمد ضياء الدين بن مصطفى
 جعل الله مسكنهما في جوار المصطفى
 قدس لبي بعض الأركان إجماع رسالة

[illegible]

ففي هذا المعاصي وثأبها وتغويها
وسبب النجاة هنا في الأثرين فاجتبه الى
ذلك بعد الاستخارة وسميتها دواء المسلمين
فقلت ان المعاصي سواء كان كبيرة واصغرة
واخلا فلابد ان تارها من الأثر القبيحة
المذمومة والمضرة بالقلب والبدن
والدنيا والاخرة فلا يعمله الا الله حق
قال بعض العارفين متلججا يعلم
ان الذي يفتقر اليه فان ضرره في القلوب
كضرر السموم في الابدان ومافي الدنيا
والاخرة شذوذا وغم وكدر
الاوسية الذنوب
فن عفوها تأمر بان العلم فان العلم
نور يقذفه الله تعالى في القلب
والبصيرة تطفى ذلك الشور

[illegible]

وَمِنْ أَمْرَانِ مُحِبَّةِ اللَّهِ تَعَالَى لِأَنَّ مُحِبَّةَ
تَقْضِيهِ الرِّقْبَةَ وَالْعَبِيدَةَ تَقْضِيهِ بِإِذْنِهِ وَتَقْضِيهِ
وَأَمْرَانِ مُحِبَّةِ الرَّسُولِ لَا زِلْزَالَ مُحِبَّةِ اللَّهِ تَعَالَى
فَكُلُّهُمَا إِذَا مَلُومٌ زَادَ الْأَمْرُ وَكَذَا عَكْسُهُ
وَسُوءُ الْوَحْشَةِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ وَالْإِبْقَارِ بِهَا
لِذَلِكَ أَصْلًا وَلِوَجْهَتِ لَهَا لَذَاتُ الدُّنْيَا
وَسُوءُ الْوَحْشَةِ بَيْنَهُمَا بَيْنَ النَّاسِ لَا سُبْحَانَا
الْإِنْيَانِ وَكَأَنَّهُ قُوتٌ بَعْدَهُمْ وَفِيهِمْ عَزِيزُ الشَّيْطَانِ
وَسُوءُ تَعْبِيلِهِ عَلَيْهِ فَلَا زِلْزَالَ لِمَا لَا يُجِدُ
مَغْلَاذًا وَنَزْعًا عَلَيْهِ أَمَّا الْبَسِيرُ فَتَقْوَى
وَسُوءُ تَخْلِيهِ جِدْهُ فِيهِ حَقِيقَةٌ وَكَأَنَّهُ قُوتٌ
يَنْفَعُ فِي الْبَيْعِ وَالضَّلَالَةِ وَالْأُمُورِ الْمُهَكَّمَةِ
وَسُوءُهَا أَنَّهُ قُوتُ الْقَلْبِ وَالْبَدَنِ وَأَمَّا الْقَلْبُ
فَأَمَّا قُوتُ الْإِنْفِاقِ التَّجْعِيلِ وَالْإِنْفِاقِ الْإِنْفِاقِ
وَسُوءُهَا أَنَّهُ قُوتُ الطَّعْنِ أَنَّهُ نَعْدُ عَنْهَا عَنِ

[illegible]

فلا تخفوا من رزق

يكون بدلا وقطع طريقا عازرا في وشم
 ومنها انها تقصر العروق وتحت ركنة فياذا كان يزيد
 البر في الجود تقصر العروق حفيقة ومعنى
 ومنها انها تنزع امثالا ويولد بعضها حتى يتر
 مفادها قبل عيوبه السيئة السيئة بعدها
 ومنها انها تضعف الاداة التي تزيين الاداة للعي
 شافيا في ان تسخ الاداة القوية بالكلية
 ومنها ان تسخ من قبلها استقبلها فقبيلها عاد
 فلا يستعجز روية الناس له ولا كلام فيه
 ومنها انها شبه بام ماضية لان كل ما عبيتها
 منهم فالواطة لغور لوط والقرور مشبه
 ومنها انها سبيحوا ان العبد يريها اذا كان في الله
 بكم احذرون من الله فلا من كرم
 ومنها انها اذا كان طبع على قلبه وكان من
 الغافل كالبلد انزل فقوم ما كانوا يسيرون

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱